

Rapport

‘Wen er maar aan’

Hoe inclusief zijn de grote maatschappelijke transities in Zuid-Holland?

Colofon

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2021/126

Datum

Mei 2021

Opdrachtgever

Provincie Zuid-Holland

Auteurs

Gwendolyn van Straaten
Thomas van Hal

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	6
1 Inleiding	10
1.1 Aanleiding & achtergrond onderzoek	10
1.2 Doel- en vraagstelling	10
1.3 Uitvoering van het onderzoek	12
2 Transitie en inclusiviteit	13
2.1 Theoretische verkenning	13
2.1.1 Inclusiviteit	13
2.1.2 Transitie	14
2.1.3 Maatschappelijk vertrouwen	18
2.2 Operationalisering van begrippen	19
2.3 Aspecten inclusiviteit transitie	20
2.3.1 Inclusiviteit flexibilisering van de arbeidsmarkt	21
2.3.2 Inclusiviteit digitalisering	21
2.3.3 Inclusiviteit energietransitie	24
2.3.4 Inclusiviteit culturele transitie	26
3 Houding ten aanzien van maatschappelijke veranderingen	29
3.1 Interesse in maatschappelijke veranderingen	29
3.2 Houding t.a.v. ontwikkelingen/toekomstbeeld	31
3.2.1 Houding ten aanzien van huidige ontwikkelingen	31
3.2.2 Houding ten aanzien van toekomstige ontwikkelingen	33
3.2.3 Houding ten aanzien van veranderingen in de samenleving	34
3.3 Mee kunnen met veranderingen in de samenleving	36
4 Flexibilisering van de arbeidsmarkt	40
4.1 Algemeen beeld flexibilisering van de arbeidsmarkt	40
4.2 Inclusiviteit van flexibilisering van de arbeidsmarkt	42
4.3 Mee kunnen met de flexibilisering van de arbeidsmarkt	45
5 Digitalisering	48
5.1 Algemeen beeld digitalisering	48
5.2 Inclusiviteit van digitalisering	50
5.2.1 Totaalbeeld	50
5.2.2 Sociale effecten digitalisering	51
5.2.3 Bereidheid om privacy op te geven	52
5.2.4 Wenselijkheid (verdere) digitalisering	53
5.2.5 Digitale vaardigheden en digitaal zelfbewustzijn	54
5.2.6 Invloed digitalisering op dagelijks leven	55
5.3 Mee kunnen met digitalisering	57
6 Energietransitie	59
6.1 Algemeen beeld energietransitie	59
6.2 Inclusiviteit van de energietransitie	63
6.2.1 Totaalbeeld	63
6.2.2 Persoonlijke gevolgen energietransitie	64
6.2.3 Inzien noodzaak energietransitie	65
6.2.4 Acceptatie opwekken duurzame energie	66
6.2.5 Keerzijde van energietransitie: grotere verschillen tussen inwoners	67
6.3 Mee kunnen en meedoen met de energietransitie	67

7	Culturele transitie	72
7.1	Algemeen beeld culturele transitie	72
7.2	Inclusiviteit culturele transitie	75
7.2.1	Totaalbeeld	75
7.2.2	Culturele diversiteit en integratie	75
7.2.3	Verbondenheid met Nederland(ers)	77
7.2.4	Waarde van religieuze gevoelens en belang tradities en gebruiken	78
7.3	Gedrag en ervaring	79
8	Rol provincie	86
9	Conclusie	89
A	Bijlage: Literatuurlijst	93
B	Bijlage: vragenlijst	96
C	Bijlage: overzicht expertinterviews	112

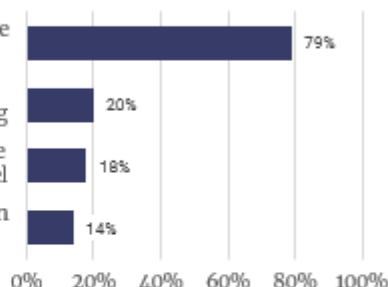

FACTSHEET onderzoek inclusiviteit transities Zuid-Holland

Algemene houding inwoners maatschappelijke veranderingen

De meeste inwoners van Zuid-Holland zien veranderingen in de samenleving als onvermijdelijk, maar aanzienlijke minderheid denkt daar anders over. Daarnaast zien de meeste inwoners de veranderingen niet als een vooruitgang. Een klein deel heeft moeite met het volgen van veranderingen.

Het is onvermijdelijk dat de samenleving verandert
Ik ervaar veranderingen in de samenleving als een vooruitgang
Veranderingen in de Nederlandse samenleving gaan voor mij te snel
Ik heb moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen

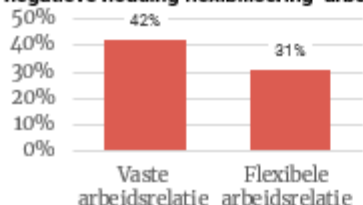

Houding inwoners vier transities

Flexibilisering arbeidsmarkt

Vooral inwoners met een vaste arbeidsrelatie hebben een zeer negatieve houding t.a.v. flexibilisering arbeidsmarkt.

Zeer negatieve houding flexibilisering arbeidsmarkt

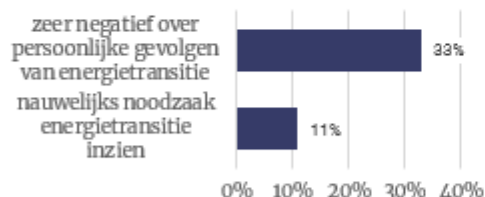

57 procent met een tijdelijk dienstverband, oproep- of uitzendbasis heeft liever een vast contract. 47 procent van de zelfstandigen is liever in loondienst.

Energietransitie

Zuid-Hollanders zien vooral negatieve persoonlijke gevolgen energietransitie. Meerderheid ziet wel de noodzaak hiervan in.

Houding aspecten energietransitie

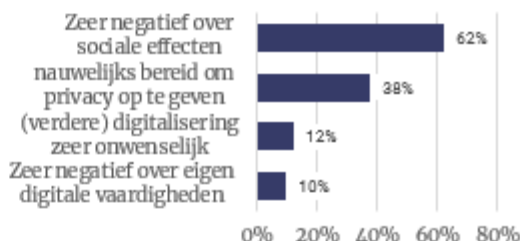

47 procent voelt zich gedwongen om over te schakelen op duurzame energie.

Digitalisering

Inwoners hebben vooral negatieve houding t.a.v. sociale effecten van digitalisering.

Houding aspecten digitalisering

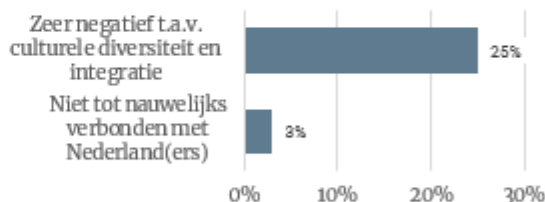

54 procent voelt zich gedwongen om mee te doen met digitalisering.

Culturele transitie

Inwoners hebben vooral moeite met culturele diversiteit en integratie.

Houding aspecten culturele transitie

12 procent van de inwoners moet meer moeite doen dan anderen om er bij te horen; van de inwoners met een niet-westerse achtergrond is dit 38 procent.

Wie heeft de meeste moeite met transities?

Inwoners met een laag opleidingsniveau en laag inkomen

Inwoners met sterke maatschappelijke bezorgdheid

Managementsamenvatting

Aanleiding

De 21e eeuw kenmerkt zich door een aantal transities die hun weerslag hebben op de samenleving en de wijze waarop bevolkingsgroepen zich tot elkaar verhouden.

Ondanks dat transities een lange looptijd kennen, doen ze toch een stevig beroep op het maatschappelijke aanpassingsvermogen. Voor een deel van de samenleving kunnen de ontwikkelingen te snel gaan. Dat kan zijn omdat ze sterker getroffen wordt door de veranderingen, bijvoorbeeld wat betreft inkomenspositie of positie op de arbeidsmarkt, maar ook omdat ze minder dan andere groepen open staat voor verandering.

Borging van een inclusieve samenleving en inclusieve transities behoort tot de grote opgaven voor Zuid-Holland. Bij inclusiviteit gaat het over gelijke kansen voor alle inwoners in de samenleving, waaronder toegang tot werk, voorzieningen, woning en opleiding, ongeacht culturele achtergrond, sociaaleconomische status, beperkingen of identiteit. Naar inclusiviteit van voorzieningen is reeds het nodige onderzoek gedaan. Er is echter minder goed zicht op hoe inwoners zelf sociale inclusiviteit van maatschappelijke transities beleven die zich momenteel en ook in de komende jaren nog zullen afspelen.

Doelstelling en onderzoeksvragen

Het doel van het onderzoek is het bieden van inzicht in de ervaringen en verwachtingen van inwoners van Zuid-Holland met betrekking tot maatschappelijke transities. Daarnaast laat het onderzoek zien wat deze transities betekenen voor de kansengelijkheid van inwoners van Zuid-Holland. Op basis van deze inzichten biedt het onderzoek aanknopingspunten voor (provinciaal) beleid om inwoners die niet mee kunnen komen of onevenredig worden geraakt door de transities, toch te bereiken en te betrekken.

De provincie Zuid-Holland gebruikt de uitkomsten van het onderzoek voor de eigen kennisagenda en als toetsingskader voor nog op te stellen beleidsplannen.

Om aan de doelstelling te voldoen wordt antwoord gegeven op de volgende **centrale onderzoeksvraag**:

In hoeverre zijn transities in de samenleving voor inwoners van Zuid-Holland inclusief?

Deze vraag is opgedeeld in een vijftal **deelvragen**:

- 1 In hoeverre staan inwoners positief tegenover maatschappelijke transities?
- 2 In hoeverre zijn er verschillen tussen groepen inwoners te onderscheiden voor wat betreft de houding ten aanzien van maatschappelijke transities?
- 3 In hoeverre kunnen inwoners mee met maatschappelijke transities?
- 4 Welk verband bestaat er tussen maatschappelijk vertrouwen van inwoners en hun houding ten aanzien van maatschappelijke transities?
- 5 Welke aanknopingspunten bieden de uitkomsten voor de provincie Zuid-Holland om in haar beleid betreffende transities (meer) rekening te houden met het vermogen van verschillende groepen in de samenleving om mee te kunnen dan wel te willen met transities?

Afbakening en uitvoering onderzoek

Dit onderzoek richt zich op een viertal grote maatschappelijke transities. De vier transities zijn achtereenvolgend: flexibilisering van de arbeidsmarkt, digitalisering, de energietransitie en de culturele transitie. In de selectie is rekening gehouden met een mate van onvermijdelijkheid van de transitie, en een spreiding van thematiek.

Het begrip maatschappelijk vertrouwen, waar I&O Research in 2020 in opdracht van de provincie Zuid-Holland een onderzoek naar heeft gedaan dient als belangrijk fundament voor dit onderzoek naar de inclusiviteit van maatschappelijke transities.

Voor dit onderzoek is een literatuurstudie uitgevoerd waarin de transities en het begrip 'inclusiviteit' zijn uitgediept. De bevindingen uit deze literatuurverkenning dienden als basis voor een grootschalige enquête onder de inwoners van Zuid-Holland; 2.776 personen vulden de enquête in. Daarnaast zijn er via PanelClix 337 respondenten geworven ter aanvulling van de ondervertegenwoordigde groepen, namelijk inwoners met een migratieachtergrond en jongere inwoners. De totale respons bedraagt hiermee 3.113 inwoners. Tot slot is een viertal experts van de provincie Zuid-Holland, ieder op het vlak van één transitie, geïnterviewd om de resultaten uit de enquête te plaatsen in de context van de provincie.

Belangrijkste bevindingen

De belangrijkste bevindingen van het onderzoek duiden wij aan de hand van de vijf deelvragen.

1. In hoeverre staan inwoners positief tegenover maatschappelijke transities?

Hoe verder van het bed, hoe sterker men het idee heeft dat het de verkeerde kant op gaat met de samenleving. Inwoners van Zuid-Holland hebben het idee dat het prima gaat met de eigen buurt, dorp of stad. Echter, met Nederland gaat het volgens hen een stukje slechter en op mondiaal gaat het nog verder de verkeerde kant op.

Inwoners van Zuid-Holland bekijken grote maatschappelijke transities dan ook met gemengde gevoelens. Zij zien zowel voor- als nadelen. Met name bij de flexibilisering van de arbeidsmarkt ervaren ze nadelen. Zo zouden mensen met een flexibele arbeidsovereenkomst deze het liefst inwisselen voor een vaste aanstelling. Ook bij de culturele transitie is de houding genuanceerd. Zo hebben veel inwoners weliswaar interesse in andere culturen, maar zien zij een bedreiging in verdwijnende tradities en de zichtbaarheid van andere culturen in het straatbeeld. Dit laatste geldt zowel voor inwoners met een autochtone, als allochtone achtergrond.

De vier transities die centraal staan in dit onderzoek kennen een nationale, dan wel mondiale oorsprong, maar hun weerslag is ook zichtbaar op lokaal niveau. Ze zijn terug te zien in de directe leefomgeving van inwoners, bijvoorbeeld in de vorm van windmolens, datacenters, internationale winkels en religieuze centra. Inwoners staan niet zonder meer achter deze lokale uitwerkingen van transities. Ondanks dat het algehele beeld bestaat dat het met de directe leefomgeving niet de verkeerde kant op gaat, vormt de lokale uitwerking van een grote maatschappelijke verandering wel een aantasting in de waardering van de directe leefomgeving.

2. In hoeverre zijn er verschillen tussen groepen inwoners te onderscheiden voor wat betreft de houding ten aanzien van maatschappelijke transities?

In grote lijnen zijn er parallellen te vinden tussen groepen die een negatieve houding hebben ten opzichte van meerdere transities. Dit zijn met name inwoners met een laag inkomen en lager opleidingsniveau. Niet verrassend zien we dat er ook een duidelijke samenhang is met maatschappelijke bezorgdheid.

Inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen zien de veranderingen in de samenleving in sterkere mate als onvermijdelijk én als een vooruitgang. Hieruit kan worden opgemaakt dat juist de personen die in voldoende mate mee kunnen en willen met de veranderingen in de samenleving deze ook als onvermijdelijk zien. Voor inwoners met een sterke mate van maatschappelijke bezorgdheid geldt het omgekeerde; ze zien veranderingen in de samenleving minder als vooruitgang en ook in wat minder als onvermijdelijk.

Mogelijk bestaat onder inwoners die niet het gevoel hebben dat deze veranderingen onvermijdelijk zijn ook een wens: veranderingen moeten worden ingeperkt omdat deze voor (persoonlijke) nadelige gevolgen zorgen.

3. In hoeverre kunnen inwoners mee met maatschappelijke transitie?

Het grootste deel van de inwoners stelt dat ze de veranderingen in de samenleving goed kunnen volgen. Dit geldt niet voor met name inwoners met een lager opleidingsniveau en inkomen en sterke maatschappelijke bezorgdheid. Daarbij zien we dat ook inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond moeite hebben om mee te komen. Enigszins opvallend is dat ook de jongere inwoners (tussen 24 en 34 jaar) relatief veel moeite ervaren om de ontwikkelingen te volgen. Dit komt mogelijk omdat ze ook het meest te maken krijgen met deze ontwikkelingen en in die zin het snelst en het meest mee moeten.

Figuur 0.1 – Houding maatschappelijke veranderingen (% (helemaal) mee eens) (n= 3.113)

De groep die met meerdere maatschappelijke transitie niet aan kan haken kan dit vooral niet door praktische en persoonlijke bezwaren. Een duidelijk voorbeeld is de energietransitie. De groep inwoners die niet mee kan doet dit niet omdat men niet gelooft in klimaatverandering, maar omdat men bang is dat het overgaan op duurzame energie veel kosten met zich meebrengt. Men is het eens over de problematiek, maar kan niet mee in de geboden oplossing. Hetzelfde geldt voor digitalisering. Men wijst digitalisering als ontwikkeling niet af, maar keert zich hier tegen doordat men zelf moeite heeft om zich deze ontwikkelingen eigen te maken.

4. Welk verband bestaat er tussen maatschappelijk vertrouwen en de houding ten aanzien van maatschappelijke transitie?

Het vertrouwen van inwoners in de maatschappij vormt een sterke verklaringsgrond voor het wel of niet kunnen aanhaken bij maatschappelijke transitie. Een sterk vertrouwen staat voor een sterk gevoel dat veranderingen in de samenleving een vooruitgang zijn.

Inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen zien de veranderingen in de samenleving niet alleen als een vooruitgang, zij ervaren deze ontwikkeling ook als onvermijdelijk. Vanuit eerder onderzoek weten we immers dat maatschappelijk vertrouwen samenhangt met vertrouwen in instituties en overheden, vertrouwen in menselijk handelen en geloof in gelijke kansen. Anders gezegd: een veranderende maatschappij wordt vertrouwd. Er is voor hen geen reden om aan te nemen dat deze verandering moet worden tegengehouden.

Inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid hebben in mindere mate het gevoel dat veranderingen een voortuitgang én onvermijdelijk zijn. Mogelijk bestaat onder deze inwoners ook een wens: veranderingen moeten worden afgeremd, om zo de (persoonlijke) nadelige gevolgen in te perken.

5. Welke aanknopingspunten bieden de uitkomsten voor de provincie Zuid-Holland om in haar beleid betreffende transitie rekening te houden met het vermogen van verschillende groepen in de samenleving om mee te kunnen dan wel te willen met transitie?

Wees bewust van maatschappelijk wantrouwen

We zien een duidelijke samenhang tussen maatschappelijk vertrouwen en bezorgdheid en het kunnen aanhaken bij maatschappelijke transitie. Vanuit eerder onderzoek weten we dat maatschappelijke bezorgdheid diepgeworteld ligt. Het komt onder andere tot uiting in het een groot wantrouwen tegen instituties en overheden en kent een oorsprong in sociaaleconomische en -culturele factoren, waaronder inkomen en opleidingsniveau. Het vertrouwen dat zeer belangrijk is gebleken in het aan- of afhaken bij transitie.

De provincie moet zich ervan bewust zijn dat de groep maatschappelijk bezorgden pas mee kan en wil met transitie wanneer het vertrouwen wordt teruggewonnen. Dit wantrouwen is niet zomaar weg te nemen. Anders gezegd: wanneer een inwoner niet mee wil met de energietransitie, krijgt de provincie deze persoon niet zondermeer mee door een subsidie te verstrekken voor, bijvoorbeeld zonnepanelen. Wanneer een overheid niet wordt vertrouwd, wordt de oplossing die zij biedt niet ontvangen.

Wanneer de provincie inwoners ertoe wil motiveren om mee te gaan met een transitie, moet dus worden gewerkt aan de oorsprong voor het wantrouwen, namelijk de sociaaleconomische positie waarin iemand verkeerd.

Focus niet op geografische verschillen

We zien weinig verschillen naar stedelijkheid of regio. Om verbinding te zoeken in de samenleving wordt er veelal gezocht naar een geografische verklaringsgrond. Zo is tweedeling tussen stad en platteland, of 'ommeland', bijvoorbeeld snel gemaakt. Een dergelijk geografisch onderscheid zien wij niet sterk voor wat betreft het aan- of afhaken bij maatschappelijke transitie. Eerder noemden we al dat maatschappelijke bezorgdheid een sterkere verklaringsgrond vormt. Verder zien we dat transitiespecifiek bepaalde achtergrondkenmerken een sterke rol spelen, zoals migratieachtergrond en leeftijd bij digitalisering. Een te regionale focus in beleid kan de aandacht afleiden van de, uit dit onderzoek, relevant gebleken verschillen.

Integrale focus op maatschappelijke transitie

Verskillende experts benadrukken het belang van de integraliteit van maatschappelijke transitie. Grote ontwikkelingen staan niet op zich. Ze zijn elkaars oorsprong en gevolg, versterken en verbinden elkaar. Vanuit dit perspectief pleiten wij ervoor dat de provincie zorgt voor een visie waarin deze integraliteit van grote maatschappelijke transitie is geborgd. Zo wordt er voorkomen dat negatieve uitwassen van de ontwikkeling van de ene transitie, de inclusiviteit van een andere transitie in de weg staan.

Blijf niet hangen in een strikte rolopvatting

Beleidsmedewerkers zijn het erover eens dat de provincie een belangrijke rol kan spelen als verbinder, lobbyist en kennispartij. Als verbinder tussen nationaal en lokaal, lobbyist voor regionale belangen en als kennispartij door inzicht te vergaren voor ontwikkeling van de regio. Hierbij benadrukken ze dat de provincie zich niet te veel moet vasthouden in haar positie als middenpartij tussen gemeenten en het Rijk. Bij de eerder genoemde integrale visieontwikkeling zou de provincie rekening moeten houden met de effecten van provinciaal beleid op gemeentelijk niveau.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding & achtergrond onderzoek

De 21e eeuw kenmerkt zich door een aantal transities die hun weerslag hebben op de samenleving en de wijze waarop bevolkingsgroepen zich tot elkaar verhouden. Er doen zich fundamentele en onomkeerbare veranderingen voor in cultuur, (institutionele) structuur en werkwijze op systeemniveau. Voorbeelden van deze transities zijn te vinden binnen sociaal-maatschappelijke systemen als energie, mobiliteit, agricultuur en gezondheidszorg. Deze maatschappelijke veranderingen gaan niet van de ene op de ander dag: het kan wel 25 tot 50 jaar duren voordat ze volledig voltooid zijn. Deze veranderingen zijn het resultaat van de co-evolutie van economische, culturele, technologische, ecologische en institutionele innovaties op verschillende niveaus.

Ondanks dat transities een lange looptijd kennen, doen ze toch een stevig beroep op het maatschappelijke aanpassingsvermogen. Voor een deel van de samenleving kunnen de ontwikkelingen te snel gaan. Structurele veranderingen met een grote impact op de samenleving kosten tijd om bij alle geledingen van de bevolking te 'landen'. Sommige groepen zijn nu eenmaal kwetsbaarder voor verandering dan andere groepen. Dat kan zijn omdat ze sterker getroffen worden door de veranderingen, bijvoorbeeld wat betreft hun inkomenspositie of positie op de arbeidsmarkt, maar ook omdat ze minder dan andere groepen open staan voor verandering.

In aanloop naar het Coalitieakkoord 2019-2023 'Elke dag beter' is de provincie Zuid-Holland met een aantal grote thema's aan de slag gegaan. Tot de grote opgaven voor Zuid-Holland behoren een inclusieve samenleving en maatschappelijke transities. Bij inclusiviteit gaat het over gelijke kansen voor alle inwoners in toegang tot werk, voorzieningen, woning en opleiding, ongeacht culturele achtergrond, sociaaleconomische status, beperkingen of identiteit.

Inclusiviteit van transities wordt door de provincie Zuid-Holland als een belangrijke opgave beschouwd. Naar inclusiviteit van voorzieningen is reeds het nodige onderzoek gedaan, onder andere naar vervoersarmoede en het gebruik van voorzieningen in relatie tot sociale inclusiviteit. Er is echter minder goed zicht op hoe inwoners zelf sociale inclusiviteit van maatschappelijke transities beleven die zich momenteel en ook in de komende jaren nog zullen afspelen.

1.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van het onderzoek is het bieden van inzicht in de ervaringen en verwachtingen van inwoners van Zuid-Holland met betrekking tot een aantal maatschappelijke transities. Daarnaast moet het onderzoek laten zien wat deze maatschappelijke transities betekenen voor de kansengelijkheid van inwoners van Zuid-Holland. Op basis van deze inzichten moet het onderzoek aanknopingspunten bieden voor (provinciaal) beleid om inwoners die niet mee kunnen komen of onevenredig worden geraakt door de transities, toch te bereiken en te betrekken.

De provincie Zuid-Holland gebruikt de uitkomsten van het onderzoek voor de eigen kennisagenda en in meer praktische zin als toetsingskader voor nog op te stellen beleidsplannen. Om aan de doelstelling te voldoen wordt antwoord gegeven op de volgende onderzoeksvragen.

Overkoepelende onderzoeksvraag

In hoeverre zijn transities in de samenleving voor inwoners van Zuid-Holland inclusief?

Deelvragen

- 1 In hoeverre staan inwoners positief tegenover maatschappelijke transities?
- 2 In hoeverre zijn er verschillen tussen groepen inwoners te onderscheiden voor wat betreft de houding ten aanzien van maatschappelijke transities?
- 3 In hoeverre *kunnen** inwoners mee met maatschappelijke transities?
- 4 Welk verband bestaat er tussen maatschappelijk vertrouwen van inwoners en hun houding ten aanzien van maatschappelijke transities?
- 5 Welke aanknopingspunten bieden de uitkomsten voor de provincie Zuid-Holland om in haar beleid betreffende transities (meer) rekening te houden met het vermogen van verschillende groepen in de samenleving om mee te kunnen dan wel te willen met transities?

** mee kunnen heeft zowel betrekking op verschillende vormen van eigen 'kapitaal/bronnen', als de invloed van anderen/de samenleving/de politiek die de persoon het gevoel geeft niet mee te kunnen (mogen).*

Afbakening

In dit onderzoek richten we ons op een viertal grote maatschappelijke transities waar inwoners op micro- en mesoniveau mee te maken hebben. In de selectie is rekening gehouden met een mate van onvermijdelijkheid van de transitie, en een spreiding van thematiek. De vier transities zijn achtereenvolgend: flexibilisering van de arbeidsmarkt, digitalisering, de energietransitie en de culturele transitie. In hoofdstuk 2 worden de transities verder uiteengezet.

Kader 1: Corona

Gedurende de looptijd van dit onderzoek is de coronacrisis nog volop gaande. De gevolgen van de coronacrisis zullen deels tijdelijk, deels structureel van aard zijn. De coronacrisis zorgt nu al voor een versnelling van bepaalde ontwikkelingen, zoals digitalisering en in het bijzonder het digitaal thuiswerken, digitaal onderwijs en online winkelen. Hierdoor is de kloof tussen personen die wel en die niet mee kunnen komen met de digitale ontwikkelingen extra zichtbaar geworden en (mogelijk) versterkt. De werkloosheid neemt toe; met name mensen met een flexibel contract en bepaalde beroepssectoren worden hard geraakt door de crisis. Waar nodig stellen we de invloed van de coronacrisis in de vragenlijst aan de orde, bijvoorbeeld door te vragen of mensen recent hun baan hebben verloren. Als we een effect van de coronacrisis constateren of vermoeden, benoemen we dit in het rapport. De uitkomsten van het onderzoek moeten hoe dan ook worden begrepen in de context van de coronacrisis.

1.3 Uitvoering van het onderzoek

Literatuurstudie

Als startpunt van dit onderzoek is een uitgebreide literatuurstudie uitgevoerd. In deze literatuurstudie zijn de vier transitie die als uitgangspunt dienen voor dit onderzoek, in kaart gebracht. Ook is het begrip inclusiviteit verkend. De bevindingen uit de literatuurstudie dienen als uitgangspunt voor het ontwikkelen van een enquête voor het kwantitatieve deel van dit onderzoek. Daarnaast vormt het een basis voor de beleidsaanbevelingen die we formuleren in hoofdstuk 9. Zie bijlage A voor een overzicht van de bestudeerde documenten.

Enquête

De vragenlijst is uitgezet onder alle leden (18 jaar en ouder) van het online I&O Research Panel die in de provincie Zuid-Holland wonen. Van de 5.849 uitgenodigde panelleden hebben 2.776 de enquête ingevuld; een respons van 47 procent. Daarnaast zijn er via PanelClix 337 respondenten geworven ter aanvulling van de ondervertegenwoordigde groepen, namelijk inwoners met een migratieachtergrond en jongere inwoners (tussen de 18 en 34 jaar). De totale respons bedraagt hiermee 3.113 inwoners. Op de data is een weging toegepast, zodat de uitkomsten representatief zijn voor geslacht, leeftijd, opleiding en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen 2017. In bijlage B staat de vragenlijst die gebruikt is voor dit onderzoek.

Expertinterviews

Om invulling te geven aan aanknopingspunten voor beleid is een viertal interviews gehouden met experts werkzaam bij de provincie Zuid-Holland. In elk interview stond een transitie centraal. Deze gesprekken zijn enerzijds gebruikt om onze bevindingen uit het kwantitatieve deel te bespreken, anderzijds om vanuit een overstijgend perspectief inzicht te krijgen hoe maatschappelijke transitie benaderd worden vanuit de provincie Zuid-Holland. Zie bijlage C voor een overzicht van de geïnterviewde experts.

Maatschappelijk vertrouwen

I&O Research voerde in 2020 opdracht van de provincie Zuid-Holland een groot onderzoek uit naar maatschappelijk vertrouwen onder inwoners: 'Maatschappelijk Vertrouwen in Zuid-Holland' (Van Hal, Van Straaten, Bouwmeester, 2020). Dit rapport dient als belangrijk fundament voor dit onderzoek naar de inclusiviteit van maatschappelijke transitie.

Uitgangspunten bij analyse en rapportage

Bij de analyse en rapportage zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- de categorie "weet niet / geen mening" is als geldige categorie opgenomen;
- door afrondingsverschillen telt de som van de percentages soms niet op tot 100 procent;
- waar meerdere antwoorden mogelijk waren, is dat bij de desbetreffende figuur of tabel vermeld;
- verschillen worden beschreven als ze significant zijn. Het is dan minimaal 95 procent zeker dat de resultaten ook daadwerkelijk van elkaar verschillen en het gevonden verschil niet te wijten is aan toeval.

2 Transitie en inclusiviteit

Inclusiviteit is een centraal begrip in dit onderzoek. Dit begrip vraagt om een definitie die aansluit bij de thematiek. In paragraaf 2.1 geven we een duiding. In deze paragraaf gaan we ook in op de afbakening van de vier transitie die centraal staan in deze studie. In paragraaf 2.2 lichten we toe hoe we vanuit de theoretische basis hebben vertaald naar meetbare eenheden. Tot slot lichten we in paragraaf 2.3 de aspecten toe die inzicht geven in de inclusiviteit van de vier transitie.

Belangrijkste bevindingen

Dit onderzoek richt zich op 4 transitie: flexibilisering van de arbeidsmarkt, digitalisering, energietransitie en de culturele transitie en in hoeverre deze transitie inclusief zijn voor inwoners van Zuid-Holland.

In dit onderzoek benaderen we *inclusiviteit* van de transitie op basis van zowel het feitelijk mee kunnen als het psychologisch mee willen. De mate van inclusiviteit van de vier transitie bestaat uit verschillende aspecten. Inwoners kunnen negatieve dan wel positieve houding innemen ten aanzien van deze aspecten. Hoe positiever de houding, hoe ‘inclusiever’ het (aspect van) een transitie wordt ervaren.

Flexibilisering van de arbeidsmarkt bestaat uit één aspect. Vier op de tien inwoners nemen een negatieve houding in ten aanzien van deze transitie.

Digitalisering bestaat uit vier aspecten: 1) digitale vaardigheden en zelfbewustzijn, 2) bereidheid om privacy op te geven, 3) sociale gevolgen van digitalisering en als laatste 4) wenselijkheid van (verdere) digitalisering. Inwoners nemen met name een positieve houding in op de gepercipieerde digitale vaardigheden en zelfbewustzijn. Inwoners zijn het minst positief over de sociale gevolgen van digitalisering.

De *energietransitie* is opgebouwd uit twee aspecten, namelijk de persoonlijke gevolgen en het inzien van de noodzaak van de energietransitie. Inwoners maken zich vooral zorgen over de persoonlijke gevolgen van deze transitie.

De culturele transitie bestaat uit twee aspecten, namelijk *culturele diversiteit en integratie en verbondenheid met Nederland(ers)*. Inwoners voelen zich over het algemeen verbonden met Nederland(ers). De houdingen omtrent culturele diversiteit en integratie zijn meer verdeeld. Een kwart neemt een zeer positieve houding in, een derde een zeer negatieve.

2.1 Theoretische verkenning

2.1.1 Inclusiviteit

Inclusiviteit is door de provincie Zuid-Holland vertaald in ‘*gelijke kansen voor alle inwoners om deel te nemen aan de maatschappij*’, ongeacht culturele achtergrond, sociaaleconomische status, beperkingen of identiteit. Dit betekent gelijke kansen op het vlak van opleiding en werk, woning en voorzieningen. Voorzieningen zijn zowel dagelijkse voorzieningen als een supermarkt of openbaar vervoer als niet-dagelijkse culturele voorzieningen of zorg gerelateerde voorzieningen. Inclusiviteit heeft zowel een objectieve als subjectieve component.

Objectieve kansen(on)gelijkheid is relatief makkelijk te meten. Bepaalde groepen burgers hebben over de gehele linie gezien minder toegang tot werk, voorzieningen of hebben een significant lager opleidingsniveau.

Bij subjectieve vormen van inclusiviteit gaat het om de ervaring en beleving van (on)gelijkheid en uitsluiting. Er kan een verschil bestaan tussen de objectieve mate van kansengelijkheid en hoe dit door betrokkenen wordt ervaren.

We onderscheiden drie vormen van kansenongelijkheid:

- *Financieel*: kan men zich de prijs van een voorziening veroorloven? Zijn er financiële belemmeringen?
- *Kennis en vaardigheden*, waaronder taalvaardigheid (laaggeletterdheid) en digitale vaardigheden;
- *Cultureel/psychologisch*: voelt men zich verbonden met de samenleving? Heeft men het gevoel 'erbij te horen'? Of voelt men zich buitengesloten?

In dit onderzoek benaderen we inclusiviteit van de transities op basis van zowel het feitelijk mee kunnen als het psychologisch mee willen. Dit in de breedste zin door vanuit de houding van inwoners inzichtelijk te maken in hoeverre men zich onderdeel voelt van een transitie. Een positieve houding ten aanzien van een transitie betekent in deze het psychologisch mee willen doen.

2.1.2 Transities

Voor de invulling van het begrip 'transitie' sluiten we aan bij de definitie van onderzoeksinstituut DRIFT: "Een transitie is een proces van fundamentele en onomkeerbare veranderingen in cultuur, (institutionele) structuur en werkwijze op systeemniveau. Het duurt ongeveer 25 tot 50 jaar voor een transitie volledig verwezenlijkt is.

Transities vinden plaats binnen sociaal-maatschappelijke systemen als energie, mobiliteit, agricultuur en gezondheidszorg en zijn het resultaat van de co-evolutie van economische, culturele, technologische, ecologische en institutionele innovaties op verschillende niveaus".¹

In dit onderzoek richten we ons op vier transities:

- flexibilisering van de arbeidsmarkt;
- digitalisering;
- energietransitie;
- culturele transitie.

Flexibilisering arbeidsmarkt

Er bestaat geen standaard definitie voor flexibele arbeidsrelaties. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2020) maakt een onderscheid tussen werknemers met een vaste en flexibele arbeidsrelatie. Werknemers met een vaste arbeidsrelatie hebben een contract voor onbepaalde tijd én een vast aantal uren. Zij hebben de hoogste baan- en inkomenszekerheid. Ook zelfstandigen met personeel en meewerkende gezinsleden worden tot de vaste arbeidsrelaties gerekend. Alle andere werknemers hebben een flexibele arbeidsrelatie, hieronder vallen ook ZZP'ers.

¹ Bron: <https://drift.eur.nl/nl/over-drift/transities/>

De groep ZZP'ers is echter geen uniforme groep met een sterke positie op de arbeidsmarkt, die bewust heeft gekozen voor de mogelijk positieve aspecten van het ZZP-schap. Binnen deze groep is er ook sprake van personen die, vanwege verschillende redenen, in bepaalde mate 'gedwongen' ZZP'er zijn geworden. Het CBS heeft hier in samenwerking met TNO onderzoek naar gedaan. In het rapport 'Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt' (2019) presenteren ze verschillende soorten zelfstandigen, waaronder gedwongen ZZP'ers. Dit zijn mensen die ZZP'er zijn geworden vanwege ontslag of het niet verlengen van hun contract en die geen geschikte baan konden vinden. Deze personen vertegenwoordigen 7 procent van de zelfstandigen.

In 2019 waren er 1,9 miljoen werknemers met een flexibele arbeidsrelatie. Daarnaast waren er 1,1 miljoen zelfstandigen zonder personeel. De totale werkzame beroepsbevolking bedroeg in 2019 bijna negen miljoen inwoners, dit betekent dat in 2019 34 procent van de werkenden een flexwerker was. In 2003 was dat nog 22 procent. Het aantal flexwerkers is in deze periode met 1,3 miljoen toegenomen. In vergelijking met andere Europese landen, stond Nederland in 2018 in de top-3 van landen met het hoogste aandeel flexibele arbeidscontracten.

Wat betekent een toename aan flexibele arbeidscontracten precies? Wat zijn de gevolgen hiervan voor werknemers? Deze gevolgen staan beschreven in het rapport Het Betere Werk van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020).

Dit rapport noemt een (vermeend) positief gevolg van flexibilisering, namelijk dat het door flexibilisering makkelijker is om mensen aan het werk te houden. Flexibilisering leidt tot meer banen. Werkgevers kunnen makkelijker inspelen op de veranderingen in de markt en economische veranderingen door werknemers makkelijker aan te trekken en weer af te stoten wanneer dit nodig is. Dit rapport zet direct vraagtekens bij dit vermeende positieve gevolg. Volgens het Centraal Planbureau is het niet met wetenschappelijke zekerheid te zeggen of flexibilisering ook leidt tot meer werkgelegenheid (Euwals, de Graaf-Zijl en van Vuuren, 2016). Het is volgens de schrijvers van het rapport Het Betere Werk dus een keuze die we als samenleving maken, met een aantal negatieve gevolgen voor werknemers:

- Flexibilisering biedt steeds minder kans op een vast contract

Vergeleken met het begin van deze eeuw is een tijdelijk contract minder vaak een opstapje naar een vast contract. De doorstroom van tijdelijk naar vast werk is gering, vooral onder oproep- en invalwerkers.

- Flexibel werk geeft een grotere kans op werkloosheid

Bij flexwerkers is het aandeel werkenden dat twee jaar later nog werk heeft 10 procent lager dan bij werknemers met een vast contract. Wanneer men weer werk vindt, zijn dit vaak weer tijdelijke banen, waardoor baanbehoud bemoeilijkt wordt. Men komt in een 'draaideur in de sociale zekerheid terecht': van baan naar werkloosheid (uitkering) naar tijdelijke baan.

- Flexibilisering leidt tot minder trainingen en scholing

Leren is een cruciaal element van goed werk, en dit schiet er bij flexwerkers vaak bij in; dit geldt overigens vooral voor formele trainingen. Dit verschil geldt het meest voor middelbaar en hoger geschoolden; onder lager opgeleiden is meer gelijkheid: zij hebben minder vaak formele noch informele leermogelijkheden, ongeacht hun type contract.

- Flexibel werk biedt minder bescherming voor kwetsbare groepen
- Vaste contracten beschermen mensen beter als ze kwetsbaar zijn (geworden). Voor hen nemen werkgevers wel verantwoordelijkheid. De verdergaande flexibilisering van arbeidsrelaties kan er dus toe bijdragen dat de ‘minst productieve’ werkenden langdurig buitenspel komen te staan.

De groepen die in deze flexibele contracten zitten zijn vaak ook de personen die al een minder sterke positie op de arbeidsmarkt hebben: inwoners met een lager opleidingsniveau (De Beer et al., 2019; CBS, 2020) en met een migratieachtergrond (CBS, 2018; De Beer et al., 2019; Engbersen et al., 2020).

Digitalisering

Met digitalisering bedoelen we de ontwikkelingen van digitalisering en technologisering in brede zin. Een belangrijk onderdeel hiervan is dat steeds meer handelingen en contacten digitaal in plaats van fysiek verlopen. Dit gebeurt zowel in de werksfeer als in de privésfeer en in contacten met instanties en overheidsdiensten. Volgens de Digital Economy and Society Index (2018) is Nederland een van de koplopers in de Europese Unie als het gaat om digitalisering. Bijna alle Nederlanders (94%) maken gebruik van internetdiensten, bijvoorbeeld voor online bankieren (93%) en winkelen (82%). De coronapandemie heeft deze vorm van communicatie en dienstverlening een sterke impuls gegeven.

De hierboven beschreven aspecten van digitalisering werken door op bijna alle sociale processen in onze maatschappij, van de manier waarop we met elkaar communiceren, de manier waarop we wonen tot de manier waarop we werken of hoe de economie functioneert. Deze ontwikkelingen zijn aan de ene kant een welkome ondersteuning op de werkvloer en in het dagelijkse leven, maar aan de andere kant vragen deze ontwikkelingen bepaalde investeringen van mensen die niet iedereen kan of bereid is om te nemen. Het SCP rapport ‘Digitalisering van de leefwereld’ (2000) gaat uit van het principe dat mensen een innovatie zullen aanvaarden als de baten groter zijn dan de kosten. Deze kosten zijn breder dan alleen financiële kosten, het gaat ook om de kosten van andere inspanningen (aanleren van nieuwe vaardigheden). Bepaalde hulpbronnen zijn bepalend voor het afwegen van de kosten en de baten. Deze bestaan uit financiële hulpbronnen, cognitieve hulpbronnen (kennis, vaardigheden) en het beheersen van specifieke vaardigheden. Maar ook de bekendheid en vertrouwdsheid met technologie, ‘informacy’ en sociale hulpbronnen, informatie in het sociale netwerk.

Energietransitie

De energietransitie houdt de overgang van een energiesysteem gebaseerd op fossiele energiebronnen naar een energiesysteem gebaseerd op duurzame energiebronnen in. Al decennia staat deze transitie internationaal op de agenda met als belangrijk ijkpunt de klimaatconferentie van Parijs 2015. Het destijds ondertekende akkoord bepaalt grotendeels de koers van de energietransitie in Nederland. Nederland heeft, naar aanleiding van ‘Parijs 2015’ een nationaal klimaatakkoord opgesteld, met het volgende centrale doel: *het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen met 49 procent in 2030 ten opzichte van 1990.*

Uit de Klimaat en Energieverkenning [KEV] van TNO (2019) blijkt dat er nog veel moet gebeuren om deze kabinetsdoelstelling in 2030 te halen. In 2018 had Nederland een reductie van minder dan 15 procent ten opzichte van 1990.

Het op grote schaal terugdringen van de broeikasgassen raakt het alledaagse leven. Niet alleen van bedrijven wordt inzet gevraagd, ook burgers zullen onvermijdelijk aanpassingen moeten doen in hun manier van wonen, werken, eten, enzovoorts. De vraag hierbij is voor welke bevolkingsgroepen het lastig is om mee te komen met deze aanpassingen in het alledaagse leven.

Elk kwartaal publiceert het SCP het ‘continue onderzoek burgerperspectieven’. Uit de eerste kwartaalpublicatie van 2020 (voor de coronaepidemie) blijkt dat er vanaf 2019 meer verdeeldheid lijkt te bestaan over opvattingen over het klimaat. Minder mensen nemen een neutrale positie in.

Toch blijkt uit dezelfde rapportage dat ‘milieu & klimaat’ na ‘zorg’ prioriteit moet hebben op de politieke agenda. Dit impliceert volgens het SCP echter geen ‘vrijbrief voor de regering voor klimaatmaatregelen’. Een deel van de mensen vindt het een prioriteit, omdat zij zich zorgen maken over de klimaatmaatregelen en de kosten daarvan.

Zorgen hebben dus betrekking op zowel de problematiek als op de oplossingen (lees: genomen maatregelen). Ondanks een gedeeld probleembesef rond klimaatverandering en steun voor de energietransitie in brede zin, is steun voor specifieke maatregelen, zoals de transitie naar aardgasvrije wijken, dus geen gegeven (Scholte et al. 2020). Mensen kunnen het eens zijn met het hogere doel, maar tegen specifieke maatregelen zijn. Dit kan komen doordat ze vinden dat andere maatregelen beter zijn of omdat ze belemmeringen ervaren waardoor ze moeilijk kunnen meedoen. In ons eerdere onderzoek naar maatschappelijk vertrouwen in Zuid-Holland (2020) trekken we een vergelijkbare conclusie. We zien in de samenleving gedeelde zorgen, onder andere over het klimaat, maar een verschil in vertrouwen in instanties en de overheid. Inwoners zijn verdeeld in hun opvatting over wie oplossingen moet aandragen voor brede maatschappelijke problemen.

Culturele transitie

De culturele transitie is complex en manifesteert zich op verschillende vlakken. Cultuur bestaat uit verschillende aspecten, die gezamenlijk een ‘identiteit’ vormen van een groep. Deze gedeelde cultuur of identiteit kan een van binnenuit en buitenaf transitie ondergaan. Vooral bij verandering door invloeden van buitenaf (globalisering, migratie, internationalisering) kan weerstand ontstaan. Ook van binnenuit is identiteit en cultuur aan verandering onderhevig. Zo concludeert het CBS (2018) dat tussen 2000 en 2015 het aandeel christelijken in Nederland met ruim 20 procent is afgenomen. Niet enkel immigratie en geloof dragen bij aan de culturele transitie. Toenemende individualisering leidt tot een sterker gevoel van ‘dat bepaal ik zelf wel’ (Beugelsdijk, 2020). Het zelf kiezen van sociale banden, in plaats van dat deze padafhankelijk zijn bepaald, is sinds de ontzuiling ingesleten in de cultuur.

In deze studie ligt de nadruk op de botsingen die kunnen ontstaan in de culturele transitie. Immigratie, met als gevolg dat de Nederlandse samenleving steeds pluriformer wordt, kan zorgen voor het gevoel van bedreiging van de ‘Nederlandse’ cultuur en botsingen veroorzaken. Volgens de prognose van het CBS (2019) telt Nederland in 2060 bijna 20 miljoen inwoners. De verwachting is dat de voornaamste groei wordt veroorzaakt door migratie: Nederland telt meer immigranten dan emigranten. In 2019 presenteerde het Sociaal en Cultureel Planbureau ‘Denkend aan Nederland’. Een kwalitatieve en kwantitatieve verkenning van de Nederlandse identiteit. Uit deze studie blijkt onder andere dat Nederlanders de Nederlandse taal als het meest typerende kenmerk van de nationale identiteit zien. Gevolgd door tradities als Koningsdag en pakjesavond.

Uit een peiling van EenVandaag blijkt dat twee derde van de Nederlanders vindt dat de nationale identiteit onder druk staat. Een groot aandeel meent dat onder invloed van nieuwkomers steeds vaker Nederlandse tradities ter discussie gesteld worden (Schalkwijk, 2019). Daarnaast hebben veel mensen het gevoel dat de tradities waar ze van houden steeds meer 'besmet' zijn. Het gevoel bestaat dat ze zich moeten aanpassen aan mensen met een migratieachtergrond, terwijl die zelf in hun ogen weinig respect hebben voor Nederlandse gewoontes. Van de mensen met een migratieachtergrond voelt ruim 80 procent zich thuis in Nederland. Echter, drie op de tien ervaren wekelijks discriminatie of racistische uitingen. Bijna de helft (41%) voelt dit maandelijks.

2.1.3 Maatschappelijk vertrouwen

In dit onderzoek gaan we in op het 'maatschappelijk vertrouwen' van inwoners in relatie tot hun houding ten aanzien van de transities en maatschappelijke ontwikkelingen in het algemeen (hoofdstuk 3). De verwachting is dat dit vertrouwen samenhangt met de mate waarin een persoon een transitie als inclusief ervaart en de houding ten aanzien van ontwikkelingen.

Het begrip maatschappelijk vertrouwen en hoe dit tot uiting komt in de provincie Zuid-Holland is beschreven in het rapport 'Maatschappelijk vertrouwen in Zuid-Holland' (I&O Research, 2020). Dit maatschappelijk vertrouwen is opgebouwd uit vijf elementen. Deze vijf elementen komen voort uit een combinatie van theoretische kennis en een eigen analyse, op basis van een grootschalige enquête onder de inwoners van Zuid-Holland:

1 Grip op eigen leven

De mate waarin inwoners het gevoel hebben als individu invloed te hebben op hun eigen leven, nu en in de toekomst en dat zij in staat zijn hun eigen problemen op te lossen. Daarnaast zijn zorgen over de toekomst bepalende aspecten.

2 Ervaren persoonlijke vrijheid en respect

De mate waarin inwoners enerzijds ruimte ervaren om uit te komen voor de eigen overtuiging of leefwijze en anderzijds het respect dat zij van anderen ontvangen. Onderdeel hiervan is ook het kunnen aanspreken van anderen op ongepast gedrag.

3 Geloof in gelijke kansen

De mate waarin inwoners gelijke kansen zien voor elk individu in Nederland ongeacht afkomst of geaardheid. En in het verlengde hiervan het vertrouwen dat er voldoende aandacht is voor mensen die het minder hebben.

4 Vertrouwen in menselijk handelen

De mate waarin inwoners vertrouwen hebben in het oplossend vermogen van de samenleving of de mens in het algemeen om de huidige én toekomstige uitdagingen het hoofd te kunnen bieden.

5 Vertrouwen in de overheid

De mate waarin inwoners het gevoel hebben terug te kunnen vallen op de overheid, de overheid voor hen klaarstaat en voldoende rekening houdt met hun belangen en zorgen. Een ander aspect hiervan is het gevoel dat niet zozeer de politiek, maar anderen zoals grote ondernemingen de koers bepalen.

De schaal van maatschappelijk vertrouwen bestaat uit vier categorieën die lopen van 'sterke maatschappelijke bezorgdheid' tot 'groot maatschappelijk vertrouwen.' Hoe hoger de score op de vijf individuele elementen, hoe hoger de score op de schaal van maatschappelijk vertrouwen.

De verdeling van de vier categorieën is in Zuid-Holland als volgt verdeeld:

- **groot maatschappelijk vertrouwen** 17% van de inwoners van Zuid-Holland;
- **enig maatschappelijk vertrouwen** 32% van de inwoners van Zuid-Holland;
- **enige maatschappelijke bezorgdheid** 31% van de inwoners van Zuid-Holland;
- **een sterke maatschappelijke bezorgdheid** 20% van de inwoners van Zuid-Holland.

Voor het huidige onderzoek zijn de uitkomsten van het onderzoek naar maatschappelijk vertrouwen 'gekoppeld' aan de uitkomsten van dit onderzoek. Dit is alleen gedaan voor de respondenten die aan beide onderzoeken hebben meegedaan (66%). Dit bedraagt 2.051 inwoners.

2.2 Operationalisering van begrippen

De vragenlijst die is uitgezet onder inwoners van Zuid-Holland, bestaat onder andere uit een reeks stellingen, die de houding ten aanzien van de vier transities inzichtelijk maken. We hebben een factoranalyse uitgevoerd om na te gaan of stellingen met elkaar samenhangen. Uit deze analyse bleek dat per transitie een aantal stellingen statistisch met elkaar samenhangen en één cluster vormen. Deze clusters belichten de houding ten aanzien van een *aspect* van een transitie. De aspecten (clusters) die horen bij een transitie hangen niet allemaal statistisch met elkaar samen. Hierdoor is het niet mogelijk om deze aspecten samen te voegen tot één overkoepelend aspect per transitie. In het verlengde hiervan is het ook niet mogelijk om de aspecten samen te voegen tot een overkoepelende schaal voor alle vier de transities tezamen.

De onderstaande tekst beschrijft per transitie de bijbehorende aspecten die voortkomen uit de factoranalyse.

Flexibilisering van de arbeidsmarkt

De transitie flexibilisering van de arbeidsmarkt bestaat uit één aspect, namelijk '*houding over flexibilisering van de arbeidsmarkt*'. Dit aspect geeft weer hoe inwoners van Zuid-Holland aankijken tegen de positie van personen met een flexibele arbeidsrelatie ten opzichte van personen met een vast contract.

Digitalisering

Digitalisering bestaat uit vier aspecten. Het eerste aspect is *digitale vaardigheden en zelfbewustzijn*. Dit aspect gaat in op het gevoel mee te kunnen met digitale ontwikkelingen, nu en in de toekomst. Het tweede aspect bestaat uit stellingen die ingaan op de *bereidheid om privacy op te geven* aan onder andere inlichtingendiensten en om de samenleving veiliger te maken. *Sociale gevolgen van digitalisering* betreft het derde aspect. Dit aspect gaat onder andere in op verschillende sociale gevolgen van digitalisering, zoals de afname en het oppervlakkiger worden van sociaal contact, grotere tegenstellingen en een afname van fysieke winkels. Het laatste aspect is *wenselijkheid van (verdere) digitalisering*. Dit aspect bevat stellingen die ingaan op de wenselijkheid van voortzetting van digitalisering, op individueel en maatschappelijk vlak en de mate waarin digitalisering als onvermijdelijk wordt gezien.

Energietransitie

De energietransitie is opgebouwd uit twee aspecten. Het eerste aspect bestaat uit de *persoonlijke gevolgen* die de energietransitie voor mensen kan hebben. Dit betreffen de individuele kosten die hiermee gepaard gaan, maar ook of de ontwikkeling niet te snel gaat en of men onzeker wordt van de ontwikkeling. Het tweede aspect is het *inzien van de noodzaak van de energietransitie*.

Dit aspect gaat in op de mate van onvermijdelijkheid van de transitie, en de urgentie van het doorlaten gaan van de energietransitie, ondanks de mogelijkheid dat niet iedereen hierin mee kan. Ook gaat dit aspect in op de rol van de mens in de klimaatverandering en het persoonlijke gevoel van verantwoordelijkheid om hier iets aan te doen.

Culturele transitie

De culturele transitie bestaat uit twee aspecten, namelijk *culturele diversiteit en integratie en verbondenheid met Nederland(ers)*. Het eerste aspect gaat in op de rol van andere culturen in de Nederlandse samenleving en het samenleven van verschillende culturen. Dit uit zich onder andere in de zichtbaarheid van andere culturen in het straatbeeld in de vorm van andere talen en gebouwen, en de invloed op de Nederlandse tradities. Ook de houding met betrekking tot andere culturen speelt een rol, namelijk in hoeverre men positief staat tegenover mensen van een andere cultuur, zowel maatschappelijk als in de eigen persoonlijke levenssfeer. Het tweede aspect genaamd '*verbondenheid met Nederland(ers)*' heeft betrekking op de mate waarin men zich thuis voelt in Nederland en de eigen buurt en zich onderdeel voelt van de Nederlandse maatschappij.

Schaal

De aspecten vormen een schaal, die op basis van een normaalverdeling loopt van zeer positief tot zeer negatief. De inhoudelijke vertaling van deze schaal hangt af van de inhoud van het aspect. De indeling van de schaal is voor alle aspecten gebaseerd op dezelfde schaalscores.

Tabel 2.1 - Schaal houding t.a.v. transitie

Schaal-Score	Label
1,0 – 2,5	Zeer negatieve houding t.a.v. de transitie
2,5 – 3,0	Negatieve houding t.a.v. de transitie
3,0 – 3,5	Positieve houding t.a.v. de transitie
3,5 – 5,0	Zeer positieve houding t.a.v. transitie

2.3 Aspecten inclusiviteit transitie

De vier transitieën bestaan uit verschillende aspecten. Deze aspecten bestaan uit een aantal stellingen.

Per transitie geeft deze paragraaf de aspecten met onderliggende stellingen weer. Deze aspecten zijn weergegeven in tabellen. In deze tabellen is de houding van de Zuid-Hollanders op het niveau van de losse stellingen te zien ('Totaal'). Hiernaast is voor inwoners die verschillen in houding ten aanzien van een transitie (lopend van zeer negatief tot zeer positief, zie tabel 2.1) weergegeven hoe ze aankijken tegen de losse stellingen.

2.3.1 Inclusiviteit flexibilisering van de arbeidsmarkt

Houding over inclusiviteit flexibilisering arbeidsmarkt

Flexibilisering van de arbeidsmarkt bestaat uit het aspect 'houding over flexibilisering van de arbeidsmarkt'. Dit aspect is opgebouwd uit zes stellingen (Tabel 2.2). Het algemene beeld binnen Zuid-Holland is dat inwoners vinden dat werkgevers sneller een vast contract moeten aanbieden aan hun werknemers (62%), bijna de helft (45%) vindt dat het aantal flexwerkers moet worden verminderd. Een klein deel (9%) vindt dat flexwerkers beter af zijn dan werknemers met een vast contract.

Iets minder dan de helft van de inwoners (43%) staat zeer negatief tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt, 6 procent staat zeer positief tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Deze twee groepen inwoners verschillen het sterkst van mening over de mate waarin in de toekomst het aantal flexwerkers moet worden verminderd. Van de inwoners met een zeer negatieve houding vindt 85 procent dat het aantal flexwerkers moet worden verminderd, van de inwoners met een zeer positieve houding vindt 5 procent dat deze vermindering nodig is. Deze twee groepen inwoners verschillen het minst in hun mening over de positie van flexwerkers ten opzichte van werknemers met een vast contract. Ruim een derde van de inwoners met een zeer positieve houding vindt dat flexwerkers beter af zijn dan werknemers met een vast contract, onder inwoners met een zeer negatieve houding is dit 2 procent.

Tabel 2.2 - Houding over inclusiviteit flexibilisering arbeidsmarkt (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeet negatieve houding (43%)	Negatieve houding (38%)	Positieve houding (13%)	Zeet positieve houding (6%)	Totaal
Flexwerkers hebben minder kans zich te ontwikkelen dan werknemers met een vast contract	69%	30%	10%	0%	41%
Flexwerkers zijn beter af dan werknemers met een vast contract	2%	12%	16%	36%	9%
Werkgevers moeten sneller een vast contract aanbieden aan hun werknemers	89%	53%	37%	12%	62%
Om te kunnen concurreren met het buitenland is het goed dat Nederlandse bedrijven vaker flexcontracten aanbieden	2%	18%	41%	65%	16%
In de toekomst moet het aantal flexwerkers worden verminderd	85%	26%	8%	5%	45%
De toename van het aantal flexwerkers is onvermijdelijk	7%	32%	66%	73%	26%

2.3.2 Inclusiviteit digitalisering

Digitale vaardigheden en zelfbewustzijn

Het eerste aspect van de transitie digitalisering is 'digitale vaardigheden en zelfbewustzijn'. Dit aspect is opgebouwd uit zeven stellingen (Tabel 2.3).

Inwoners van Zuid-Holland geven aan over het algemeen over goede digitale vaardigheden te beschikken. Driekwart vertrouwt zichzelf in het digitaal regelen van zaken. Wel hebben drie op de

tien inwoners moeite met de snelheid van digitale ontwikkelingen, en drie op de tien zijn ook bang dat deze ontwikkelingen de komende tien jaar te snel zullen gaan.

Ruim de helft van de inwoners valt in de groep met die zichzelf zeer goede digitale vaardigheden toekent (zeer positief), een tiende kenmerkt zich doordat ze zichzelf zeer beperkte digitale vaardigheden toekennen (zeer negatief). Inwoners die het beeld hebben een ‘beperkte digitale vaardigheden en zelfbewustzijn’ te hebben, kenmerken zich het sterkst door de moeite die ze hebben met de snelheid van de (toekomstige) digitale ontwikkelingen, en het gevoel dat ze hier minder goed aan mee kunnen doen dan ze zouden willen. De verschillen tussen inwoners die zich zeer beperkte en zeer goede digitale vaardigheden toekennen, zijn over het algemeen groot. Het grootste verschil tussen de groep met gepercipieerde beperkte en sterke digitale vaardigheden bevindt zich op het vlak dat men bang is dat de digitale ontwikkelingen de komende tien jaar te snel zullen gaan (verschil van 87%).

Tabel 2.3 - Digitale vaardigheden en zelfbewustzijn (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (10%)	Negatieve houding (21%)	Positieve houding (17%)	Zeer positieve houding (53%)	Totaal
De ontwikkelingen op het vlak van digitalisering gaan mij nu te snel	90%	55%	31%	7%	29%
Ik word onzeker van nieuwe digitale ontwikkelingen	82%	44%	20%	3%	22%
Ik moet vaak een beroep doen op mensen uit mijn omgeving om zaken digitaal te regelen	73%	25%	5%	1%	14%
Ik vertrouw mezelf in het digitaal regelen van mijn zaken	18%	51%	78%	97%	76%
Ik heb voldoende ervaring om mee te kunnen met digitale ontwikkelingen	12%	35%	67%	95%	69%
Ik heb het gevoel dat ik minder goed mee kan met digitale ontwikkelingen dan ik zou willen	85%	50%	22%	2%	23%
Ik ben bang dat de digitale ontwikkelingen in de komende tien jaar voor mij te snel zullen gaan	92%	59%	32%	5%	29%

Bereidheid om privacy op te geven

Twee stellingen vormen het aspect 'bereidheid om privacy op te geven' (

Tabel 2.4). Bijna vier op de tien inwoners leveren graag een deel van hun privacy in om de samenleving veiliger te maken, een iets kleiner deel (37%) vindt dat inlichtingendiensten meer mogelijkheden moeten krijgen om mensen digitaal te volgen.

Voor Zuid-Holland geldt dat drie op de tien inwoners zeer bereid zijn om de eigen privacy op te geven (zeer positieve houding). Een iets groter deel, namelijk bijna vier op de tien inwoners, zijn helemaal niet bereid om de eigen privacy op te geven. (zeer negatieve houding) Op de twee stellingen is een sterk contrast te zien tussen inwoners die helemaal niet bereid zijn en inwoners die zeer bereid zijn.

Tabel 2.4 - Bereidheid om privacy op te geven (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (38%)	Negatieve houding (20%)	Positieve houding (12%)	Zeer positieve houding (31%)	Totaal
Inlichtingendiensten (zoals de AIVD) moeten meer mogelijkheden krijgen om mensen digitaal te volgen, ook als dat ten koste gaat van mijn privacy	1%	13%	47%	95%	37%
Ik lever graag een deel van mijn privacy in om de samenleving veiliger te maken	2%	15%	53%	97%	39%

Sociale gevolgen digitalisering

Vijf stellingen vormen het aspect 'sociale gevolgen digitalisering' (Tabel 2.5). Binnen dit aspect hebben inwoners van Zuid-Holland vooral moeite met het verdwijnen van fysieke winkels als gevolg van digitalisering, een kleine driekwart (72%) ervaart dit als een gemis. Ondanks dat de afname van persoonlijk contact in mindere mate wordt ervaren, geeft alsnog de helft van de inwoners aan minder persoonlijk contact te hebben met andere mensen door digitalisering.

Zes op de tien inwoners zien vooral negatieve sociale gevolgen van digitalisering (zeer negatieve houding), 5 procent ziet vooral positieve gevolgen (zeer positieve houding).

Inwoners die voornamelijk negatieve sociale gevolgen zien van digitalisering, ervaren vooral het verdwijnen van fysieke winkels als een gemis en hebben het idee dat het contact met andere mensen door digitalisering oppervlakkiger wordt. Opvallend is echter dat alsnog 16 procent van de inwoners die vooral positieve gevolgen zien van de digitalisering, erkent dat deze ontwikkeling de verschillen tussen mensen vergroot.

Tabel 2.5 - Sociale gevolgen digitalisering (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (62%)	Negatieve houding (25%)	Positieve houding (8%)	Zeer positieve houding (5%)	Totaal
Digitalisering zorgt voor grotere verschillen tussen groepen mensen	81%	46%	29%	16%	64%
Door digitalisering wordt het contact met andere mensen oppervlakkiger	88%	38%	16%	3%	65%
Ik heb het gevoel dat we als samenleving té afhankelijk worden van digitalisering	87%	38%	19%	4%	65%
Ik heb minder persoonlijk contact met andere mensen door digitalisering	72%	21%	16%	2%	50%
Het verdwijnen van fysieke winkels en voorzieningen door digitalisering ervaar ik als een gemis	90%	52%	35%	13%	72%

Wenselijkheid (verdere) digitalisering

Dit aspect is gevormd op basis van vier stellingen (Tabel 2.6).

Zeven op de tien Zuid-Hollanders zien verdere digitalisering als onvermijdelijk. Eveneens is een derde (35%) het met de stelling eens dat digitalisering door moet gaan, ook als er personen zijn die niet of nauwelijks mee kunnen komen. Bijna de helft van de inwoners vindt dat digitalisering hen persoonlijk voordelen biedt (46%) en een bijna even groot deel (44%) ziet digitalisering als verrijking voor de samenleving.

Vier op de tien inwoners (39%) zien verdere digitalisering als zeer wenselijk (en heeft dus een zeer positieve houding). Een op de tien ziet (12%) dit als zeer onwenselijk (heeft een zeer negatieve houding). De onvermijdelijkheid van verdere digitalisering wordt voornamelijk ervaren door inwoners die verdere digitalisering als zeer wenselijk zien. Zij vinden niet alleen bijna unaniem (96%) dat verdere digitalisering onvermijdelijk is, maar vinden ook in grote meerderheid (71%) dat digitalisering moet doorgaan.

Tabel 2.6 - Wenselijkheid (verdere) digitalisering (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (12%)	Negatieve houding (20%)	Positieve houding (28%)	Zeer positieve houding (39%)	Totaal
Digitalisering vormt een verrijking voor de samenleving	2%	7%	38%	82%	44%
Digitalisering biedt mij persoonlijk vooral voordelen	1%	12%	41%	83%	46%
Digitalisering moet doorgaan, ook als mensen niet of nauwelijks kunnen meekomen	3%	4%	21%	71%	35%
Verdere digitalisering van de samenleving is onvermijdelijk	16%	47%	82%	96%	71%

2.3.3 Inclusiviteit energietransitie

Persoonlijke gevolgen energietransitie

Vijf stellingen vormen het aspect 'persoonlijke gevolgen energietransitie' (Tabel 2.7).

Vooraf de kosten die de energietransitie met zich meebrengt spelen onder inwoners. Bijna zes op de tien (57%) zijn bang dat het leven duurder wordt wanneer men over zou schakelen op duurzame energie. De onzekerheid die de energietransitie bij personen kan veroorzaken speelt in mindere mate een rol (22%).

Een derde van de inwoners van Zuid-Holland ziet voornamelijk sterke negatieve persoonlijke gevolgen van de energietransitie, en heeft dus een zeer negatieve houding op dit aspect. Een kwart ziet voornamelijk zeer positieve gevolgen, en heeft een zeer positieve houding. Bij zowel de inwoners die persoonlijke positieve als die de persoonlijk negatieve gevolgen zien van de energietransitie bestaat in zekere mate de angst dat het leven duurder wordt, wanneer men overschakelt op duurzame energie. Deze angst is het sterkst onder personen die vooral de persoonlijke negatieve persoonlijke gevolgen van de energietransitie zien (90% van de inwoners met een zeer negatieve houding), maar ook de helft van de inwoners die gematigd positief zijn over de persoonlijke gevolgen ervaren deze angst. Onder inwoners die voornamelijk de positieve persoonlijke gevolgen van de energietransitie zien speelt dit ook bij een vijfde (21% van de inwoners met een zeer positieve houding).

Tabel 2.7 - Persoonlijke gevolgen energietransitie (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (33%)	Negatieve houding (26%)	Positieve houding (16%)	Zeer positieve houding (25%)	Totaal
Het overschakelen op duurzame energie gaat me te snel	64%	26%	10%	3%	29%
Ik word onzeker van de energietransitie	51%	16%	6%	1%	22%
Ik ben bang dat het leven duurder wordt als ik overschakel op duurzame energie	90%	63%	50%	21%	57%
Als elektrisch rijden verplicht wordt, ben ik bang dat ik niet meer kan rijden	75%	29%	19%	3%	35%
Als gasloos wonen verplicht wordt gemaakt door de overheid, ben ik bang dat ik mijn huis niet meer kan verwarmen	73%	23%	8%	2%	31%

Inzien noodzaak energietransitie

Op basis van de factoranalyse zijn er vijf stellingen te onderscheiden die met elkaar correleren en het aspect 'inzien van noodzaak energietransitie' vormen (Tabel 2.8).

Twee derde van de inwoners (66%) ziet de mens als belangrijkste veroorzaker van de klimaatverandering, en een vergelijkbaar deel (65%) ziet de overschakeling op duurzame energiebronnen als onvermijdelijk. Vier op de tien (43%) zien vooral voordelen van de overschakeling op duurzame energie, hiermee is een kleiner deel van de Zuid-Hollanders het eens in vergelijking tot de andere stellingen.

Ruim de helft van de inwoners is zich zeer de noodzaak van de energietransitie in (58% heeft een zeer positieve houding). Een op de tien inwoners is niet tot nauwelijks de noodzaak in (11% heeft een zeer negatieve houding). Inwoners die zeer sterk de noodzaak van de energietransitie inzien, zien in sterke mate ook de onvermijdelijkheid van deze transitie (93%) en dat de mens de belangrijkste veroorzaker is van klimaatverandering (92%). Inwoners die zeer sterk en inwoners die nauwelijks de noodzaak in zien, verschillen het sterkst in hun opvatting over de rol van de mens als veroorzaker van klimaatverandering (verschil van 84%).

In tabel 2.8 is ook duidelijk het verschil te zien tussen de inwoners die de noodzaak inzien (positieve houding) en die deze noodzaak zeer inzien (zeer positieve houding). 'Slechts' 29 procent van de inwoners die de noodzaak inzien (inwoners met een positieve houding) vindt dat de energietransitie moet doorgaan, ook als sommige mensen hier niet aan mee willen doen. Onder inwoners die zeer sterk de noodzaak hiervan inzien vindt 83 procent dat deze transitie moet doorgaan, ongeacht of sommige mensen hier aan mee willen doen. Dit geldt ook voor de voordelen die men ziet van het overschakelen op duurzame energie. Minder dan een vijfde (18%) van de inwoners met een positieve houding ziet vooral voordelen van het overschakelen op duurzame energie, bij inwoners met een zeer positieve houding ziet 69 procent dit. Drie op de tien inwoners met een positieve houding voelen zich verantwoordelijk om bij de te dragen aan het verminderen van de CO₂- uitstoot, voor inwoners met een zeer positieve houding geldt dit voor acht op de tien. De inwoners met een positieve houding zien wel de noodzaak van de energietransitie, maar zien ook keerzijden.

Tabel 2.8 – Inzien van noodzaak energietransitie (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (11%)	Negatieve houding (17%)	Positieve houding (15%)	Zeer positieve houding (58%)	Totaal
Ik zie vooral voordelen van het overschakelen op duurzame energie	3%	7%	18%	69%	43%
Het overschakelen op duurzame energiebronnen is onvermijdelijk	12%	22%	57%	93%	65%
Ik voel me persoonlijk verantwoordelijk om bij te dragen aan het verminderen van de CO ₂ -uitstoot	3%	12%	31%	82%	53%
De mens is de belangrijkste veroorzaker van klimaatverandering	8%	28%	63%	92%	66%
De energietransitie moet doorgaan, ook als sommige mensen hier niet aan willen meedoen	1%	8%	29%	83%	52%

2.3.4 Inclusiviteit culturele transitie

Culturele diversiteit en integratie

Dit aspect bestaat uit het grootst aantal statistisch correlerende stellingen (Tabel 2.9). Zes op de tien inwoners hebben het gevoel dat de Nederlandse tradities onder druk staan en een derde van de inwoners geeft aan dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen. Meer dan de helft (55%) vindt dat de aanwezigheid van andere culturen een verrijking is voor de samenleving.

Een kwart van de Zuid-Hollanders staat zeer negatief tegenover culturele diversiteit en integratie. Een derde staat hier zeer positief tegenover.

Inwoners die zeer negatief en zeer positief staan tegenover culturele diversiteit en integratie verschillen het meest in hun mening dat de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking is voor onze samenleving (verschil van 88%) en dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen (verschil van 87%).

Deze twee groepen inwoners verschillen relatief het minst in hun houding ten aanzien van de stelling die betrekking heeft op discriminatie op de arbeidsmarkt. Slechts de helft van de inwoners met een negatieve houding heeft begrip voor werkgevers die minder snel een baan aanbieden aan mensen met een andere culturele achtergrond. Van de inwoners met een positieve houding is dit 2 procent. Inwoners die zeer positief tegenover culturele diversiteit en integratie staan, zien ook in bepaalde mate de keerzijde hiervan. Drie op de tien staan bijvoorbeeld neutraal of negatief tegenover de stelling dat nieuwkomers hun best doen om onderdeel van de Nederlandse samenleving te worden en drie op de tien ervaren het als iets neutraals of negatiefs als meer mensen met een culturele achtergrond in de eigen buurt komen wonen. Ook heeft 20 procent het gevoel dat Nederlandse tradities onder druk staan.

Tabel 2.9 - Culturele diversiteit en integratie (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (25%)	Negatieve houding (22%)	Positieve houding (21%)	Zeer positieve houding (32%)	Totaal
De aanwezigheid van verschillende culturen is een verrijking voor onze samenleving	8%	29%	76%	96%	55%
Nieuwkomers doen hun best onderdeel te worden van de Nederlandse samenleving	3%	13%	31%	70%	32%
Ik ga graag om met mensen met een andere culturele achtergrond	11%	24%	49%	80%	44%
Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen	88%	41%	16%	1%	34%
Nederlandse tradities staan onder druk	96%	75%	70%	20%	61%
Ik heb er begrip voor als werkgevers minder snel een baan aanbieden aan mensen met een andere culturele achtergrond	50%	18%	9%	2%	19%
De aanwezigheid van andere culturen, bijvoorbeeld in de vorm van religieuze gebouwen, winkels en horeca, zorgt voor een verrijking van het straatbeeld	6%	21%	51%	79%	42%
Door de zichtbaarheid van andere culturen in mijn buurt voel ik me niet meer thuis in mijn buurt	62%	20%	6%	3%	22%
Ik vind het positief als meer mensen met een andere culturele achtergrond in mijn buurt komen wonen	2%	15%	30%	71%	33%
Ik heb er moeite mee als er op straat andere talen dan Nederlands worden gesproken	83%	54%	38%	12%	44%

Verbondenheid met Nederland(ers)

Er zijn vijf stellingen die de verbondenheid met Nederland of Nederlanders inzichtelijk maken (Tabel 2.10). Acht op de tien inwoners voelen zich thuis in Nederland. Twee derde (67%) voelt zich thuis bij de mensen die in de buurt wonen. Iets minder dan de helft voelt een gevoel van saamhorigheid met Nederlanders.

Drie procent van de inwoners voelt zich niet tot nauwelijks verbonden (heeft een zeer negatieve houding). Bijna drie kwart (73%) voelt zich zeer verbonden met Nederland(ers) (en heeft een zeer positieve houding). Het thuis voelen in Nederland is de grootste onderscheidende factor tussen groepen inwoners die zich wel en niet verbonden voelen met Nederland(ers). Van de inwoners die zich niet tot nauwelijks verbonden voelen, voelt 5 procent zich thuis in Nederland, van de inwoners die zich zeer sterk verbonden voelen is dit 96 procent. Van de inwoners die zich zeer verbonden voelen met Nederland(ers), heeft alsnog 38 procent geen sterk gevoel van saamhorigheid met Nederlanders.

Tabel 2.10 – Verbondenheid met Nederland(ers) (n= 3.113)

% eens met de stelling	Zeer negatieve houding (3%)	Negatieve houding (10%)	Positieve houding (14%)	Zeer positieve houding (73%)	Totaal
Ik voel me thuis in Nederland	5%	13%	65%	96%	80%
Ik voel me verbonden met Nederland	6%	21%	57%	95%	79%
Ik ervaar een gevoel van saamhorigheid met Nederlanders	3%	2%	13%	62%	47%
Ik voel me geaccepteerd door Nederlanders	7%	21%	46%	92%	76%
Ik voel me thuis bij de mensen die in mijn buurt wonen	6%	15%	29%	84%	67%

3 Houding ten aanzien van maatschappelijke veranderingen

De eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk beschrijven de algemene interesse en houding van inwoners van Zuid-Holland ten aanzien van maatschappelijke veranderingen en ontwikkelingen in de samenleving. In paragraaf 3.1 en 3.2 komt het verschil tussen inwoners met een verschillende mate van maatschappelijk vertrouwen² aan bod. Paragraaf 3.3 gaat in op de mate waarin inwoners het gevoel hebben mee te kunnen met ontwikkelingen in de samenleving. In paragraaf 3.2 en 3.3 worden de relevante verschillen naar achtergrondkenmerken beschreven en naar mate van maatschappelijk vertrouwen.

Belangrijkste bevindingen

Inwoners van Zuid-Holland hebben vooral het idee dat het de verkeerde kant op gaat met de wereld en in, wat mindere mate, Nederland. Een vijfde denkt dat het in 2050 beter zal gaan met Nederland en een vijfde denkt dat Nederland er hetzelfde voor zal staan. Inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen hebben ook het meeste vertrouwen in de toekomst van Nederland.

Een ruime meerderheid van de inwoners ziet veranderingen in de samenleving als onvermijdelijk, echter ziet men deze veranderingen in de samenleving niet per definitie als positief. Daarnaast geldt: hoe hoger het inkomen, hoe sterker het gevoel dat verandering onvermijdelijk is. Ook zien deze groepen veranderingen meer als een vooruitgang dan inwoners met een lager inkomen of opleidingsniveau. Kortom: inwoners met een hoog inkomen en/of opleiding zien veranderingen vaak als onvermijdelijk én een vooruitgang. Inwoners met een verschillende mate van maatschappelijk vertrouwen verschillen het meest naar de mate waarin ze het idee hebben dat veranderingen in de samenleving een vooruitgang zijn. Inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid zien in mindere mate deze veranderingen als een vooruitgang.

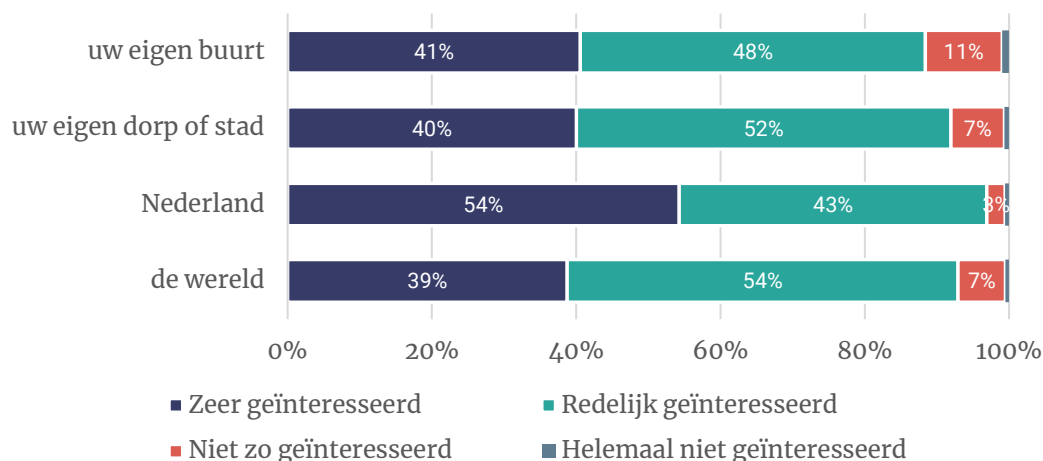
Het grootste deel van de inwoners van Zuid-Holland ervaart geen moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen en de helft van de inwoners vindt veranderingen in de samenleving niet te snel gaan. Het zijn vooral de inwoners tussen de 24 en 34 jaar die vinden dat de veranderingen in de Nederlandse samenleving te snel gaan en hebben moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen.

3.1 Interesse in maatschappelijke veranderingen

Inwoners zijn gevraagd naar de mate waarin ze geïnteresseerd zijn in wat er in de samenleving gebeurt, op verschillende schaalniveaus. Men blijkt vooral geïnteresseerd in wat er in Nederland gebeurt (54%). In de eigen lokale omgeving en wat er gebeurt in de wereld zijn vier op de tien geïnteresseerd.

² Maatschappelijk vertrouwen is, zoals in hoofdstuk 2 beschreven, een achtergrondvariabele (die eerder is uitgevraagd in een ander onderzoek onder Zuid-Hollanders). Van 66% van de personen die deelnamen aan dit onderzoek is deze schaa score bekend.

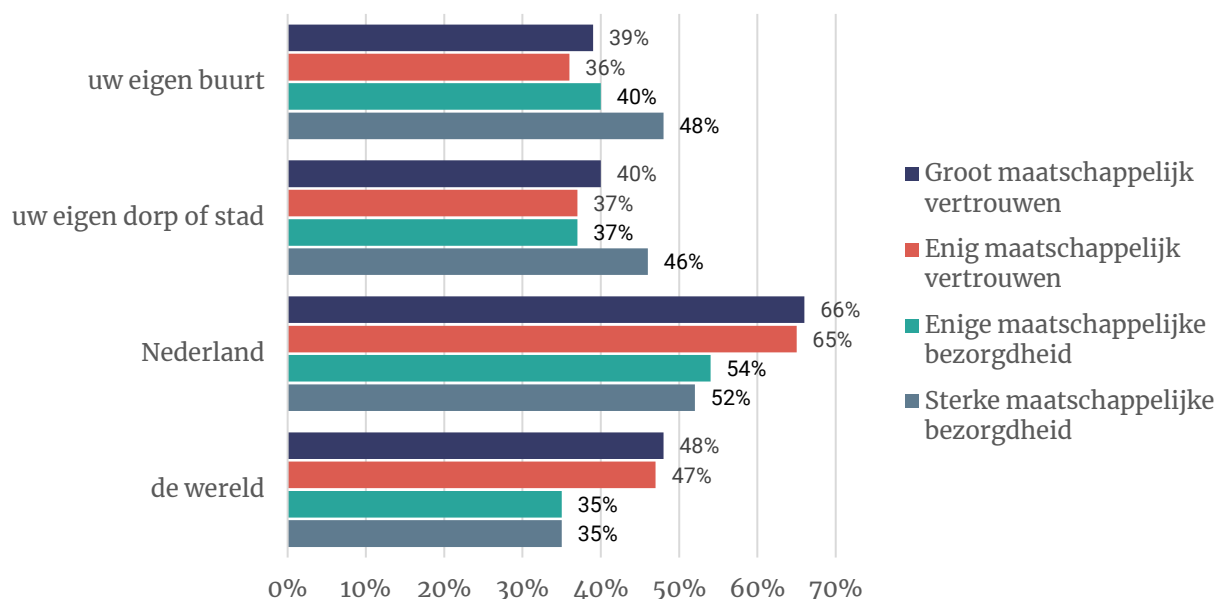
Figuur 3.1 – In hoeverre bent u geïnteresseerd wat er gebeurt in...? (n= 3.113)

Inwoners met sterke bezorgdheid meer geïnteresseerd in eigen omgeving

Inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid zijn in sterke mate geïnteresseerd in wat er speelt in hun eigen buurt (48%) en eigen dorp of stad (46%). Een groot maatschappelijk vertrouwen betekent relatief veel interesse in Nederland en de wereld.

Figuur 3.2 – In hoeverre bent u geïnteresseerd wat er gebeurt in... naar maatschappelijk vertrouwen (% zeer geïnteresseerd) (basis: inwoners van wie mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is, n= 2.051)

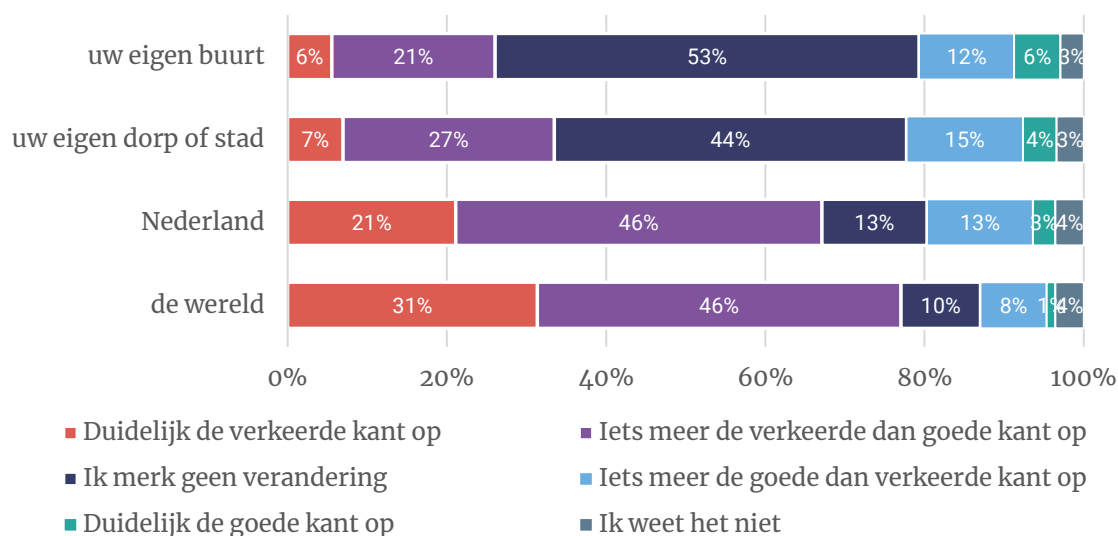

3.2 Houding t.a.v. ontwikkelingen/toekomstbeeld

3.2.1 Houding ten aanzien van huidige ontwikkelingen

Inwoners van Zuid-Holland hebben vooral het idee dat het de verkeerde kant op gaat met de wereld en Nederland. Inwoners hebben vooral het idee dat het 'iets meer de verkeerde kant op gaat' met de wereld en Nederland (46%). Drie op de tien denken dat het duidelijk de verkeerde kant op gaat met de wereld en twee op de tien hebben dit gevoel bij Nederland. Men heeft in mindere mate het idee dat het op lokaal niveau de verkeerde kant op gaat. Inwoners zijn vooral van mening dat er op dat niveau geen verandering merkbaar is.

Figuur 3.3 – In hoeverre gaat het volgens u de goede of verkeerde kant op met ...? (n= 3.113)

Inwoners die het idee hebben dat het de goede dan wel verkeerde kant op gaat met de eigen buurt of Nederland is gevraagd aan welke veranderingen of ontwikkelingen ze denken.

Het gaat de goede kant op met de buurt: investering infrastructuur, leefbaarheid en veiligheid

Investerings in leefbaarheid en voorzieningen en onderhoud van onder andere groen, wegen en infrastructuur zijn belangrijke redenen waarom het de goede kant op gaat met de eigen buurt. Ook noemen inwoners een verbeterde inzet op veiligheid.

Een goede sociale cohesie en sociale contacten spelen hierin ook een rol. Een inwoner somt op: "Contacten buurtgenoten onderling. Inrichting van buurt en infrastructuur. Vrijwilligers die straatvuil verwijderen."

Het gaat de verkeerde kant op met de buurt: verloedering, gebrek sociale cohesie

Redenen waarom het de verkeerde kant op gaat met de eigen buurt hebben juist te maken met een gebrek aan de bovengenoemde aspecten. Verloedering, verpaupering en vervuiling van de buurt spelen hierin een belangrijke rol.

Het gebrek aan sociale cohesie en contact, wat leidt tot verharding en asociaal, soms zelfs crimineel gedrag geeft mensen het gevoel dat het de verkeerde kant op gaat met de buurt. Hierover zegt een inwoner: *“De mensen worden asocialer, houden geen rekening met een ander, en iedereen moet dat dan maar accepteren.”*

Het gaat de goede kant op met Nederland: aandacht klimaat en personen die het minder hebben

Inwoners die aangeven dat het volgens hen de goede kant op gaat met Nederland noemen hierbij de aandacht voor het klimaat en duurzaamheid. Ook zien deze inwoners een versterkte aandacht voor groepen die het minder hebben in de samenleving en meer zorg voor bepaalde groepen met een achtergestelde positie. De keerzijden van het neoliberalisme en de vrije markt worden door hen erkend. Een inwoner vat dit als volgt samen: *“Meer aandacht voor zwakke groepen. Zorg voor openbare ruimte. Meer bewustzijn van duurzaamheid. Meer acceptatie van minderheden”*.

De coronacrisis komt ook in sommige inwoners als ontwikkeling of verandering op. Een deel van deze inwoners komt noemen de coronacrisis omdat ze het gevoel hebben dat het einde van de pandemie bijna in zicht is (uitzicht op een vaccin). Een ander deel doelt hierbij op de aanpak van de coronacrisis door de overheid. Sommige inwoners hebben ook oog voor de (toekomstige) positieve gevolgen van de coronapandemie. Namelijk minder individualisme, meer solidariteit en men heeft de hoop dat er structurele lessen uit deze crisis worden getrokken.

Het gaat de verkeerde kant op met Nederland: spanningen tussen groepen en energietransitie

Inwoners die vinden dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat hebben hiervoor verschillende redenen. Een deel van deze inwoners heeft het gevoel dat er meer spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen ontstaan, wat leidt tot een bedreiging van de eigen tradities en radicalisering. Hierover zegt een inwoner: *“We zijn te tolerant en we kiezen altijd voor de minderheid en stoppen met onze tradities omdat een paar mensen zich niet goed hierbij voelen”*.

Een ander punt dat ze aandragen is de inrichting van de energietransitie. Men maakt zich zorgen om de manier waarop hier invulling aan wordt gegeven: *“‘Groene’ initiatieven zijn enkel verdienmodellen. Zoals windmolenparken die met ieders subsidie worden ontwikkeld voor de kust en op het land om straks datacenters en teslarijders van goedkope stroom te voorzien”*.

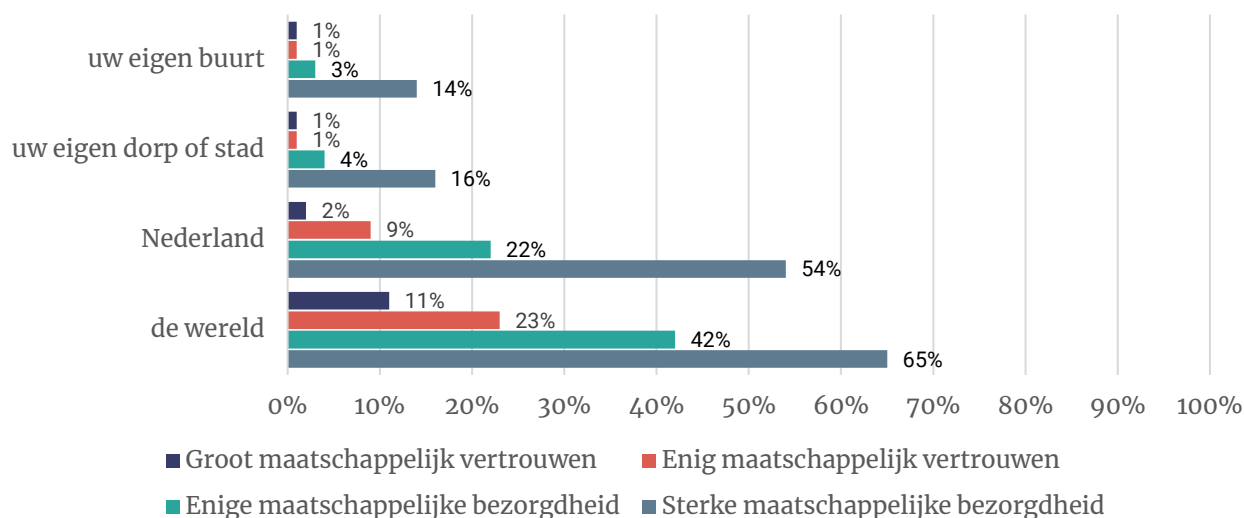
Sterk maatschappelijk bezorgden vinden meer dat het de verkeerde kant op gaat

Inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid, hebben het idee dat het op alle schaalniveaus slechter gaat. Daarbij geldt wel: hoe hoger het schaalniveau, hoe sterker dit gevoel. Bijna zeven op de tien inwoners met sterke maatschappelijke bezorgdheid denken dat het duidelijk de verkeerde kant op gaat met de wereld. Inwoners met groot maatschappelijk vertrouwen maken zich hier minder zorgen over. Een tiende denkt dat het duidelijk de verkeerde kant op gaat met de wereld (gemiddeld denkt 31 procent dat het de verkeerde kant op gaat met de wereld).

Het verschil tussen deze twee groepen is het grootst op het gebied van de Nederlandse situatie. Volgens 3 procent van de inwoners met een groot vertrouwen gaat het met Nederland duidelijk de verkeerde kant op. Van de inwoners met sterke maatschappelijke bezorgdheid heeft 60 procent dit gevoel (gemiddeld denkt 21% dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland).

Figuur 3.4 - In hoeverre gaat het volgens u de goede of verkeerde kant op met ...? naar maatschappelijk vertrouwen (% duidelijk de verkeerde kant op) (basis: inwoners van wie mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is, n= 2.051)

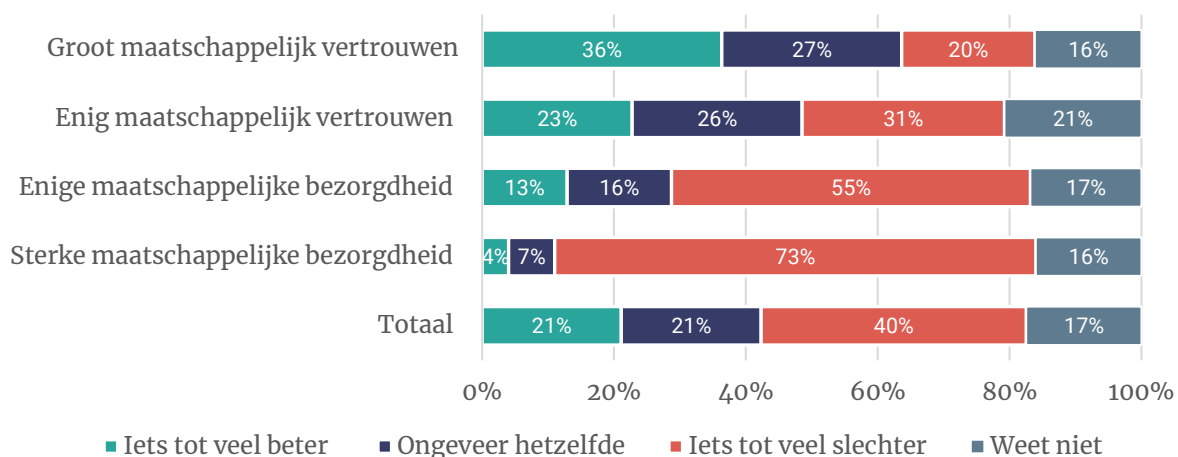

3.2.2 Houding ten aanzien van toekomstige ontwikkelingen

Het grootste deel van de inwoners (40%) denkt dat Nederland er in 2050 slechter voorstaat dan nu. Een vijfde denkt dat Nederland er hetzelfde voor zal staan, of er beter voor staat.

Inwoners met een groot vertrouwen in de maatschappij, hebben ook meer vertrouwen in de toekomst van Nederland dan inwoners die zich meer zorgen maken over de maatschappij en de rest van de inwoners van Zuid-Holland (21%). Ruim een derde (36%) denkt dat Nederland er in 2050 beter voor zal staan. Onder inwoners met sterke maatschappelijke bezorgdheid geldt dit voor 4 procent. Bijna drie kwart van hen (73%) denkt zelfs dat Nederland er dan slechter voor staat.

Figuur 3.5 - Verwacht u dat Nederland er in 2050 over het geheel genomen beter of slechter voorstaat dan nu? Of ongeveer hetzelfde? Naar maatschappelijk vertrouwen (n= 3.113)

3.2.3 Houding ten aanzien van veranderingen in de samenleving

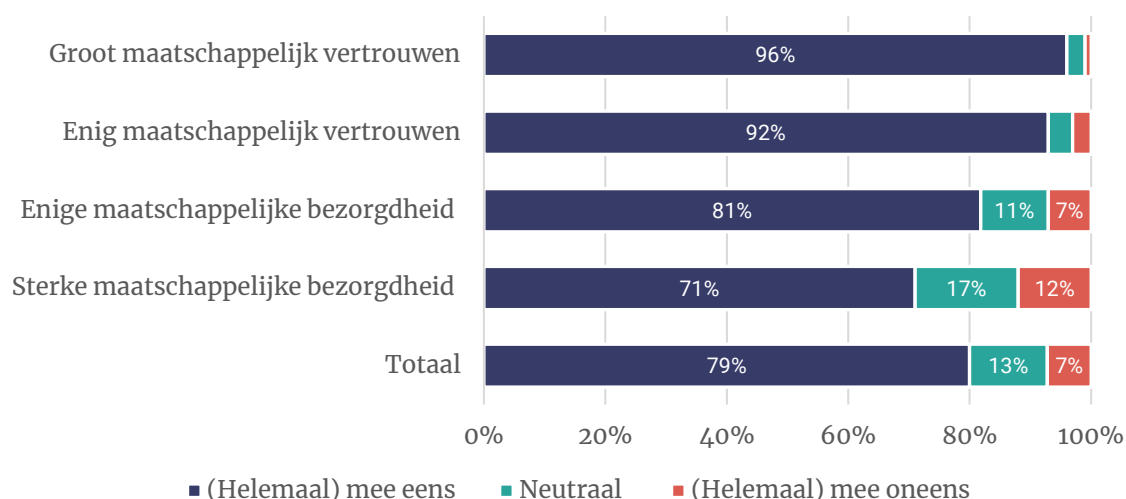
Inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen zien veranderingen meer als vooruitgang

Acht op de tien inwoners vinden dat het onvermijdelijk is dat de samenleving verandert, maar deze veranderingen worden niet per definitie als een voortuitgang gezien. Een op de vijf inwoners ervaart veranderingen in de samenleving ook als een vooruitgang.

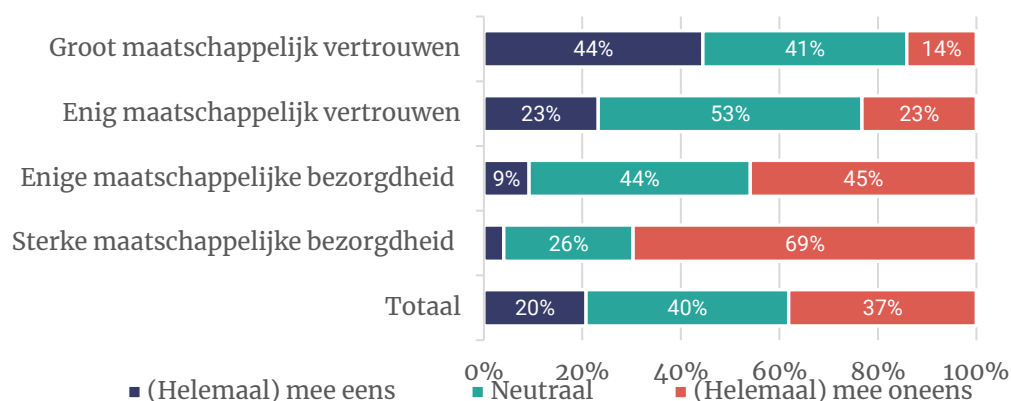
Een ruime meerderheid van inwoners met verschillend maatschappelijk vertrouwen heeft het idee dat het onvermijdelijk is dat de samenleving verandert. Inwoners met een groot (96%) en enig maatschappelijk vertrouwen (92%) hebben wel iets meer het idee dat het onvermijdelijk is dat de samenleving verandert dan inwoners met enige (81%) en sterke maatschappelijke bezorgdheid (71%).

Inwoners met een verschillend maatschappelijk vertrouwen verschillen van mening in hoeverre deze (onvermijdelijke) veranderingen positief zijn. Van de Zuid-Hollanders met een sterk maatschappelijk vertrouwen ervaart 44 procent ontwikkelingen in de samenleving als een vooruitgang. Onder de inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid is dit slechts 4 procent. Deze laatste groep vindt veranderingen in de samenleving in sterke mate *geen* vooruitgang (69%).

Figuur 3.6 – Het is onvermijdelijk dat de samenleving verandert naar maatschappelijk vertrouwen (n= 3.113)

Figuur 3.7 – Ik ervaar veranderingen in de samenleving als een vooruitgang naar maatschappelijk vertrouwen (n= 3.113)

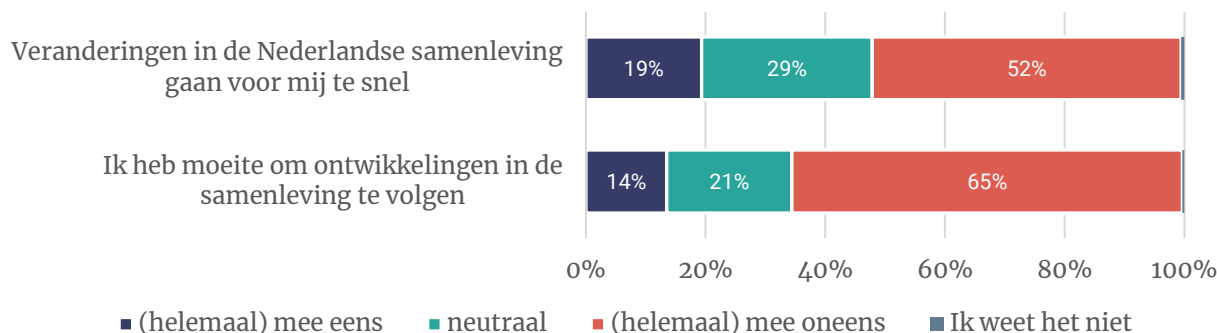
Naar achtergrondkenmerken

- Jongere inwoners (tussen de 18 en 24 jaar) hebben het minst het idee dat het onvermijdelijk is dat de samenleving verandert (62% (helemaal) mee eens). Jongere inwoners (18 tot en met 34 jaar) zijn ook in sterkere mate dan oudere inwoners van mening dat veranderingen een vooruitgang zijn. Een kwart (26%) van hen is het hier helemaal mee eens.
- Vooral hoogopgeleiden (89% (helemaal) mee eens) en inwoners met een modaal of hoger inkomen zien de verandering van de samenleving als onvermijdelijk. Ook zien inwoners met een hoog opleidingsniveau en inwoners die € 39.500 of meer verdienen veranderingen in de samenleving meer als een vooruitgang. (Bijna) een kwart van hen ziet veranderingen als een vooruitgang.
- Inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond hebben het minst het idee dat het onvermijdelijk is dat de samenleving verandert (67% (helemaal) mee eens) in vergelijking tot autochtone inwoners (81% (helemaal) mee eens) en inwoners met een westerse migratieachtergrond (80% (helemaal) mee eens). Autochtone inwoners zien veranderingen in de samenleving in mindere mate als een vooruitgang (18%) dan inwoners met een migratieachtergrond. Van de inwoners met een westerse migratieachtergrond vindt 28 procent dat veranderingen in de samenleving een vooruitgang zijn, onder inwoners met een niet-westerse achtergrond is dit 29 procent.
- Met name inwoners uit Leiden en omstreken vinden dat de verandering van de samenleving onvermijdelijk is (91% (helemaal) mee eens). In Alblasserwaard heeft men minder dit idee (16% (helemaal) mee oneens). In de regio Rotterdam-Den Haag worden ontwikkelingen in de samenleving in de sterkste mate als een vooruitgang gezien (25%). In Goeree-Overflakkee zien inwoners in de minste mate vooruitgang in ontwikkelingen (60% (helemaal) mee oneens).
- De onvermijdelijkheid van de veranderende samenleving wordt het sterkst ervaren door inwoners die stemmen op Christen Unie (93% (helemaal) mee eens), D66 (92% (helemaal) mee eens), GroenLinks (90% (helemaal) mee eens). PVV-stemmers (55% (helemaal) mee eens) en FvD-stemmers (60% (helemaal) mee eens) zijn het hier in mindere mate mee eens. Onder FvD-stemmers worden veranderingen in de samenleving ook amper als vooruitgang gezien (1% (helemaal) mee eens). Bij stemmers op de PVV ziet 9 procent veranderingen als een vooruitgang. Inwoners die PvdA stemmen (32% (helemaal) mee eens) zien veranderingen het sterkst als vooruitgang.

3.3 Mee kunnen met veranderingen in de samenleving

Het grootste deel van de inwoners van Zuid-Holland (65%) ervaart geen moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen en de helft van de inwoners vindt veranderingen in de samenleving niet te snel gaan. Voor twee op de tien inwoners in de provincie Zuid-Holland gaan veranderingen in de Nederlandse samenleving wel te snel, 14 procent heeft moeite om deze te volgen.

Figuur 3.8 – Mee kunnen met ontwikkelingen en veranderingen in de samenleving (n= 3.113)

Moeite met snelheid van ontwikkelingen

Inwoners die moeite hebben om ontwikkelingen in de samenleving te volgen zijn gevraagd in hoeverre ze hiervan negatieve gevolgen ervaren in hun dagelijks leven. Inwoners noemen niet zozeer heel concrete voorbeelden, maar meer de algemene snelheid van veranderingen waardoor het voor hen moeilijk is om deze veranderingen bij te houden: *“Niet negatief, maar de veranderingen gaan dermate snel dat ik de samenhang tussen zaken soms niet meer zie”*.

Een aantal inwoners noemt concretere aspecten:

- *“Zoveel digitaal, dat is bijna niet meer bij te houden. Ik mis het menselijke contact. Tegenwoordig gaat alles met een bandje en ik krijg vrijwel nooit iemand te spreken.”*
- *“Door allerlei nieuwe woorden die opkomen waarvan ik de betekenis niet ken. Dit maakt het volgen van nieuwsberichten lastig.”*

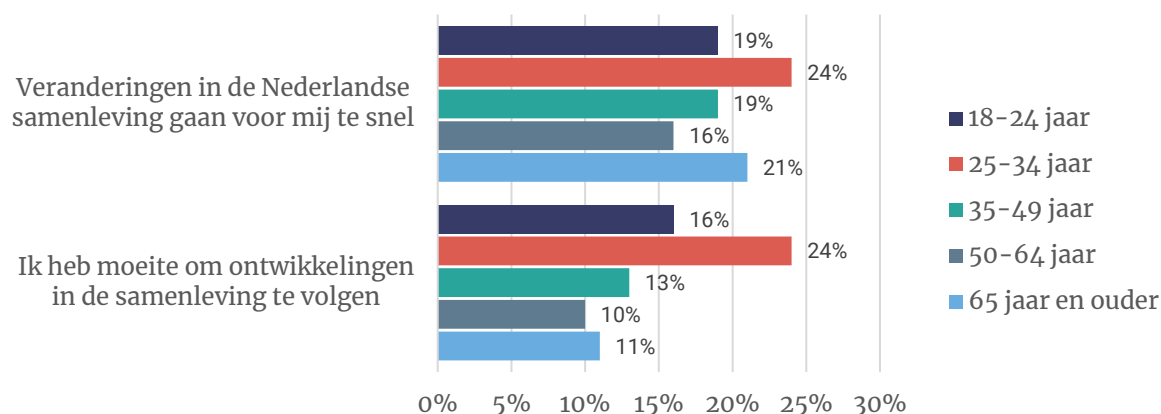
Een kleine groep heeft ook moeite met de ontwikkelingen die te maken hebben met de multiculturele samenleving en immigratie:

- *“Veranderingen in de buurt met bewoners uit andere landen begrijp ik al niet. Een shoarmazaak in mijn dorp en de rest krijgt geen mogelijkheden.”*
- *“Veel mensen die niet Nederlands spreken.”*

Generatie Y heeft moeite met veranderingen

Vooral inwoners tussen de 25 en 34 jaar vinden dat de veranderingen in de Nederlandse samenleving te snel gaan en hebben moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen. Opvallend is dat een vijfde van de inwoners van 65 jaar en ouder aangeeft dat veranderingen voor hen te snel gaan. Maar slechts een op de tien 65-plussers zegt moeite te hebben om de ontwikkelingen in de samenleving te volgen.

Figuur 3.9 - Mee kunnen met ontwikkelingen en veranderingen in de samenleving naar leeftijd
 (% (helemaal) mee eens) (n= 3.113)

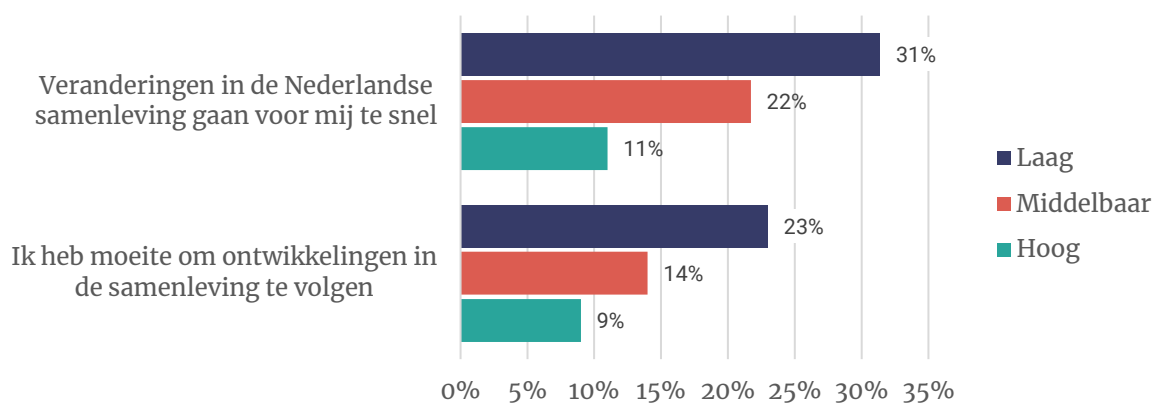

Lage inkomens en lager opgeleiden hebben meeste moeite met veranderingen

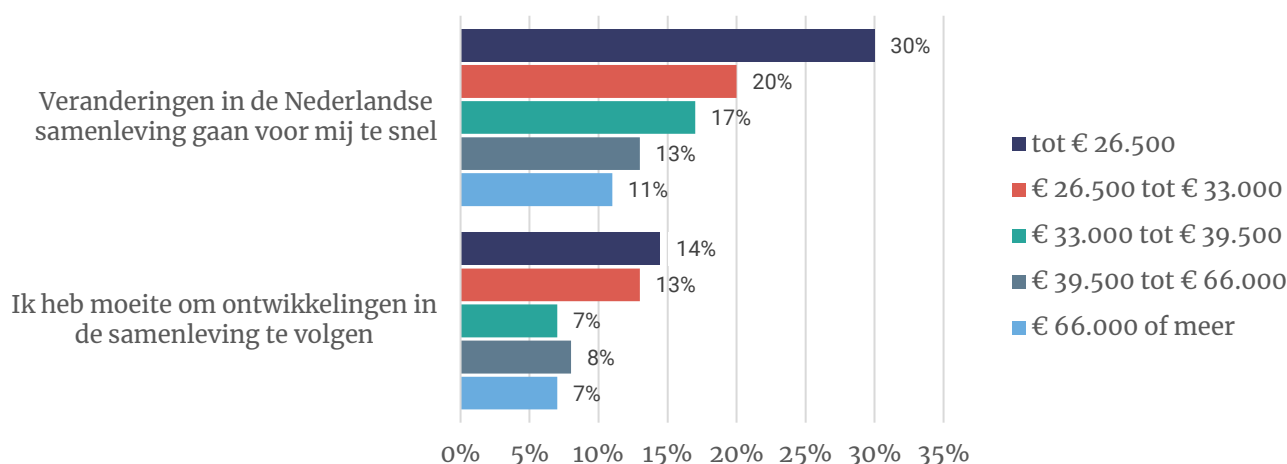
Voor al lager opgeleiden hebben het gevoel dat veranderingen in de samenleving te snel gaan (31%). Ook hebben ze meer moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen (23%) dan inwoners met een middelbaar of hoog opleidingsniveau.

Op het gebied van inkomen is er vooral een verschil in de ervaren snelheid van ontwikkelingen; 31 procent van de inwoners uit de laagste inkomensgroep vindt dat veranderingen in de samenleving voor hen te snel gaan. Hoe hoger het inkomen, hoe minder men het gevoel heeft dat veranderingen te snel gaan.

Figuur 3.10 - Mee kunnen met ontwikkelingen en veranderingen in de samenleving naar opleidingsniveau
 (% (helemaal) mee eens) (n= 3.113)

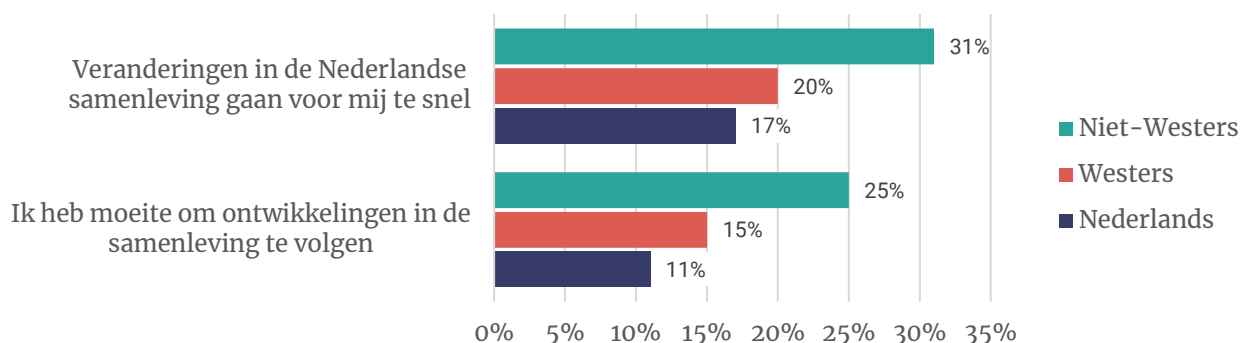
Figuur 3.11 - Mee kunnen met ontwikkelingen en veranderingen in de samenleving naar inkomen
 (% (helemaal) mee eens) (n= 3.113)

Inwoners met niet-westerse migratieachtergrond hebben meeste moeite met veranderingen

Inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond hebben sterker het gevoel dat veranderingen in de samenleving voor hen te snel gaan. Ook hebben ze meer moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen, in vergelijking tot inwoners met een westerse of geen migratieachtergrond.

Figuur 3.12 - Mee kunnen met ontwikkelingen en veranderingen in de samenleving naar migratieachtergrond
 (% (helemaal) mee eens) (n= 3.113)

In Rotterdam-Den Haag meeste moeite met veranderingen

Stedelijkheid speelt geen rol in het mee kunnen met ontwikkelingen in de samenleving. Er zijn wel regionale verschillen. In de Leidse Regio kan men het best mee met ontwikkelingen in de samenleving. Slechts 9 procent vindt dat de veranderingen in de samenleving te snel gaan, twee derde (64%) is het hier mee oneens. Ruim drie kwart (77%) heeft geen moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen.

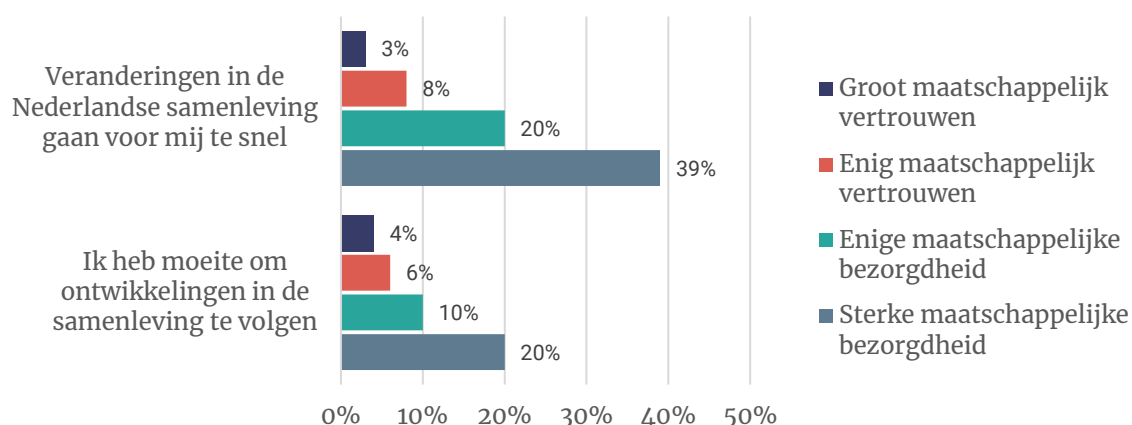
In Rotterdam-Den Haag hebben inwoners meer moeite om mee te kunnen met ontwikkelingen. In deze regio gaan voor ruim een kwart (27%) de veranderingen in de samenleving te snel. Twee op de tien (19%) hebben moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen.

Sterk maatschappelijke bezorgden vinden veranderingen te snel gaan

Voorals inwoners die een sterke mate van maatschappelijke bezorgdheid hebben, hebben het gevoel dat veranderingen in de samenleving te snel voor hen gaan (39%) en hebben moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen (20%).

Deze inwoners verschillen het sterkst van inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen op het vlak van de ervaren snelheid van veranderingen in de samenleving. Slechts 3 procent van de inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen vindt dat veranderingen in de samenleving te snel voor hen gaan.

Figuur 3.13 - Mee kunnen met ontwikkelingen en veranderingen in de samenleving naar maatschappelijk vertrouwen naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

4 Flexibilisering van de arbeidsmarkt

Dit hoofdstuk beschrijft als eerste het algemene beeld dat inwoners van Zuid-Holland hebben ten aanzien van de flexibilisering van de arbeidsmarkt (paragraaf 4.1). Vervolgens wordt de schaal die de houding van inwoners ten opzichte van de flexibilisering van de arbeidsmarkt meet, afgezet tegen achtergrondkenmerken en de mate van maatschappelijk vertrouwen (paragraaf 4.2). Tot slot gaat dit hoofdstuk in op het mee kunnen en willen met de transitie. Het mee kunnen en mee willen houdt het verwachte gedrag in (verwachte arbeidsrelatie over 5 jaar) en het 'gewenste' gedrag (wat voor arbeidsrelatie wil men het liefst hebben).

Belangrijkste bevindingen

Een grote meerderheid van de inwoners van Zuid-Holland staat negatief tegenover de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Men ziet overwegend negatieve gevolgen van deze transitie en zou dan ook het liefst een vast contract hebben in plaats van een flexibel contract of werken liever in loondienst dan als zelfstandige. De werkzame inwoners geven dus meer de voorkeur aan een vaste arbeidsrelatie boven een flexibele arbeidsrelatie.

Onder bewoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid is deze negatieve houding het sterkst. Daarnaast zien we dat met name oudere inwoners en hoog opgeleide inwoners negatief zijn.

Inwoners met een vaste en flexibele arbeidsrelatie verschillen nauwelijks in hun houding over de flexibilisering van de arbeidsmarkt.

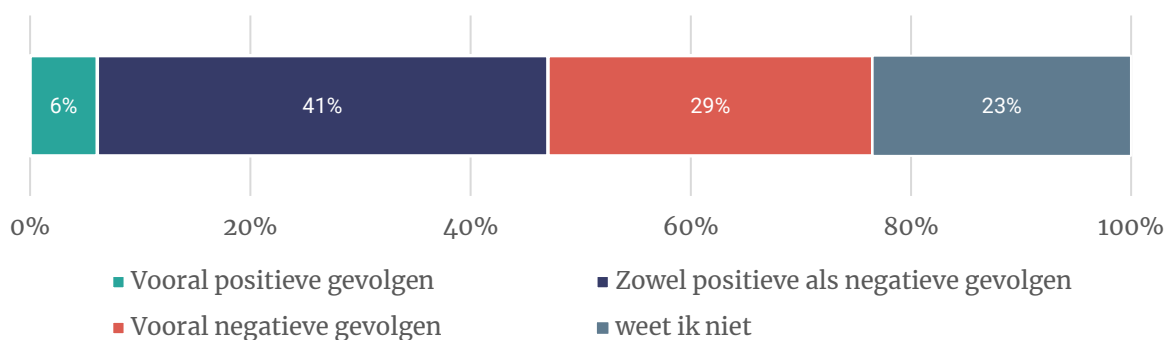
De meerderheid van de werkzame Zuid-Hollanders verwacht over vijf jaar weinig verandering in hun arbeidssituatie. Dit geldt ook voor de inwoners die momenteel ondernemer met personeel of ZZP'er zijn. Ondanks dat een groot deel van deze groep, wanneer men de keus zou hebben, liever in loondienst is.

4.1 Algemeen beeld flexibilisering van de arbeidsmarkt

Inwoners zien vooral negatieve gevolgen

Het gevoel dat de flexibilisering van de arbeidsmarkt vooral negatieve gevolgen heeft lijkt de overhand te hebben. Drie op de tien inwoners zien vooral negatieve gevolgen en maar een klein deel (6%) vindt dat deze transitie vooral positieve gevolgen heeft. Vier op de tien inwoners vinden dat de flexibilisering van de arbeidsmarkt zowel positieve als negatieve gevolgen heeft (41%). Een vijfde kan niet benoemen wat voor gevolgen de flexibilisering van de arbeidsmarkt heeft.

Figuur 4.1 - Wat voor gevolgen heeft de flexibilisering van de arbeidsmarkt volgens u? (n= 3.113)

Positieve gevolgen flexibilisering arbeidsmarkt: beter inspelen op veranderingen

Aan de groep inwoners die vindt dat de flexibilisering van de arbeidsmarkt vooral positieve gevolgen heeft (6%) en de inwoners die zowel positieve als negatieve gevolgen zien (41%), is gevraagd aan welke positieve gevolgen ze dan denken. Deze inwoners benoemen zowel voordelen voor de werkgevers als de werknemers en op hoger niveau de arbeidsmarkt in zijn geheel:

- de arbeidsmarkt kan door flexibilisering snel inspelen op veranderingen in vraag en aanbod;
- voor werkgevers is snel kunnen inspelen op vraag en aanbod ook positief. Vraag en aanbod is bij sommige sectoren niet het hele jaar door gelijk. Bedrijven en organisaties uit deze sectoren kunnen bij een flexibele arbeidsmarkt makkelijker reageren op deze veranderingen en sneller op- en afschalen;
- de positieve punten voor de werknemers bestaan uit verbreding van kennis, bijvoorbeeld door op verschillende plekken te werken;
- daarnaast biedt flexibilisering werknemers meer zelfstandigheid door meer vrijheid en regie op het gebeid van werktijden en -uren, loon en de aard van het werk.

Negatieve gevolgen flexibilisering arbeidsmarkt: meer onzekerheden werknemers

De flexibilisering van de arbeidsmarkt heeft ook negatieve gevolgen. Figuur 4.1 maakt duidelijk dat een groot deel van de Zuid-Hollanders zich hier bewust van is. De inwoners die vooral de negatieve (29%) als ook de negatieve en positieve gevolgen zien (41%) benoemen de volgende negatieve gevolgen:

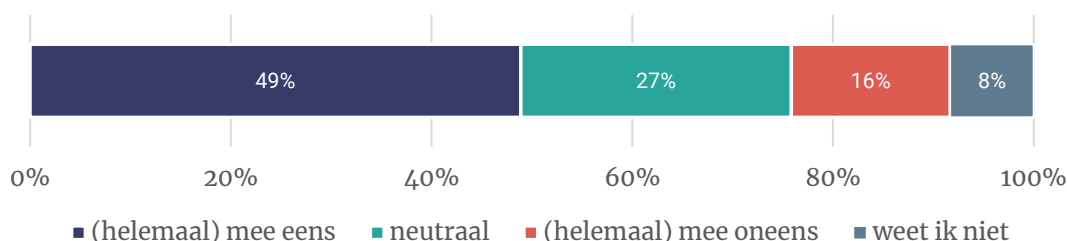
- flexibilisering van de arbeidsmarkt biedt werknemers meer onzekerheid op het vlak van baan en inkomen. Als het slechter gaat met economie of de markt hebben personen met een flexibele arbeidspositie als eerste geen inkomen;
- personen met een flexibele arbeidsrelatie hebben geen sociale zekerheden, ze bouwen geen pensioen op, zijn niet verzekerd voor arbeidsongeschiktheid of ziekte. Ze zijn zelf verantwoordelijk hiervoor;
- flexibilisering leidt tot een verslechtering van de relatie tussen werkgever en werknemer. De werknemer wordt hierdoor afhankelijker van werkgever.

Flexibilisering van de arbeidsmarkt lijkt complex thema

Bijna een kwart van de inwoners heeft geen beeld bij de gevolgen van de flexibilisering van de arbeidsmarkt (figuur 4.1). Een verklaring hiervoor kan zijn dat bij deze inwoners het idee bestaat dat zij te weinig kennis over deze transitie hebben.

Figuur 4.2 laat zien dat de helft van de inwoners aangeeft dat ‘je veel kennis van de economie moet hebben, om de discussie over de voor- en nadelen van de arbeidsmarkt te begrijpen’. Deze transitie lijkt dus voor een groot deel van de inwoners een complex thema waar men niet direct duidelijke positieve dan wel negatieve gevolgen aan kan verbinden.

Figuur 4.2 - Je moet veel kennis van de economie hebben om de discussie over de voor- en nadelen van flexibilisering van de arbeidsmarkt te begrijpen (n= 3.113)

Corona

Zeven op de tien werkende inwoners hebben in hun werk niets gemerkt van de coronacrisis. Van de groep die wel iets heeft gemerkt van de coronacrisis (29%), is het grootste deel meer gaan werken door de crisis (16%). Tien procent is minder gaan werken en 3 procent is ontslagen.

Ondernemers zijn gevraagd of ze gebruik hebben gemaakt van de financiële regelingen die ze konden aanvragen met betrekking tot de coronacrisis. Acht op de tien geven aan hier geen gebruik van te hebben gemaakt.

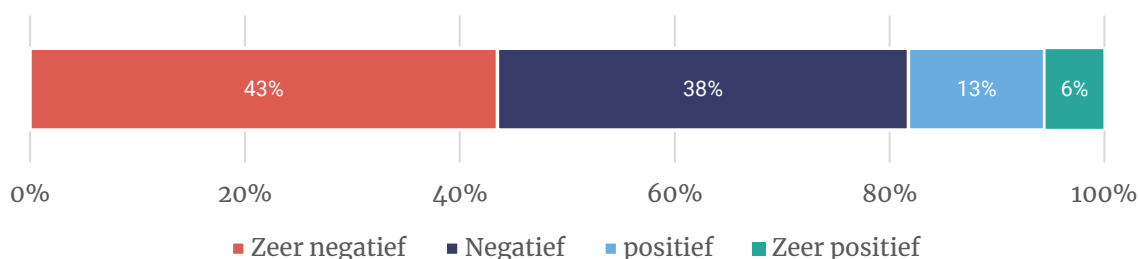
4.2 Inclusiviteit van flexibilisering van de arbeidsmarkt

Deze paragraaf beschrijft in hoeverre inwoners van Zuid-Holland de flexibilisering van de arbeidsmarkt als inclusief beschouwen. Inclusief betekent in deze: hoe groot is het aandeel inwoners dat een positieve houding heeft ten aanzien van deze transitie? Deze houding is opgebouwd uit de stellingen zoals weergegeven in paragraaf in tabel 2.2 in paragraaf 2.3.1. Als eerste schetst deze paragraaf een algemeen beeld van de houding die onder inwoners bestaat, daarna komen de relevante groepen in de Zuid-Hollandse samenleving aan bod, die zich onderscheiden in hun houding met betrekking tot de inclusiviteit van deze transitie. We vervolgen met de relatie van deze houding met maatschappelijk vertrouwen.

Negatief beeld flexibilisering arbeidsmarkt

Eerder zagen we dat ongeveer drie op de tien inwoners het idee hebben dat de flexibilisering van de arbeidsmarkt vooral negatieve gevolgen heeft (Figuur 4.1). Wanneer naar de negatieve aspecten van de transitie van de arbeidsmarkt in bredere zin wordt gevraagd (zie Tabel 2.2), blijkt dat een groter deel van de inwoners een negatieve houding inneemt ten aanzien van deze transitie. Maar liefst acht op de tien inwoners hebben een negatieve, of zeer negatieve houding. Wat betekent dat het merendeel van de inwoners deze transitie niet als ‘inclusief’ bestempelt.

Figuur 4.3 – Houding ten aanzien van inclusiviteit flexibilisering arbeidsmarkt (n= 3.113)

Naar achtergrondkenmerken

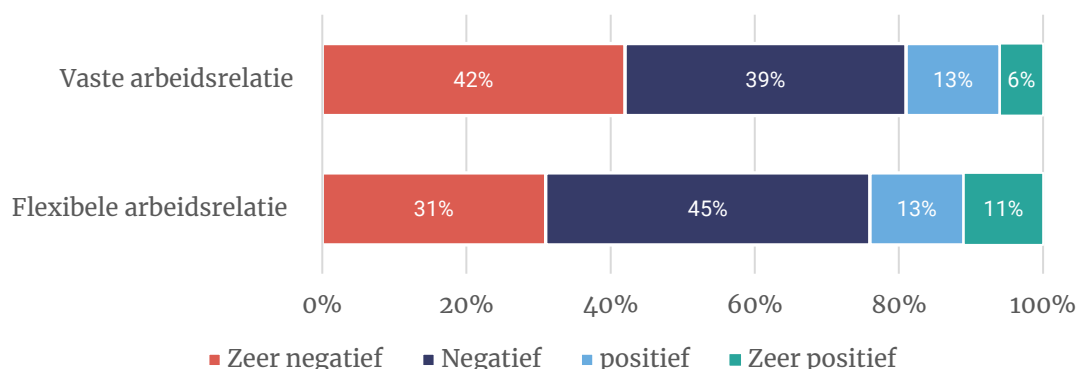
- Oudere inwoners zijn negatiever over de mate waarin de flexibilisering van de arbeidsmarkt inclusief is, dan jongere inwoners. Een kwart van de 18 tot en met 24-jarigen is hier zeer negatief over, onder de 65-plussers is dit 59 procent.
- Hoger opgeleiden staan negatiever tegenover de mate van inclusiviteit van flexibilisering van de arbeidsmarkt dan lager opgeleiden. Bijna de helft (46%) van de hoger opgeleiden heeft een zeer negatieve houding, onder laagopgeleiden is dit 38 procent. De verschillen naar opleidingsniveau zijn niet in lijn met de uitkomsten naar opleidingsniveau. Ruim de helft van de lagere inkomens (58%) heeft een zeer negatieve houding. Inwoners uit de hoogste inkomenscategorie (€ 66.000 of meer) zien in de minste mate negatieve aspecten (45% zeer negatief).
- Vooral autochtone inwoners en inwoners met een westerse migratieachtergrond hebben een negatieve houding ten opzichte van de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Dit geldt voor bijna de helft (48% zeer negatief) van de autochtone inwoners en twee vijfde van de inwoners met een westerse migratieachtergrond. Een vijfde van de inwoners met een niet-westerse achtergrond deelt deze houding.
- Vooral in de niet stedelijke gebieden heeft men een negatieve houding ten aanzien van deze transitie (63% zeer negatief). In de zeer sterk stedelijke gebieden geldt dit voor twee vijfde van de inwoners. Wat betreft de regio's in Zuid-Holland geldt: in Rotterdam-Den Haag en Rijn- en Veenstreek is men het meest positief over de mate waarin deze transitie inclusief is.
- Vooral inwoners die SP en 50-Plus stemmen hebben een zeer negatieve houding ten aanzien van deze transitie. Dit geldt voor bijna zes op de tien stemmers op deze partijen. Stemmers op de VVD zijn relatief het meest positief, een op de tien (9%) van hen is zeer positief over deze transitie en 'slechts' 35 procent is zeer negatief.

Flexibel versus vast contract

Inwoners zijn, op basis van de hun antwoord op de vragen naar hun dagelijkse bezigheid en soort dienstverband, ingedeeld naar personen met een vast versus flexibele arbeidsrelatie. Inwoners met een vaste arbeidsrelatie hebben een vast dienstverband, of zijn ondernemers met personeel. Inwoners met een flexibele arbeidsrelatie zijn freelancer, hebben een tijdelijk dienstverband, werken op oproep-/invalbasis of via een uitzend- of payrollovereenkomst. Volgens deze indeling heeft 45 procent van de inwoners van Zuid-Holland een vaste arbeidsrelatie en 18 procent een flexibele arbeidsrelatie

Figuur 4.4 laat het verschil zien tussen inwoners met een vaste arbeidsrelatie en inwoners met een flexibele arbeidsrelatie in de houding die ze hebben ten aanzien van de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Inwoners met een vaste arbeidsrelatie hebben een iets negatievere houding dan inwoners met een flexibele arbeidsrelatie. Echter heeft alsnog driekwart van de inwoners met een flexibele arbeidsrelatie een negatieve houding. Deze houding heeft geen betrekking op de eigen arbeidssituatie, maar over verschillende aspecten die betrekking hebben op de positie van flexwerkers in het algemeen.

Figuur 4.4 - Houding ten aanzien van flexibilisering arbeidsmarkt naar arbeidsrelatie (vast versus flexibel) (basis: respondenten die horen bij werkzame beroepsbevolking (n= 1.353))

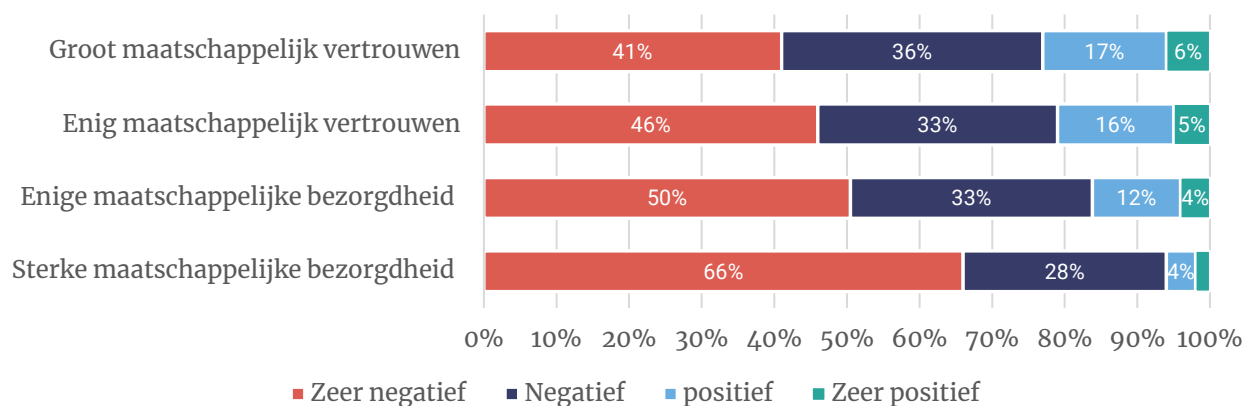
Gedwongen ZZP-schap

De keuze voor het ZZP-schap kan bewust zijn, of iemand kan in deze arbeidssituatie terechtkomen doordat men, vanwege verschillende redenen, een bepaalde functie niet (meer) in loondienst kan uitvoeren. Dit wordt ook wel 'gedwongen ZZP-schap genoemd. Aan de inwoners van Zuid-Holland die aan hebben gegeven ZZP'er te zijn (7%) is gevraagd in hoeverre dit een eigen keuze was. Twee derde van deze inwoners (67%) geeft aan dit volledig de eigen keuze was. Volgens bijna een kwart (23%) was dit deels een eigen keuze. De rest (9%) geeft aan dat dit helemaal niet de eigen keuze was.

Naar maatschappelijk vertrouwen

Figuur 4.5 maakt duidelijk dat inwoners die sterk bezorgd zijn over de maatschappij, ook in sterke mate een negatieve houding hebben ten aanzien van de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Slechts 6 procent van hen is positief over de deze transitie. Onder inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen is bijna een kwart (23%) positief over deze transitie.

Figuur 4.5 - Houding ten aanzien van flexibilisering arbeidsmarkt naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

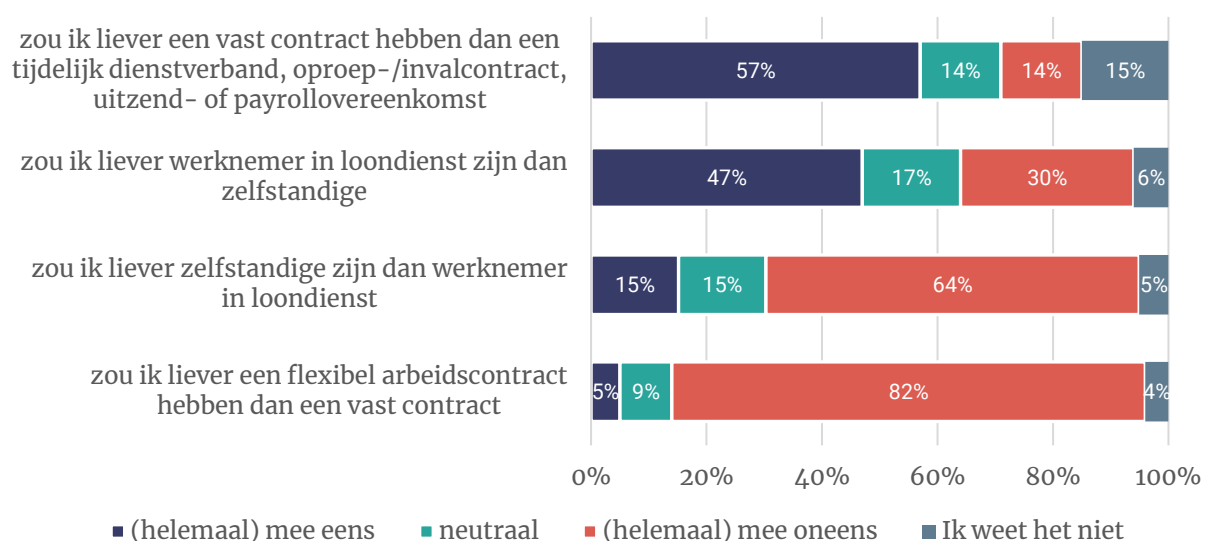
4.3 Mee kunnen met de flexibilisering van de arbeidsmarkt

In deze paragraaf kijken we in hoeverre inwoners mee kunnen en willen met de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Daarnaast gaan we in op hun toekomstverwachtingen.

Voorkeur voor vaste arbeidsrelaties

Inwoners met een arbeidsrelatie (vast of flexibel) is gevraagd wat voor arbeidsrelatie hun voorkeur heeft, wanneer ze de keuze zouden hebben deze te kunnen wijzigen. Deze vraag is per arbeidssituatie uitgevraagd. Hieruit blijkt dat deze inwoners de voorkeur hebben voor vaste arbeidsrelaties. Ruim de helft van de werknemers die nu een tijdelijk dienstverband, of op oproepbasis dan wel uitzendbasis werkt, heeft liever een vast contract. Iets minder dan de helft van de zelfstandigen is, wanneer men de keus heeft, liever werknemer in loondienst. Andersom geldt dat werknemers in loondienst, al dan niet met een vast contract, niet zo snel hun situatie willen verruilen voor een leven als zelfstandige of werknemer met een flexibel arbeidscontract.

Figuur 4.6 – Als ik de keus zou hebben dan...(basis: respondenten die horen bij werkzame beroepsbevolking) (n= 1.592)

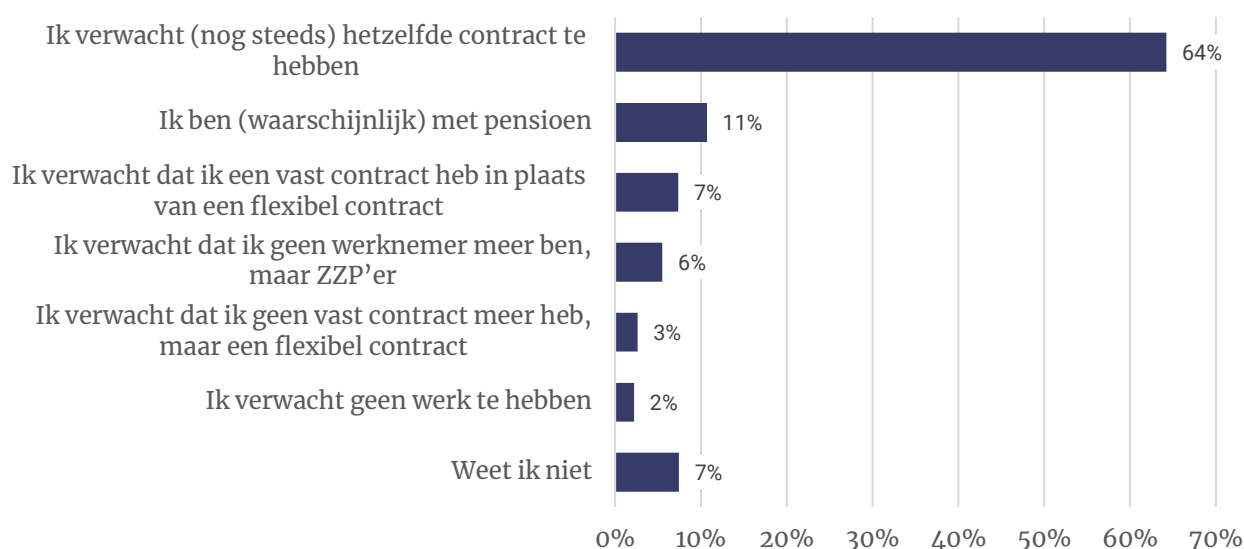
Inwoners verwachten behoud huidige arbeidsrelatie

Flexibilisering van de arbeidsmarkt betekent in dit rapport een afname van het aantal vaste contracten en een toename van het aantal flexibele arbeidscontracten en werken op ZZP-basis. Om na te gaan of de werkzame inwoners van Zuid-Holland denken dat deze ontwikkeling ook voor hun eigen arbeidsrelatie geldt, zijn ze gevraagd om een toekomstbeeld te schetsen over hun arbeidssituatie over vijf jaar.

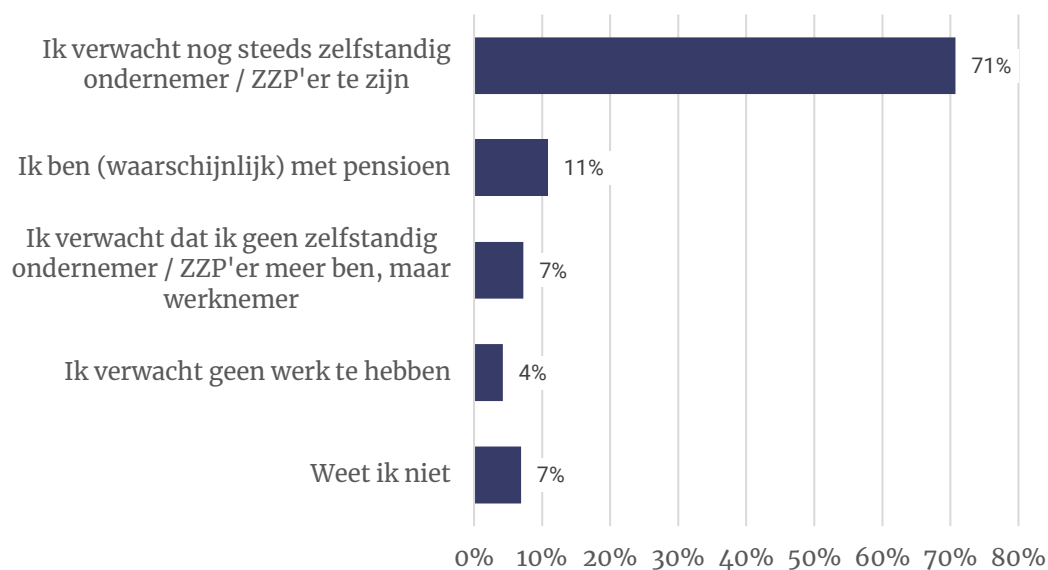
Het grootste deel van deze inwoners verwacht over vijf jaar geen verandering op dit vlak. Van de inwoners in loondienst verwacht bijna twee derde (64%) over vijf jaar nog steeds hetzelfde contract te hebben. En zeven op de tien inwoners die ZZP'er of ondernemer zijn, verwachten dit over vijf jaar nog steeds te zijn (zie Figuur 4.8).

Negen procent van de inwoners met een betaalde baan verwacht dat de flexibilisering van de arbeidsmarkt op hun persoonlijk van toepassing is. Hiermee wordt bedoeld dat inwoners met een vast contract verwachten een flexibel contract te hebben of dat werknemers verwachten ZZP'er te zijn. Van de inwoners die in loondienst zijn (ongeacht flexibel of vast contract) verwacht 6 procent over vijf jaar ZZP'er te zijn. Drie procent van de inwoners met een vast contract verwacht een flexibel contract te hebben. Van de inwoners met een flexibel contract verwacht 7 procent over vijf jaar een vast contract te hebben.

Figuur 4.7 - Hoe verwacht u dat uw arbeidscontract of -relatie er over 5 jaar uitziet? (basis: respondenten in loondienst, met vast of flexibel contract) (n= 1.006)

Figuur 4.8 - Hoe verwacht u dat uw arbeidssituatie er als zelfstandig ondernemer/ ZZP'er er over 5 jaar uitziet? (basis: inwoners die ZZP'er of ondernemer met personeel zijn (n= 167))

5 Digitalisering

Dit hoofdstuk beschrijft als eerste het algemene beeld dat inwoners van Zuid-Holland hebben ten aanzien van digitalisering (paragraaf 5.1). Vervolgens beschrijft paragraaf 5.2 de verschillende aspecten van de 'inclusiviteit' van digitalisering. En of groepen inwoners verschillen in hun houding, op basis van achtergrondkenmerken en de mate van maatschappelijk vertrouwen (paragraaf 5.2). Tot slot gaat paragraaf 5.3 in op in hoeverre inwoners mee kunnen met digitalisering.

Belangrijkste bevindingen

Over het algemeen zijn inwoners van Zuid-Holland redelijk geïnteresseerd in digitale ontwikkelingen in de samenleving en staan ze hier bovendien positief tegenover. Vooral jonge bewoners zijn positief. Een meerderheid van de inwoners vindt tegelijkertijd dat je veel kennis van deze ontwikkelingen moet hebben om de voor- en nadelen goed in te kunnen schatten. Er is dan ook een substantieel deel dat aangeeft niet te weten wat voor gevolgen de digitalisering op de lange termijn heeft. Daarnaast is echter een kwart van de inwoners onzeker over hun eigen digitale vaardigheden. Zij kunnen lastig mee met deze transitie.

Voor wat betreft de kansen die digitalisering biedt, ziet men vooral voordelen in het efficiënter werken. Tegelijkertijd maken inwoners zich zorgen om de sociale effecten van digitalisering. Wat doet deze ontwikkeling met het sociaal contact? Ook is men sceptisch over de effecten op de openbare ruimte, bijvoorbeeld de komst van grote datacenters.

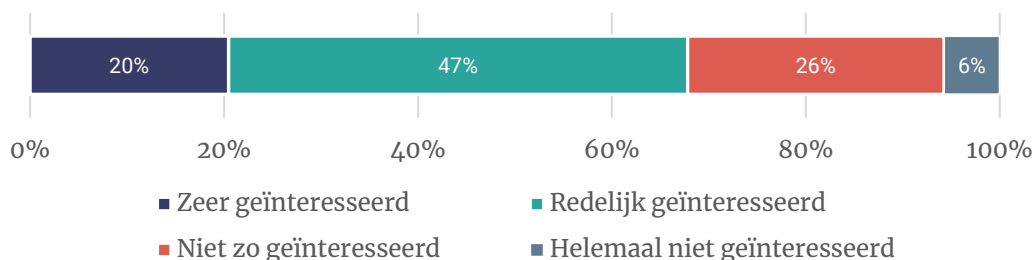
Wanneer we kijken naar de schaal van maatschappelijk vertrouwen zien we dat bewoners met sterke maatschappelijke bezorgdheid zich ook veel zorgen maken over de digitalisering.

5.1 Algemeen beeld digitalisering

Inwoners redelijk tot zeer geïnteresseerd

Digitalisering gaat gepaard met technische ontwikkelingen zoals digitale sensoren, smartwatches, Google Home, virtual reality en kunstmatige intelligentie. Inwoners van Zuid-Holland zijn gevraagd in hoeverre zij geïnteresseerd zijn in dergelijke digitale ontwikkelingen. Figuur 5.1 laat zien dat twee derde van de inwoners geïnteresseerd is in digitale ontwikkelingen. Zes procent is hier helemaal niet in geïnteresseerd.

Figuur 5.1 - In hoeverre bent u geïnteresseerd in nieuwe digitale ontwikkelingen? (n= 3.113)

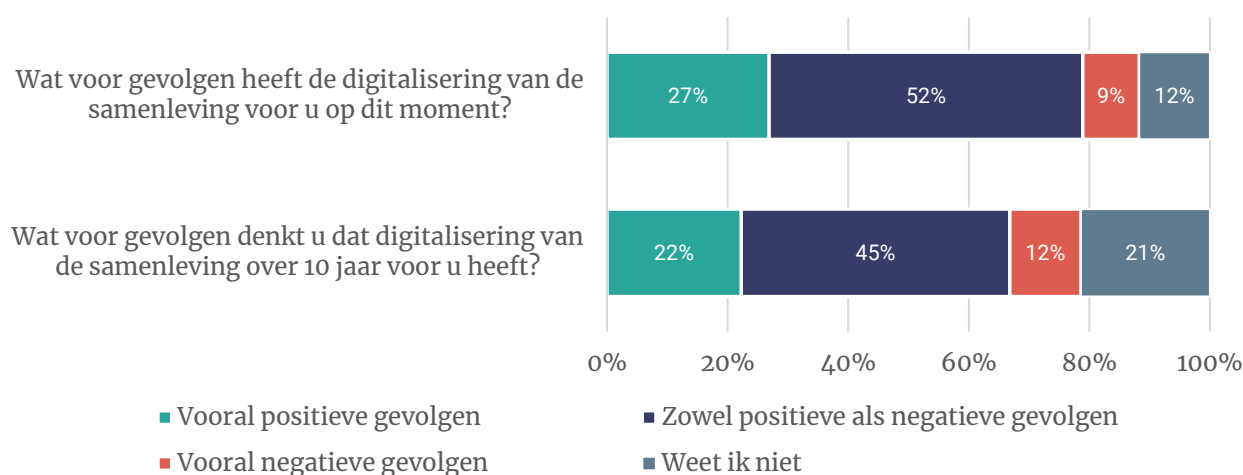

Redelijk positief toekomstbeeld

Inwoners van Zuid-Holland zijn verdeeld over de impact van digitalisering op hun leven. De helft van hen ziet zowel positieve als negatieve gevolgen. Toch vindt ruim een kwart dat digitalisering vooral positieve gevolgen heeft.

Wanneer inwoners een blik op de toekomst werpen, denken zij niet dat de gevolgen van digitalisering in positieve of negatieve zin veel zullen veranderen. Een op de vijf verwacht over tien jaar nog steeds vooral positieve gevolgen. Inwoners vinden het makkelijker om uitspraken over de gevolgen in het heden te doen dan in het verleden. Een op de vijf inwoners weet niet wat voor impact de digitalisering over tien jaar voor hen zal hebben.

Figuur 5.2 – Gevolgen digitalisering nu en over 10 jaar (n=3.113)

Positieve gevolgen digitalisering: communicatie

Inwoners die op dit moment vooral positieve of zowel positieve als negatieve gevolgen zien van digitalisering, zijn gevraagd aan welke positieve gevolgen ze denken.

Deze inwoners noemen de volgende positieve gevolgen van digitalisering:

- communicatie gaat efficiënter, sneller en beter;
- door de digitalisering heeft men het gevoel laagdrempeliger toegang te krijgen tot kennis en producten;
- daarnaast ziet men de voordelen van digitalisering in de coronacrisis: *“In coronatijd kan er gelukkig veel digitaal, waardoor er door bepaalde beroepsgroepen thuis gewerkt kan worden”*.

Negatieve gevolgen digitalisering: veiligheidsrisico's

Inwoners die vinden dat de digitalisering vooral negatieve gevolgen of zowel negatieve als positieve gevolgen heeft, noemen verschillende negatieve gevolgen:

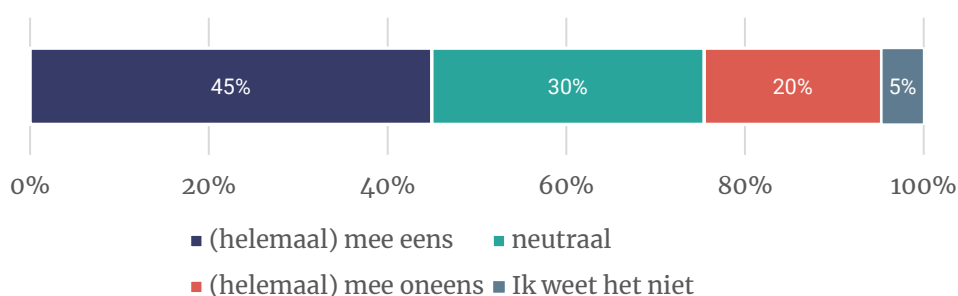
- de complexiteit van deze transitie, waardoor ze de ontwikkelingen niet goed kunnen volgen;
- digitalisering gaat gepaard met nieuwe vormen van criminaliteit. Internet biedt volgens deze inwoners mogelijkheid tot fraude, oplichting en diefstal;
- een aspect wat hiermee samenhangt is de inbreuk op privacy door digitalisering. Een inwoner vat dit als volgt samen: *“De privacy is absoluut niet gewaarborgd. Nog steeds gaat er vrijwel geen week voorbij of er is ergens weer iets fout gegaan. Daarnaast werkt de digitalisering criminaliteit in de hand waartegen ouderen zich maar moeilijk kunnen verweren”*;

- daarnaast heeft men het gevoel dat de samenleving te afhankelijk is van internet en technologische ontwikkelingen. Een inwoner zegt hierover: “Als internet uitvalt zijn sommige zaken opeens veel moeilijker of zelfs onmogelijk”.

Gebrek aan kennis mogelijke verklaring voor onzekere toekomstverwachting

Uit Figuur 5.2 blijkt dat een op de vijf inwoners niet weet wat voor gevolgen de digitalisering over tien jaar zal hebben op hun leven. Figuur 5.3 laat zien dat bijna de helft van de inwoners (45%) vindt dat je veel kennis moet hebben van deze transitie om de voor- en nadelen goed in te kunnen schatten. Hieruit kan worden opgemaakt dat inwoners digitalisering als een complexe transitie ervaren. Deze ervaren complexiteit kan ervoor zorgen dat een vijfde van de inwoners het moeilijk kan inschatten wat de gevolgen van deze transitie over 10 jaar zijn.

Figuur 5.3 - Je moet veel kennis hebben van digitalisering, om de discussie over de voor- en nadelen van digitalisering te begrijpen (n= 3.113)

5.2 Inclusiviteit van digitalisering

Deze paragraaf beschrijft in hoeverre inwoners van Zuid-Holland digitalisering als inclusief beschouwen. Inclusief betekent in deze: hoe groot is het deel inwoners dat een positieve houding heeft ten aanzien van de verschillende aspecten van deze transitie? De achterliggende stellingen bij deze aspecten staan in paragraaf 2.3.2.

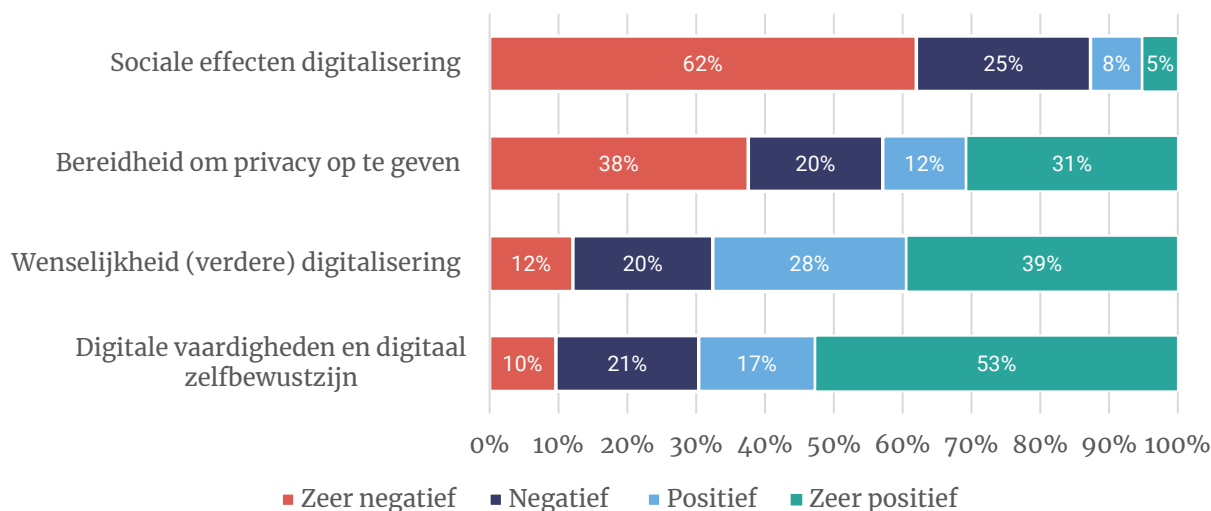
De paragraaf begint met een algemeen beeld van de houding onder inwoners met betrekking tot de verschillende aspecten van digitalisering. Daarna gaat deze paragraaf, per aspect van digitalisering, in op de verschillen tussen groepen inwoners in hun houding met betrekking tot deze transitie. Deze verschillen bestaan onder andere uit leeftijdsverschillen, opleidings- en inkomensverschillen en verschillen naar maatschappelijk vertrouwen. Deze paragraaf sluit af met de invloed die digitalisering kan hebben op verschillende aspecten van het dagelijks leven, namelijk de manier waarop we werken, de openbare ruimte en voorzieningen en privacy.

5.2.1 Totaalbeeld

De transitie digitalisering bestaat in dit rapport uit vier aspecten. In Figuur 5.4 is te zien wat de houding van inwoners van Zuid-Holland is ten aanzien van deze aspecten. Inwoners zijn het negatiefst over de sociale effecten van digitalisering. Deze sociale aspecten bestaan onder andere uit dat digitalisering zorgt voor grotere verschillen tussen groepen mensen en het oppervlakkiger worden van sociaal contact. Slechts 13 procent ziet de positieve kant van de sociale effecten van digitalisering. Bijna zes op de tien inwoners (58%) staan niet positief tegenover het opgeven van privacy, om zo bijvoorbeeld digitaal gevolgd te kunnen worden door inlichtingendiensten.

Over de andere aspecten van digitalisering is men beduidend positiever. Dit geldt met name voor de perceptie van de eigen digitale vaardigheden en zelfbewustzijn. Zeven op de tien inwoners hebben het beeld over voldoende digitale vaardigheden en bewustzijn te beschikken om mee te kunnen met digitale ontwikkelingen. Ook ziet twee derde van de inwoners (67%) verdere digitalisering van de samenleving als wenselijk.

Figuur 5.4 – Houding ten aanzien van aspecten digitalisering (n= 3.113)

In het vervolg van deze paragraaf gaan we dieper in op de vier aspecten van inclusiviteit van digitalisering. De houding van verschillende groepen inwoners ten aanzien van deze aspecten worden met elkaar vergeleken.

5.2.2 Sociale effecten digitalisering

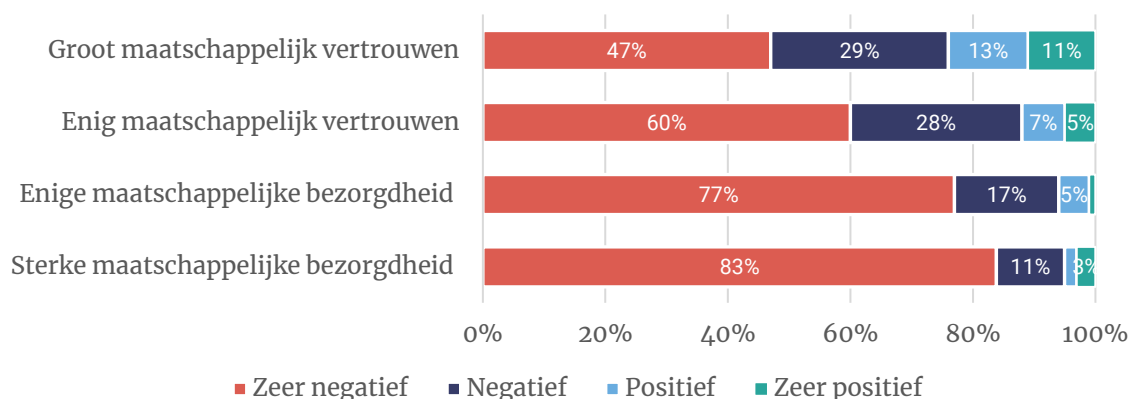
Naar achtergrondkenmerken

- De jongste inwoners (18–24 jaar) van Zuid-Holland zijn relatief gezien het minst negatief ten opzichte van de sociale effecten van digitalisering; 38 procent van deze inwoners staat hier zeer negatief tegenover, in heel Zuid-Holland is dit 62 procent. Onder inwoners van 65 jaar en ouder is dit 70 procent.
- Inwoners met een laag en middelbaar opleidingsniveau hebben meer oog voor de negatieve sociale aspecten van digitalisering dan inwoners met een hoog opleidingsniveau. Inwoners die meer dan modaal verdienen zien ook in mindere mate de negatieve sociale aspecten van digitalisering dan inwoners die modaal of minder verdienen. Inwoners uit de hoogste inkomenscategorie (€ 66.000 of meer) kijken ook significant positiever naar de sociale gevolgen (20% (zeer) positief).
- Inwoners met een westerse migratieachtergrond zien meer de positieve sociale aspecten van digitalisering (19% (zeer) positief) dan inwoners met een andere achtergrond (Nederlands, niet-westers).
- Vooral inwoners die op de SGP (91% zeer negatief) en 50-Plus (79% zeer negatief) stemmen zien de negatieve sociale effecten van digitalisering. Stemmers op D66 staan hier naar verhouding het positiefst tegenover, 20 procent is hier (zeer) positief over.

Naar maatschappelijk vertrouwen

Inwoners uit elke categorie van maatschappelijk vertrouwen zijn overwegend negatief over digitalisering. Personen met groot maatschappelijk vertrouwen zijn relatief het positiefst (24%). Echter is alsnog driekwart van de inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen negatief over de sociale effecten van digitalisering.

Figuur 5.5 - Sociale effecten digitalisering naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

5.2.3 Bereidheid om privacy op te geven

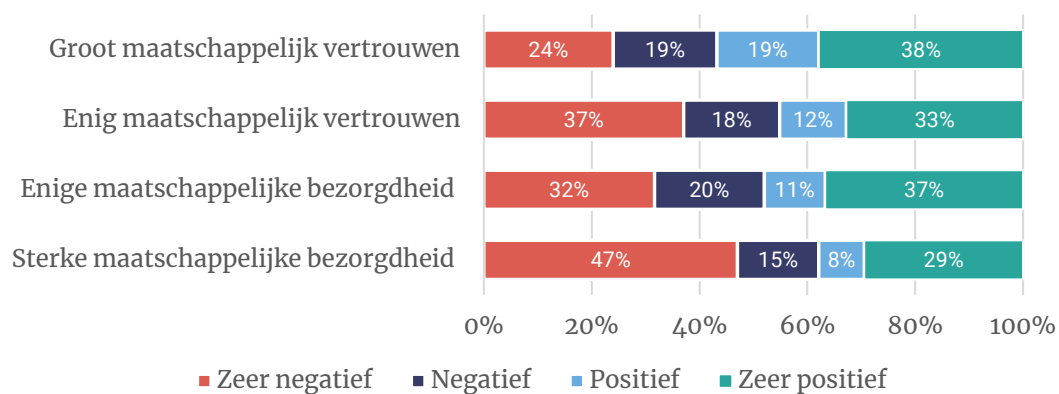
Naar achtergrondkenmerken

- Vooral oudere inwoners blijken bereid om hun privacy op te geven ten faveure van de veiligheid. Van de inwoners van 65 jaar en ouder staat maar liefst 54 procent hier (zeer) positief tegenover. Bij de jongste inwoners (18 tot en met 24 jaar) is dit 34 procent.
- Hoger opgeleiden staan hier iets negatiever tegenover, in vergelijking tot inwoners met een middelbaar of laag opleidingsniveau, 41 procent is zeer negatief. Op het gebied van inkomen is juist een tegenovergesteld beeld te zien, inwoners die onder modaal verdienen (tot € 26.500) zijn negatiever ten aanzien van de het opgeven van privacy (47% zeer negatief), bij inwoners die modaal verdienen heerst de minste weerstand (29% zeer negatief). Onder inwoners met een inkomen van € 66.000 en hoger zijn maar liefst vier op de tien zeer positief.
- Vooral inwoners met een niet-westerse achtergrond zijn niet bereid om hun privacy in te leveren, de helft staat hier zeer negatief tegenover.
- Met name inwoners uit niet stedelijke gebieden hebben een sterke bereidheid om hun privacy op te geven, de helft van deze inwoners staat hier positief tegenover. Dit komt overeen met het regionale beeld, vooral inwoners van Alblasserwaard (46% zeer positief) en Goeree-Overflakkee (46% zeer positief) zijn hier zeer toe bereid.
- VVD-stemmers lijken het meest bereid om hun privacy op te geven (56% zeer positief).

Naar maatschappelijk vertrouwen

Personen met een sterke maatschappelijke bezorgdheid ervaren de meeste terughoudendheid om de eigen privacy op te geven, bijna de helft staat hier zeer negatief tegenover. Onder inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen speelt dit bij een kwart.

Figuur 5.6 - Bereidheid om privacy op te geven naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

5.2.4 Wenselijkheid (verdere) digitalisering

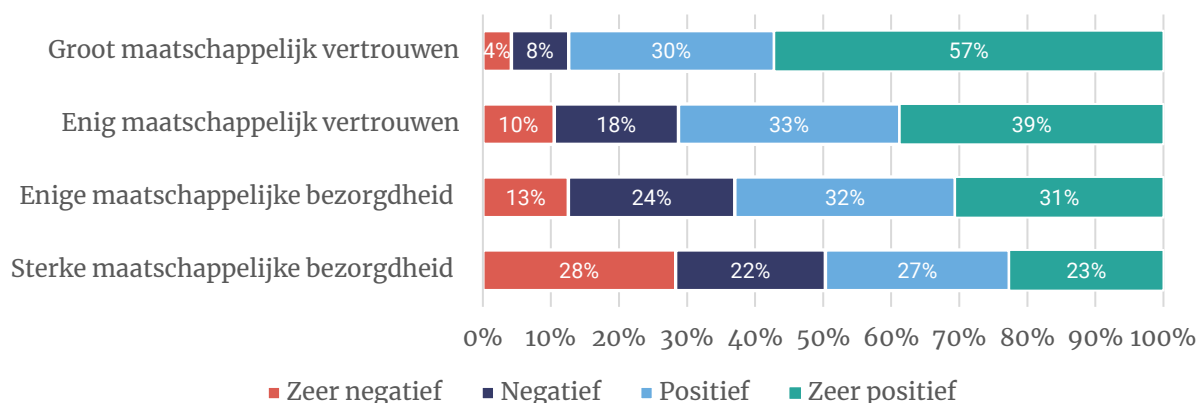
Naar achtergrondkenmerken

- Het zijn met name de jonge inwoners van Zuid-Holland (tot en met 34 jaar) die verdere digitalisering als wenselijk ervaren.
- Met name inwoners met een hoog opleidingsniveau zien digitalisering als wenselijk, 45 procent staat hier zeer positief tegenover. Onder inwoners met een laag opleidingsniveau is dit 32 procent. Deze uitkomst is in lijn met de verschillen naar inkomen. Inwoners uit de laagste inkomenscategorie (tot € 26.500) zijn het negatiefst ten aanzien van dit aspect (21% zeer negatief, en 30% zeer positief). Onder inwoners uit de hoogste inkomenscategorie (€ 66.000 of meer) staat de helft zeer positief tegenover verdere digitalisering (en 9% zeer negatief).
- De helft van de inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond zien verdere digitalisering als wenselijk (50% zeer positief), ondanks dat we eerder zagen dat zij in grote mate niet bereid zijn om privacy op te geven.
- Vooral stemmers op de VVD en de Partij voor de Dieren zien digitalisering als wenselijk. Ruim de helft (54%) van de PvdD-stemmers is hier zeer positief over. Dit geldt voor de helft van de VVD-stemmers. Het minst positief over verdere digitalisering zijn stemmers op Forum voor Democratie (28% zeer negatief), PVV (26% zeer negatief) en SGP (25% zeer negatief).

Naar maatschappelijk vertrouwen

Inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen zien vooral de wenselijkheid van de digitalisering (57%). Onder inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid bestaat dit bij een kwart (23%), van deze inwoners zijn juist drie op de tien (28%) zeer negatief.

Figuur 5.7 - (Wenselijkheid) verdere digitalisering naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

5.2.5 Digitale vaardigheden en digitaal zelfbewustzijn

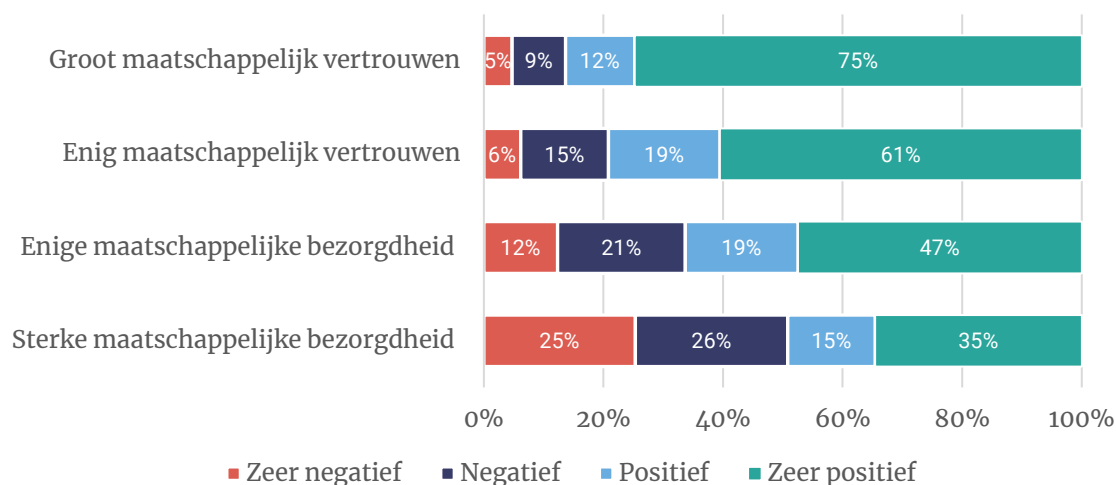
Naar achtergrondkenmerken

- Vooral inwoners tussen de 35 en 49 jaar ervaren een sterke mate van vertrouwen in de eigen digitale vaardigheden. Zes op de tien inwoners uit deze leeftijdscategorie zijn zeer positief hierover. Inwoners van 65 jaar en ouder zijn het minst positief over hun eigen digitale vaardigheden (38% zeer positief).
- Vooral hoogopgeleide inwoners geven aan over goede digitale vaardigheden te beschikken (66% zeer positief), een derde (32%) van de laagopgeleiden is hier zeer positief over. Verschillen naar inkomenscategorieën laten een vergelijkbaar beeld zien als de verschillen naar opleidingsniveau, inwoners die tussen 1 en 2 keer modaal of hoger verdienen, zijn het positiefst over hun digitale vaardigheden, vooral inwoners die twee keer modaal of meer verdienen zijn hier het positiefst over (73% zeer positief). Van de inwoners die minimum en beneden modaal (tot € 26.500) verdienen is minder dan de helft (45%) zeer positief over de eigen digitale vaardigheden.
- Op het gebied van migratieachtergrond is er een verschil in de mate waarin men negatief is over de eigen digitale vaardigheden. Inwoners met een niet westerse migratieachtergrond zijn hier in sterkere mate negatief over (38% (zeer) negatief).
- Inwoners uit niet stedelijke gebieden zijn het negatiefst over hun eigen digitale vaardigheden, 20 procent is hier zeer negatief over (echter is het verschil niet significant). Inwoners uit matige stedelijke gebieden zijn echter weer het positiefst over hun digitale vaardigheden, 60 procent is hier zeer positief over.
- Vooral inwoners die stemmen op GroenLinks (71% zeer positief), Partij voor de Dieren (63% zeer positief) en D66 (63% zeer positief) hebben het gevoel over goede digitale vaardigheden te beschikken. Inwoners die op PVV en 50-Plus stemmen lijken meer moeite hiermee te hebben, een derde van deze inwoners is zeer positief over de eigen digitale vaardigheden en digitaal bewustzijn.

Naar maatschappelijk vertrouwen

Van de inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen heeft driekwart het gevoel een zeer sterke digitale vaardigheden en een zeer sterk digitaal zelfbewustzijn te hebben. Bij inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid geldt dit voor 35 procent, een kwart van hen is zelfs zeer negatief hierover. Van de inwoners met een groot vertrouwen is dit slechts 5 procent.

Figuur 5.8 - Digitale vaardigheden en digitaal zelfbewustzijn naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

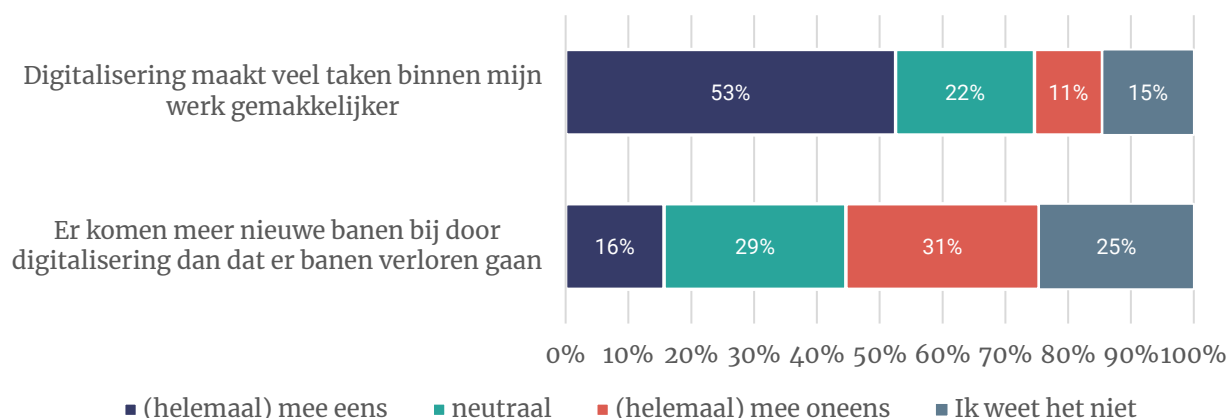
5.2.6 Invloed digitalisering op dagelijks leven

Digitalisering kan op verschillende aspecten van het dagelijks leven inwerken. In dit rapport gaan we in op de volgende aspecten van het dagelijks leven: arbeid, de openbare ruimte en privacy.

Digitalisering maakt werk makkelijker én moeilijker

Aan de hand van twee stellingen hebben we de invloed van digitalisering op arbeid inzichtelijk gemaakt (Figuur 5.9). Meer dan de helft van de inwoners is van mening dat digitalisering veel taken binnen hun werk makkelijker maakt. Men is minder positief over het effect van digitalisering op de arbeidsmarkt. Drie op de tien inwoners denken dat digitalisering niet voor meer werkgelegenheid zorgt.

Figuur 5.9 – Invloed digitalisering op arbeid (n= 3.113)

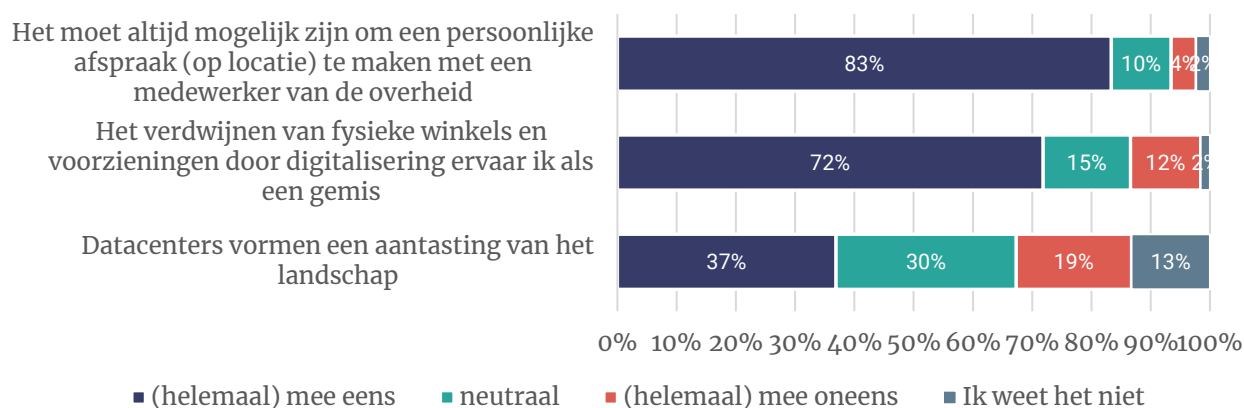
Digitalisering moet fysieke voorzieningen niet vervangen

Digitalisering kan invloed hebben op verschillende aspecten van de openbare ruimte. Voorbeelden zijn winkelstraten waar winkels verdwijnen door de online verkoop, maar ook datacenters in het landschap. Ook kan de dienstverlening, bijvoorbeeld door de overheid, steeds meer digitaal en op afstand worden georganiseerd.

Inwoners hechten echter de meeste waarde aan een persoonlijke en fysieke vorm van dienstverlening door de overheid. Acht op de tien inwoners vinden dat dat het altijd mogelijk moet blijven een afspraak (op locatie) te maken met een medewerker van de overheid.

Een ander aspect dat inwoners belangrijk vinden zijn fysieke winkels en voorzieningen. Bijna driekwart (72%) ervaart het verdwijnen hiervan als een gemis. Datacenters in de openbare ruimte zijn voor inwoners minder een probleem. Ruim een derde ziet deze datacenters als een aantasting van het landschap.

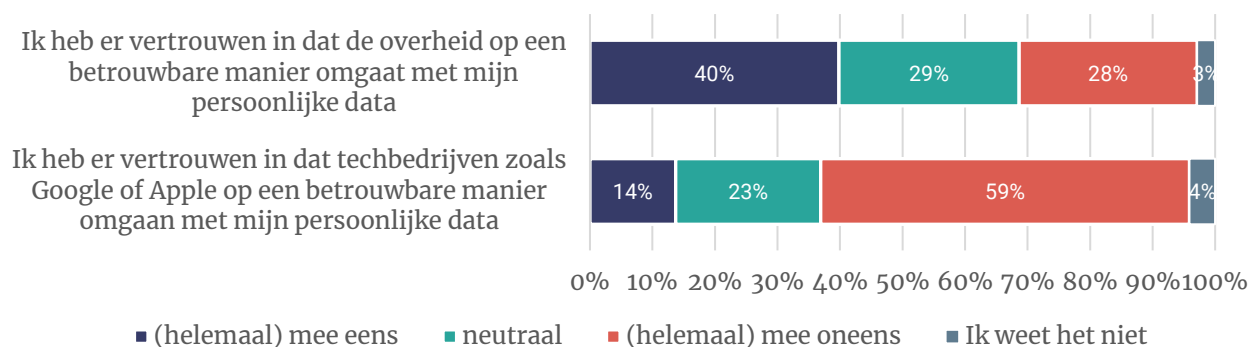
Figuur 5.10 – Invloed digitalisering op de openbare ruimte (n= 3.113)

Vertrouwen in privacy is wankel

Digitalisering heeft invloed op de privacy van personen. Verschillende instanties verzamelen en gebruiken persoonlijke data voor verschillende doeleinden. Deze instanties bestaan aan de ene kant uit overheden en aan de andere kant uit techbedrijven, zoals Google en Apple. Inwoners hebben meer vertrouwen in de overheid dan in techbedrijven als het gaat om de omgang met hun persoonlijke data. Echter hebben alsnog drie op de tien inwoners er geen vertrouwen in dat de overheid op een betrouwbare manier met hun persoonlijke data omgaat.

Figuur 5.11 – Digitalisering en privacy (n= 3.113)

5.3 Mee kunnen met digitalisering

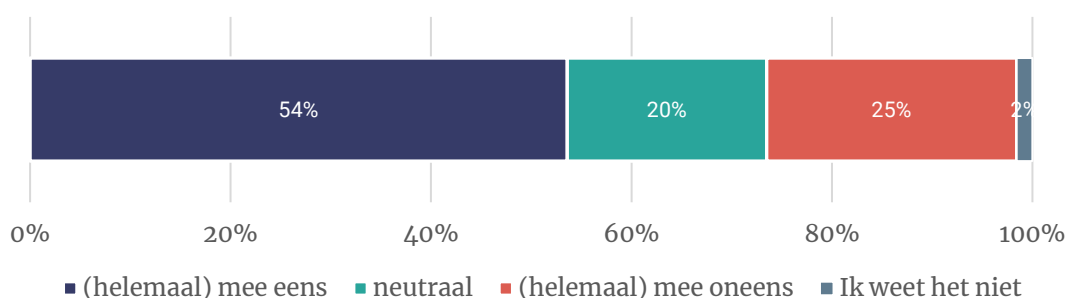
Of personen mee kunnen met digitalisering hangt af van hun eigen digitale vaardigheden. Uit figuur 5.4 blijkt dat zeven op de tien inwoners het gevoel hebben over goede digitale vaardigheden en een goed digitaal bewustzijn te beschikken.

Deze paragraaf gaat in op de mate waarin inwoners in de praktijk mee kunnen met de verschillende digitale ontwikkelingen.

Gedwongen om mee te doen

Inwoners van Zuid-Holland zijn redelijk uitgesproken over de gedwongenheid om mee te doen met de digitalisering van de samenleving. Meer dan de helft voelt zich in zekere mate gedwongen om mee te gaan met digitalisering. Dit aandeel is ruim twee keer zo groot als het deel dat zich niet gedwongen voelt.

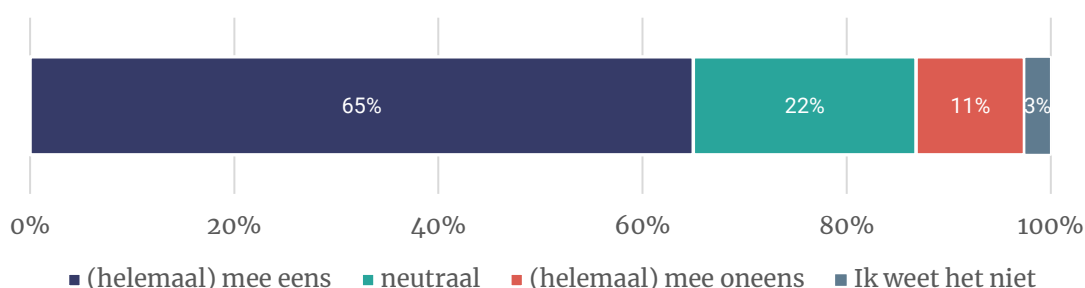
Figuur 5.12 - Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om mee te doen met digitalisering (n= 3.113)

Inwoners krijgen steun bij digitale zaken

Ondersteuning van anderen in het regelen van digitale zaken kan inwoners helpen om hun zaken te regelen waar ze zelf mogelijk moeite mee hebben. Twee derde van de inwoners van Zuid-Holland heeft voldoende personen in zijn of haar omgeving die hulp kunnen bieden. Een op de tien inwoners heeft geen mensen in de omgeving die hierin kunnen assisteren.

Figuur 5.13 - Ik heb voldoende mensen in mijn omgeving die me kunnen helpen bij het regelen van digitale zaken (n= 3.113)

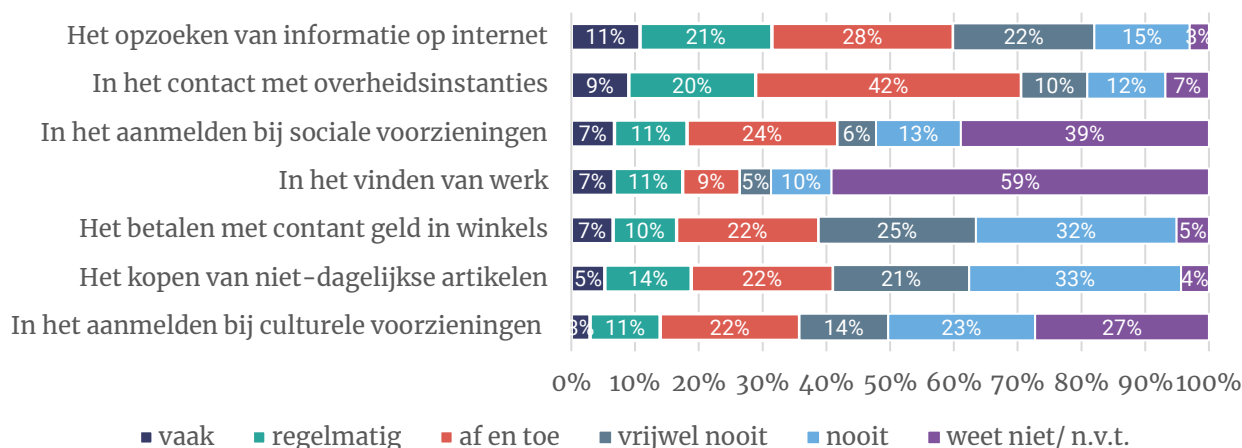

Een kwart kan niet mee

Ondanks dat het grootste deel van de inwoners ondersteuning kan krijgen van anderen in het regelen van digitale zaken, heeft bijna een kwart van de inwoners (23%) het gevoel minder goed met digitale ontwikkelingen mee te kunnen dan ze zouden willen. Aan deze personen is gevraagd in hoeverre ze hierdoor problemen op één of meerdere terreinen ervaren. Een derde van deze inwoners heeft op verschillende terreinen vaak of regelmatig problemen.

De inwoners die minder goed met digitale ontwikkelingen meekunnen dan ze willen, hebben het meest moeite met het contact met overheidsinstanties. Zeven op de tien hebben hier in bepaalde mate problemen mee. Een derde van deze inwoners heeft vaak of regelmatig problemen met het opzoeken van informatie op internet. Deze inwoners ervaren de minste problemen bij het betalen met contant geld in winkels of in het kopen van niet-dagelijkse artikelen. Meer dan de helft van deze inwoners ervaart hier geen problemen in.

Figuur 5.14 - In hoeverre ervaart u, doordat u minder goed mee kan met digitale ontwikkelingen, problemen op één van deze terreinen? (basis: inwoners die meer moeite met digitale ontwikkelingen hebben dan ze zouden willen) (n= 804)

6 Energietransitie

Dit hoofdstuk beschrijft als eerste het algemene beeld dat inwoners van Zuid-Holland hebben van de energietransitie (paragraaf 6.1). Vervolgens worden de twee aspecten die de houding van inwoners ten opzichte van de energietransitie weergeven, afgezet tegen achtergrondkenmerken en de mate van maatschappelijk vertrouwen (paragraaf 6.2). Tot slot gaat dit hoofdstuk (paragraaf 6.3) in op in hoeverre inwoners mee kunnen met de energietransitie. Dit maken we inzichtelijk door maatregelen die mensen al hebben genomen, of van plan zijn te nemen.

Belangrijkste bevindingen

Inwoners van Zuid-Holland maken zich zorgen over klimaatverandering. Inwoners maken zich meer zorgen over de invloed van de mens op klimaatverandering dan de gevolgen van klimaatverandering voor het milieu. Deze zorgen zijn een aardige basis om inwoners mee te nemen in de energietransitie. Een meerderheid heeft bovendien interesse in deze transitie en erkent de noodzaak hiervan. Daarnaast is het deel van de inwoners dat verwacht dat de energietransitie op individueel niveau positieve gevolgen heeft, nu en in de toekomst, groter dan het deel dat hier negatieve gevolgen verwacht.

Het voornaamste deel van de Zuid-Hollanders zet al stappen in de energietransitie. Zo neemt een meerderheid groene stroom af. Een kwart doet dit via eigen zonnepanelen of een zonneboiler.

Toch zien inwoners ook de keerzijde van de energietransitie. De helft van de inwoners vindt dat de overschakeling op duurzame energie ook negatieve gevolgen heeft.

De urgentie van de energietransitie wordt door het grootste deel van de inwoners wel gevoeld. Ze maken zich vooral zorgen over de negatieve gevolgen op persoonlijk vlak, onder andere in de kosten die overschakeling op duurzame energie met zich meebrengt. Ook heeft bijna de helft van de inwoners het idee dat de energietransitie om grotere verschillen in de samenleving leidt en het idee dat ze gedwongen worden over te schakelen op duurzame energie.

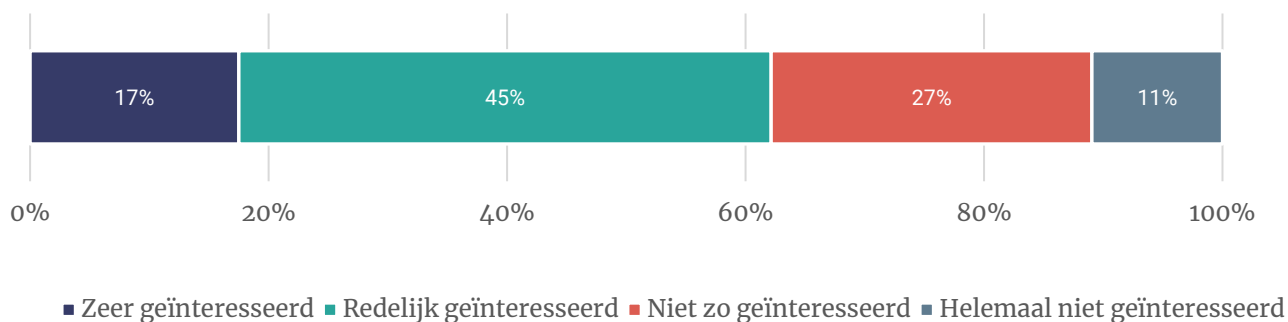
6.1 Algemeen beeld energietransitie

Meerderheid heeft interesse

Aan de inwoners van Zuid-Holland is gevraagd in hoeverre ze geïnteresseerd zijn in de energietransitie. Het grootste deel van de inwoners is geïnteresseerd in deze transitie (62%). Bijna vier op de tien (38%) inwoners hebben in mindere mate interesse.

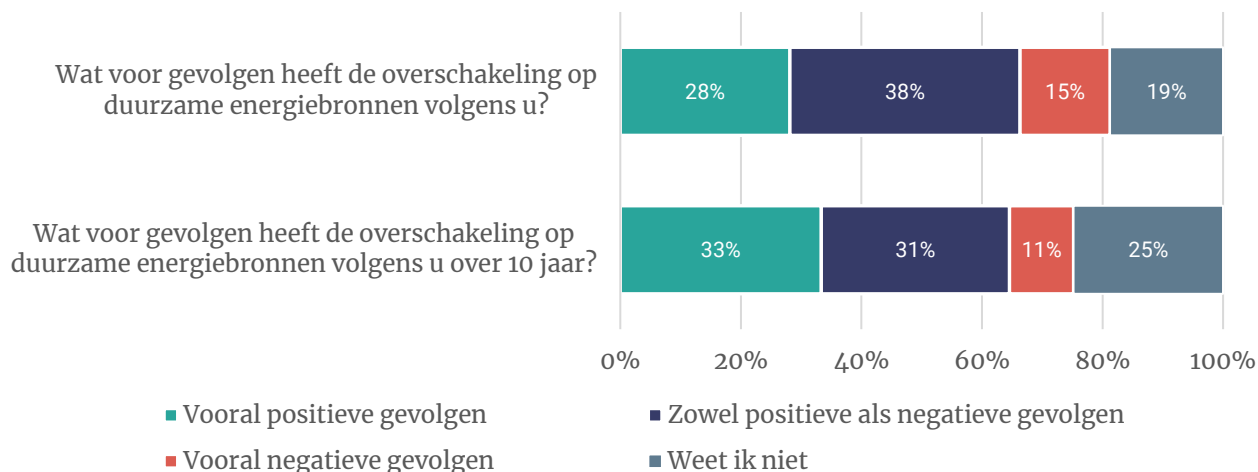
Figuur 6.1 - In hoeverre bent u geïnteresseerd in de energietransitie? (n= 3.113)

Positieve gevolgen, vooral in de toekomst

Aan inwoners is gevraagd wat voor gevolgen de overschakeling van duurzame energiebronnen op dit moment en over tien jaar zal hebben. Hieruit blijkt dat inwoners eerder positieve gevolgen op de lange termijn zien dan het huidige moment. Bijna drie op de tien (28%) inwoners stellen dat de overschakeling op duurzame energiebronnen positieve gevolgen heeft. Een derde denkt dat deze overschakeling over tien jaar vooral positieve gevolgen heeft. Inwoners vinden het echter wel lastiger om de gevolgen van de overschakeling op duurzame energiebronnen over tien jaar in te schatten. Inwoners zien niet alleen positieve gevolgen van de energietransitie. Ruim de helft (53%) erkent dat de overschakeling op duurzame energiebronnen ook negatieve gevolgen met zich meebrengt. Het grootste deel van deze inwoners zien echter naast de negatieve, ook positieve gevolgen (38%). Over tien jaar verwachten vier op de tien inwoners (42%) negatieve gevolgen, waarvan het grootste deel ook positieve gevolgen verwacht (31%).

Figuur 6.2 - Gevolgen overschakeling op duurzame energiebronnen nu en over tien jaar (n= 3.113)

Positieve gevolgen: tegengaan uitputting klimaat

Twee derde van de inwoners denkt dat overschakeling op duurzame energiebronnen vooral positieve gevolgen, of zowel positieve als negatieve heeft. Aan deze inwoners is gevraagd aan welke positieve gevolgen men specifiek denkt:

- een belangrijk punt dat genoemd wordt is dat dit op verschillende vlakken beter is voor het milieu: het leidt tot minder vervuiling, een afname van de CO₂ uitstoot, de opwarming van de aarde wordt tegengegaan. Fossiele brandstoffen zijn volgens sommige inwoners te belastend voor natuur, milieu en de aarde: *“De winning en exploitatie van (fossiele) brandstoffen is aanslag op mens en milieu”*;
- een ander punt is dat fossiele brandstoffen niet onuitputtelijk zijn, ze gaan een keer op. Hierdoor moet over worden gestapt op andere vormen van energiebronnen. Een inwoner verwoordt dit als volgt: *“Alleen dat kan de wereld en de natuur redden, met fossiele energie geef ik de aarde nog 30 jaar, daarna zal de ellende niet meer te overzien zijn. De klimaatcrisis zit in een onhoudbare stroomversnelling”*.

Negatieve gevolgen: kosten en praktische bezwaren

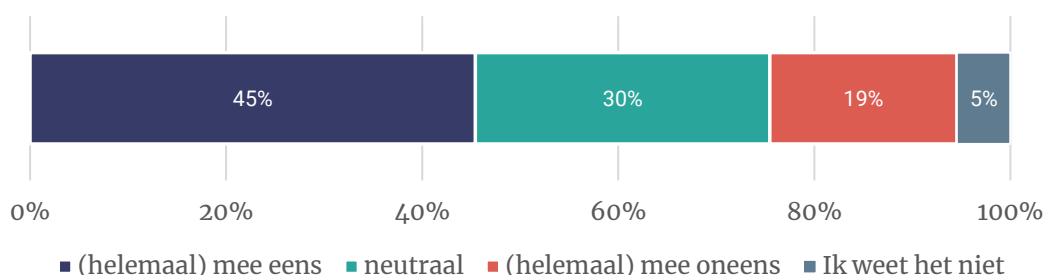
Iets meer dan de helft (53%) van de inwoners ziet vooral negatieve of zowel negatieve als positieve gevolgen. Negatieve gevolgen die de energietransitie volgens deze inwoners met zich meebrengt zijn:

- de hoge kosten die deze transitie voor het individu met zich mee kan brengen doordat de woning moet worden aangepast: *“Wij kunnen de energietransitie niet betalen en vragen ons ook af of ons huis alle investering wel waard is. Hier hoor je bijna niets over en de overheid geeft ook geen hulp”*;
- een ander punt dat deze inwoners aangeven is dat niet iedereen praktisch gezien van het gas af kan;
- ook spelen bij sommige inwoners de onduidelijkheden en onzekerheden een rol, men is bang afhankelijk te worden van energiebronnen waar nog veel onduidelijk over is;
- een ander aspect is de aantasting van het landschap door het plaatsen van bepaalde energie-opwekkers, zoals windmolens en zonnepanelen: *“Zonnepanelen en windmolens verpesten op den duur het landschap en de leefbaarheid”*.

Kennis noodzakelijk om discussie te begrijpen

Ruim vier op de tien (45%) inwoners zijn van mening dat je veel kennis van energietransitie moet hebben om de discussie rondom dit onderwerp te begrijpen. Dit kan verklaren waarom een op de vijf inwoners niet kan benoemen wat de gevolgen van de energietransitie zijn en een kwart deze gevolgen over 10 jaar niet weet te benoemen (Figuur 6.2).

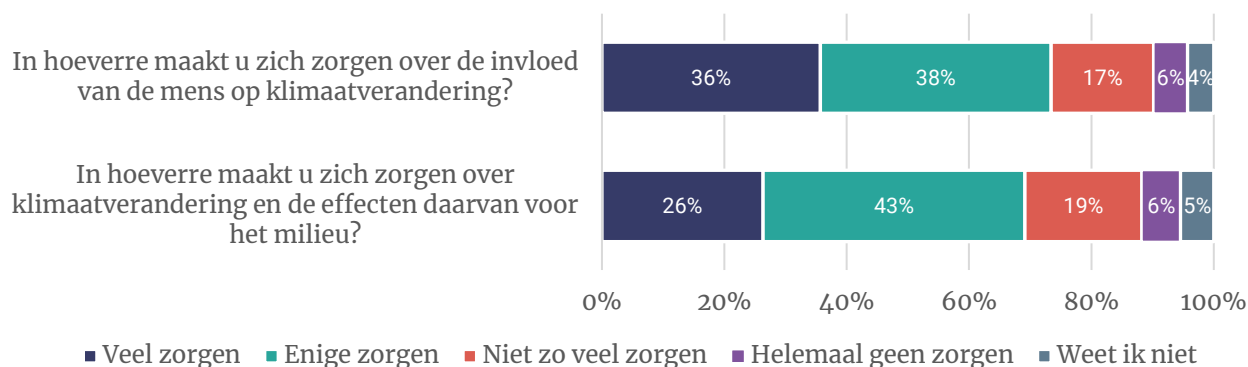
Figuur 6.3 - Je moet veel kennis van de energietransitie hebben om de discussie over dit onderwerp te begrijpen (n= 3.113)

Zorgen over klimaatverandering

Een ruime meerderheid van de inwoners maakt zich zorgen over klimaatverandering. Men maakt zich het meest zorgen over de invloed die de mens heeft op de klimaatverandering, drie kwart maakt zich hier zorgen over. Zeven op de tien maken zich zorgen over de effecten van de klimaatverandering op het milieu.

Figuur 6.4 - Zorgen over klimaatverandering (n= 3.113)

Naar achtergrondkenmerken

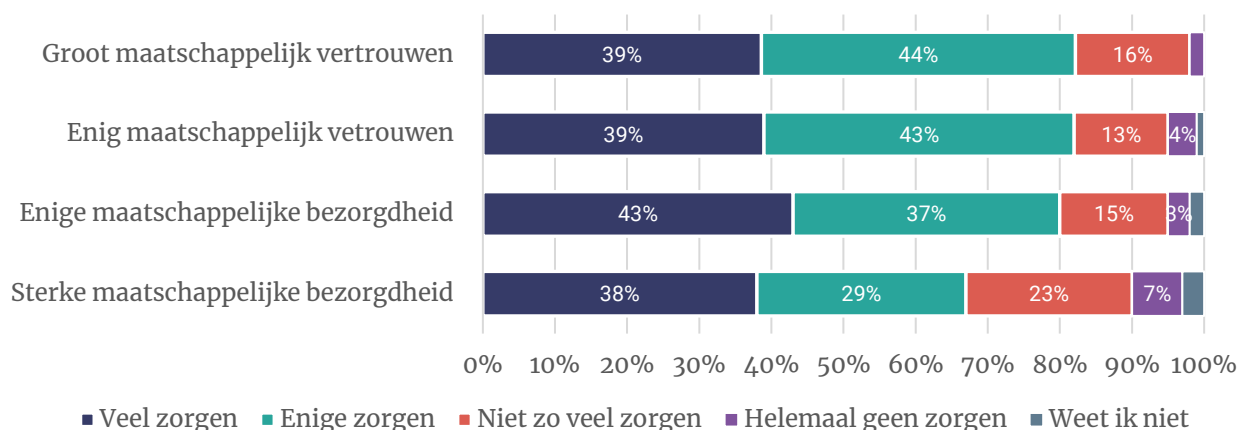
- Jongere inwoners (18–24 jaar) maken zich in mindere mate zorgen over de invloed van de mens op klimaatverandering (51%) en de effecten van klimaatverandering op milieu (41%), in vergelijking tot oudere inwoners. Acht op de tien inwoners van 65 jaar of ouder maken zich zorgen over de invloed van de mens op klimaatveranderingen, drie kwart maakt zich zorgen over de effecten van klimaatverandering op milieu.
- Inwoners die een hoog opleidingsniveau hebben maken zich iets meer zorgen over het bovengenoemde gevolg van klimaatverandering (80%), dan inwoners met een laag opleidingsniveau (75%). Er is nauwelijks verschil naar inkomen en zorgen over klimaatverandering.
- Stemmers op de PVV (37%) en Forum voor Democratie (46%) maken zich het minste zorgen over de effecten die klimaatverandering op milieu heeft.

Naar maatschappelijk vertrouwen

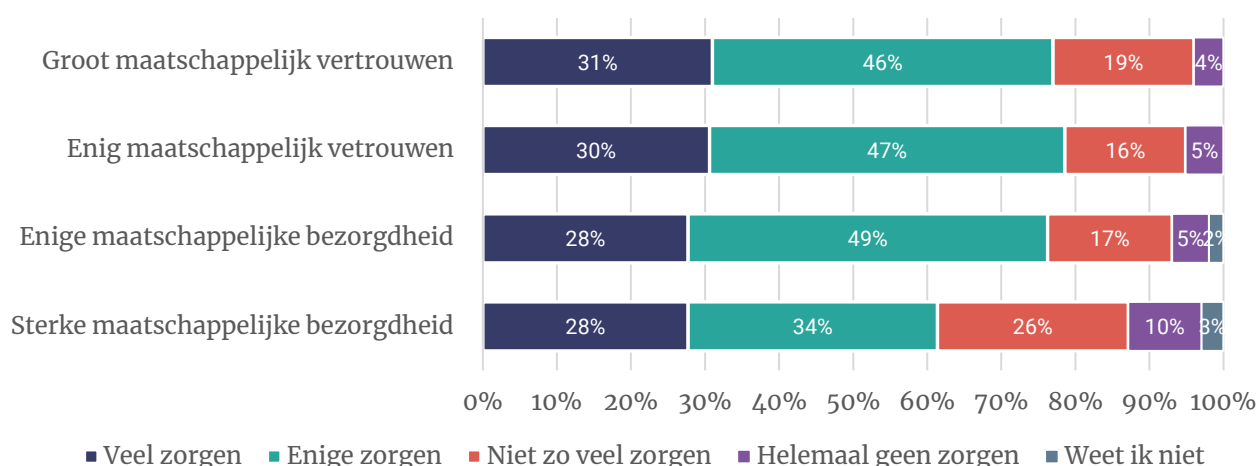
Inwoners die verschillen in mate van maatschappelijk vertrouwen, verschillen weinig in de zorgen die ze hebben omtrent klimaatverandering. Bijna vier op de tien inwoners maken zich, ongeacht de mate van hun maatschappelijk vertrouwen, veel zorgen over de invloed van de mens op klimaatverandering. Drie op de tien inwoners maken zich veel zorgen over de effecten van klimaatverandering op het milieu.

Inwoners die een sterke maatschappelijke bezorgdheid ervaren, maken zich wel in mindere mate zorgen over de invloed van de mens op klimaatverandering en de effecten van klimaatverandering op het milieu.

Figuur 6.5 - In hoeverre maakt u zich zorgen over de invloed van de mens op klimaatverandering? naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

Figuur 6.6 - In hoeverre maakt u zich zorgen over klimaatverandering en de effecten daarvan voor het milieu? naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

6.2 Inclusiviteit van de energietransitie

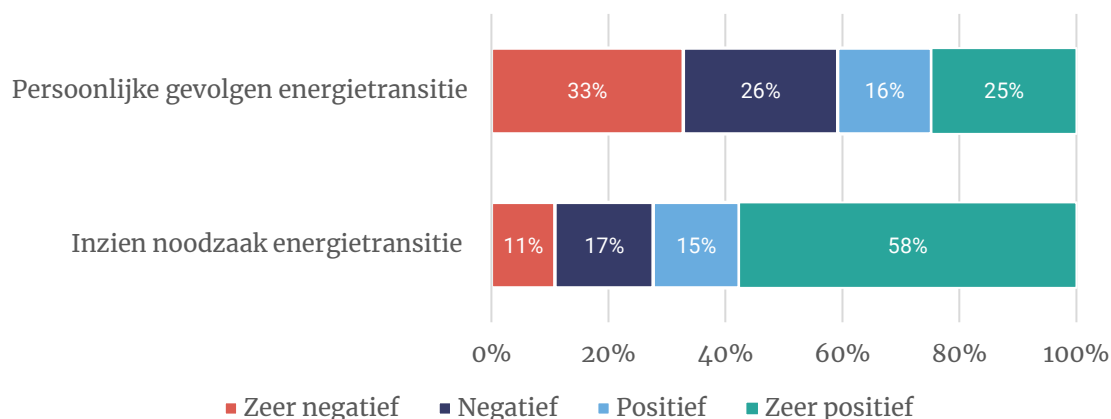
Deze paragraaf beschrijft de mate waarin inwoners van Zuid-Holland de energietransitie als inclusief beschouwen. De paragraaf start met een algemeen beeld van de houding die onder inwoners bestaat. Daarna komen de verschillen in houding aan bod tussen groepen in de Zuid-Hollandse samenleving. We vervolgen met de relatie met maatschappelijk vertrouwen. Deze paragraaf sluit af met de mate waarin inwoners verschillende manieren van opwekken van duurzame energie acceptabel vinden en in hoeverre men het idee heeft dat de energietransitie de verschillen tussen mensen vergoot.

6.2.1 Totaalbeeld

De energietransitie bestaat uit twee aspecten, namelijk de persoonlijke gevolgen van de energietransitie en het inzien van de noodzaak van energietransitie. In onderstaande figuur is te zien wat de houding van inwoners van Zuid-Holland is ten aanzien van deze aspecten.

Bijna zes op de tien inwoners zien zeer sterk in dat de energietransitie noodzakelijk is (zeer positieve houding). Men is negatiever over de gevolgen van de energietransitie op persoonlijk vlak. Zes op de tien inwoners (59%) zijn van mening dat de energietransitie ook negatieve persoonlijke gevolgen heeft.

Figuur 6.7 – Houding ten aanzien van aspecten energietransitie (n= 3.113)

Het onderstaande deel van deze paragraaf gaat dieper in op de twee aspecten van de inclusiviteit van de energietransitie. De houding van verschillende groepen inwoners worden hier met elkaar vergeleken.

6.2.2 Persoonlijke gevolgen energietransitie

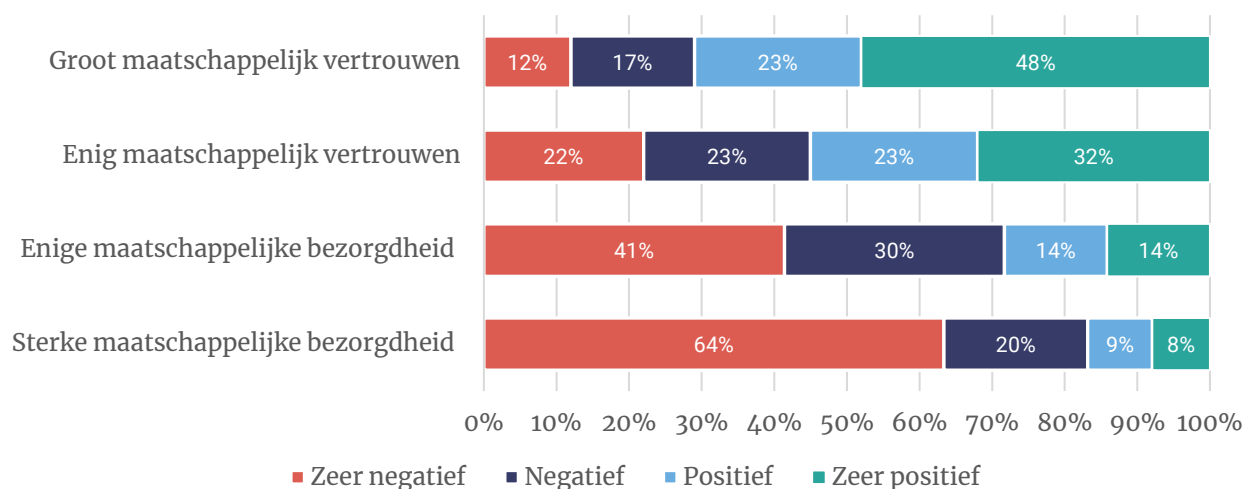
Naar achtergrondkenmerken

- Oudere inwoners, van 65 jaar en ouder, zien in sterkste mate de negatieve persoonlijke gevolgen van de energietransitie, 38 procent staat hier zeer negatief tegenover.
- Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe meer positieve gevolgen inwoners zien. Bijna vier op de tien inwoners (37% zeer positief) met een hoog opleidingsniveau zien in sterkere mate de positieve persoonlijke effecten, bij inwoners met een laag opleidingsniveau is dat een op de tien. Daarbij geldt: hoe hoger het inkomen, hoe positiever de houding. Inwoners die € 66.000 of meer verdienen (de hoogste inkomenscategorie) onderscheiden zich van de andere inkomenscategorieën, bijna de helft (46%) van deze inwoners kijkt zeer positief naar de persoonlijke gevolgen. Van de inwoners uit de laagste inkomenscategorie (tot € 26.500) is juist meer dan de helft (54%) zeer negatief.
- Inwoners met een autochtone achtergrond zijn vaker zeer positief over de persoonlijke gevolgen van de energietransitie (26% zeer positief) dan inwoners met een niet-westerse achtergrond (19% zeer positief).
- In de Goeree-Overflakkee (37% zeer positief) en de Leidse regio (34% zeer positief) zijn inwoners het positiefst over de persoonlijke gevolgen die de energietransitie met zich meebrengt. In Drechtsteden is men hierover het meest negatief (41% zeer negatief).
- Inwoners die stemmen op D66 (49% zeer positief) en GroenLinks (47% zeer positief) zien het meest de positieve persoonlijke gevolgen van de energietransitie. Vooral inwoners die PVV (55% zeer negatief) en 50 Plus (48% zeer negatief) stemmen zijn het meest negatief over persoonlijke effecten die de energietransitie met zich meebrengt.

Naar maatschappelijk vertrouwen

Vooraf inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid hebben het gevoel dat de energietransitie ook negatieve persoonlijke gevolgen met zich meebrengt, bijna twee derde van hen (64%) heeft een zeer negatieve houding. Onder inwoners met een sterk maatschappelijk vertrouwen heerst dit gevoel in een stuk mindere mate, een op de tien (12%) heeft een zeer negatieve houding). Van deze inwoners heeft zelfs bijna de helft het idee dat de energietransitie positieve persoonlijke gevolgen heeft. Onder inwoners die zich veel zorgen maken over de maatschappij, heerst dit idee bij slechts 8 procent. Gemiddeld heeft een kwart van de inwoners van Zuid-Holland een negatieve houding.

Figuur 6.8 – Persoonlijke gevolgen energietransitie naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

6.2.3 Inzien noodzaak energietransitie

Naar achtergrondkenmerken

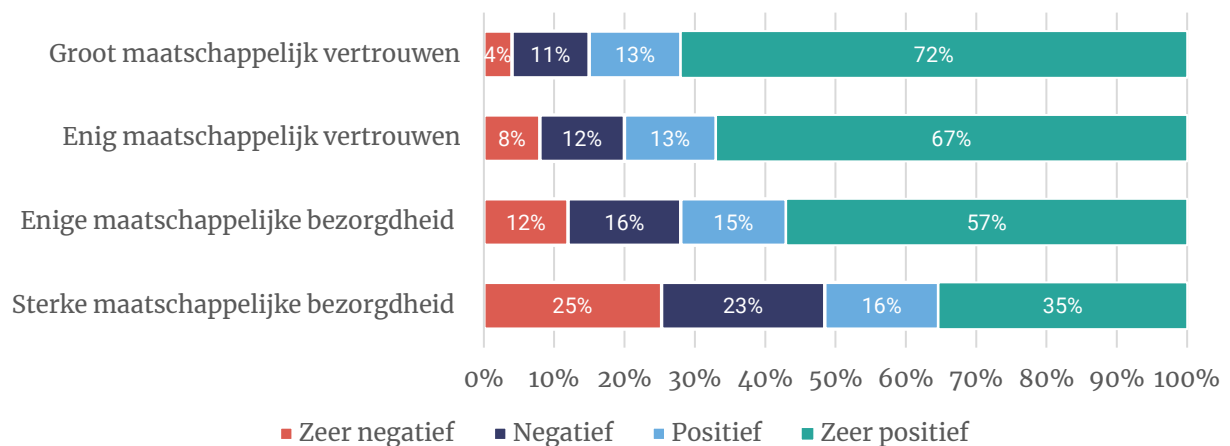
- Vooral inwoners tussen de 25 en 49 jaar zien de zeer noodzaak van de energietransitie (64% zeer positief), inwoners tot 25 jaar zijn zien deze noodzaak minder (38% zeer positief). Gemiddeld is 58 procent van de inwoners van Zuid-Holland zeer positief hierover en zien dus in zeer sterke mate de noodzaak van de energietransitie.
- Bijna drie kwart (72%) van de inwoners met een hoog opleidingsniveau ziet zeer de noodzaak van de energietransitie, onder inwoners met een laag opleidingsniveau is dit 43 procent. Het verschil tussen de verschillende inkomenscategorieën is minder sterk dan het verschil tussen opleidingsniveaus. Inwoners uit de hoogste inkomensklasse zien meer de noodzaak (86% zeer positief) dan inwoners met een lager inkomen. Echter ziet ruim de helft van de inwoners met een lager inkomen ook deze urgentie (tussen de 53% en 57% zeer positief).
- Inwoners met een westerse migratieachtergrond lijken de noodzakelijkheid meer in te zien dan inwoners met een autochtone of niet-westerse achtergrond. Een op de tien inwoners met een autochtone of niet-westerse achtergrond heeft een zeer negatieve houding op dit aspect, onder de inwoners met een westerse migratieachtergrond is dit vijf procent.
- GroenLinks-stemmers zien het meest de noodzaak van de energietransitie. Maar liefst 88 procent van deze inwoners valt in de categorie 'zeer positief', gevolgd door Partij voor de

Dierenstemmers (79%). PVV-stemmers zien de noodzaak het minst (30% zeer negatief), gevolgd door Forum voor Democratiestemmers (27% zeer negatief).

Naar maatschappelijk vertrouwen

Alle inwoners zien in redelijke mate in dat de energietransitie noodzakelijk is. De helft van de inwoners die een sterke mate van maatschappelijke bezorgdheid ervaren staan positief tegenover dit aspect, wat betekent dat ze de noodzaak van de energietransitie inzien. Onder inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen heerst dit wel in sterkere mate (85% is (zeer) positief).

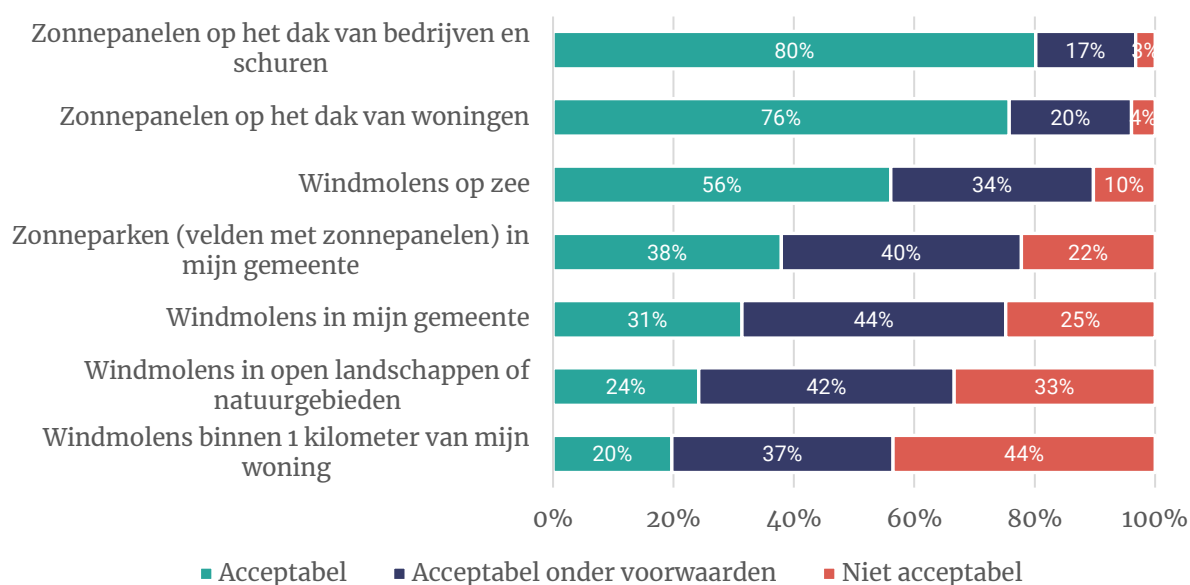
Figuur 6.9 – Inzien noodzaak energietransitie naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

6.2.4 Acceptatie opwekken duurzame energie

De energietransitie kan op verschillende manieren in de praktijk tot uiting komen. Dit kan door het opwekken van duurzame energie via wind en zon op verschillende locaties. Inwoners is een aantal van deze mogelijkheden voorgelegd en gevraagd in hoeverre men deze manieren acceptabel vindt. Inwoners vinden het opwekken van duurzame energie door middel van zonnepanelen het meest acceptabel. Inwoners zien minder in zonneparken (38% vindt dit acceptabel). Windmolens zijn minder populair onder inwoners. Dit geldt met name voor windmolens in de buurt van de eigen woning.

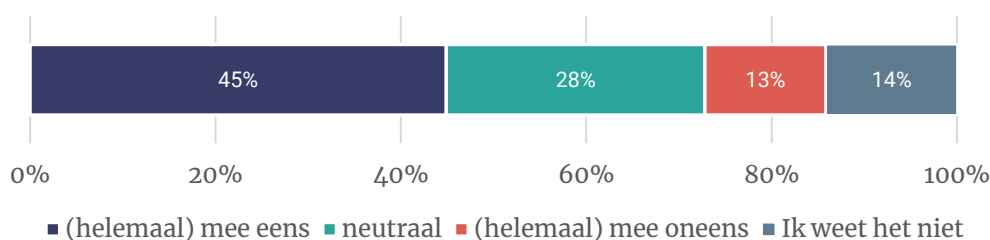
Figuur 6.10 - In hoeverre is het voor u acceptabel om op de volgende manieren duurzame energie op te wekken? (n= 3.113)

6.2.5 Keerzijde van energietransitie: grotere verschillen tussen inwoners

De energietransitie kan voor grotere verschillen tussen mensen zorgen. Dit kan komen doordat sommige groepen in de samenleving (financieel) niet mee kunnen of niet mee willen doen met deze transitie, vanwege bepaalde bezwaren, bedenkingen of praktische belemmeringen. Bovenstaande tekst ging in op deze verschillen tussen groepen inwoners. Een groot deel van de inwoners van Zuid-Holland (45%) heeft oog voor deze verschillen. Iets meer dan een op de tien (13%) stelt dat de energietransitie de verschillen tussen groepen mensen niet vergroot.

Figuur 6.11 - De energietransitie vergroot de verschillen tussen groepen mensen (n= 3.113)

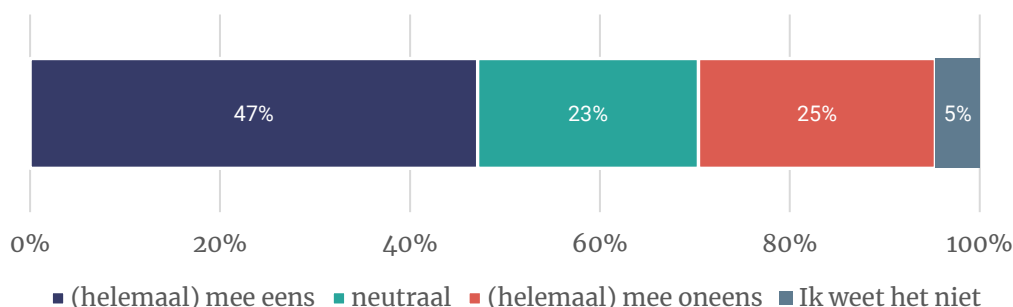
6.3 Mee kunnen en meedoen met de energietransitie

Deze paragraaf maakt duidelijk in hoeverre inwoners meedoen met de energietransitie. Meedoen betekent hier nemen van duurzame maatregelen en de intentie om deze maatregelen te nemen.

Gedwongen tot overschakelen

De mate waarin iemand bereid is om maatregelen te nemen gericht op duurzame energie, kan samenhangen met het gevoel gedwongen te worden om over te schakelen op duurzame energie. Bijna de helft van de inwoners heeft het gevoel dat ze gedwongen worden om over te schakelen op duurzame energie (47%). Een kwart heeft dit gevoel niet.

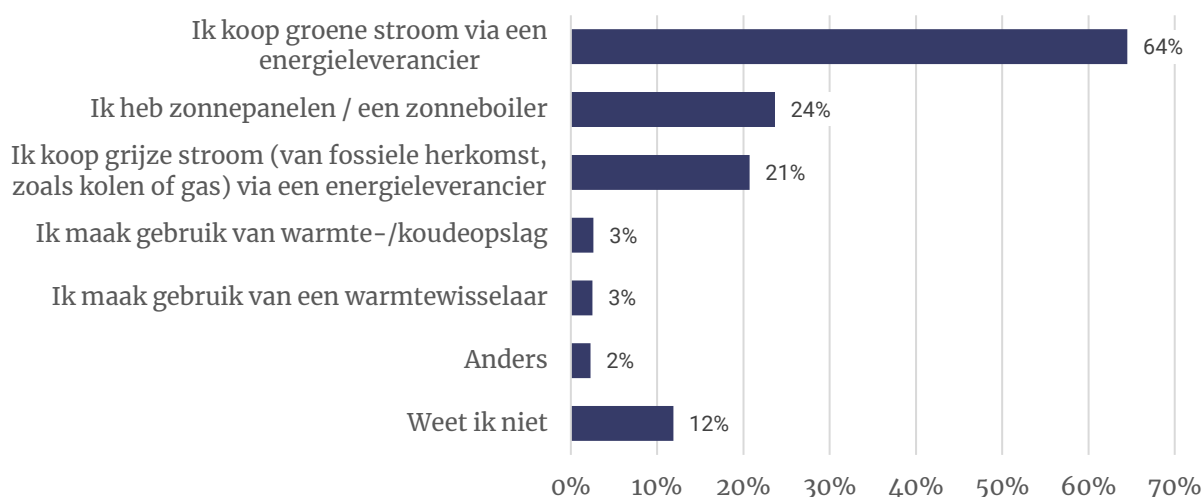
Figuur 6.12 - Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om over te schakelen op duurzame energie (n= 3.113)

Groene stroom populair

Personen kunnen op verschillende manieren maatregelen gericht op duurzaamheid nemen. Een manier is gebruik maken van duurzame energiebronnen. Twee derde (64%) van de inwoners maakt gebruik van duurzame energiebronnen. Een op de vijf inwoners (21%) maakt geen gebruik van duurzame energiebronnen en koopt grijze stroom. Het grootste deel van de inwoners die duurzame energiebronnen gebruikt, doet dit door groene stroom te kopen bij een energieleverancier. Wanneer inwoners zelf hun energie opwekken, doen ze dit het meest via zonnepanelen of een zonneboiler. Inwoners gebruiken in stuk mindere mate een warmte-/koudeopslag en een warmtewisselaar (3%). Opvallend is tot slot dat ruim een tiende van de inwoners aangeeft niet te weten van wat voor soort energiebronnen ze gebruik maakt.

Figuur 6.13 - Van welke van de onderstaande energiebronnen maakt u gebruik? (n= 3.113) (meerdere antwoorden mogelijk)

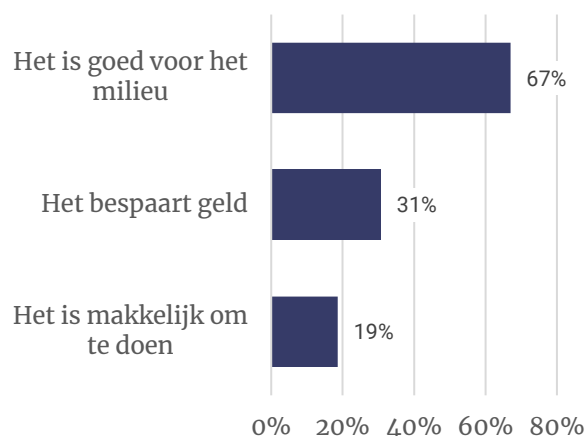

Milieu en besparen belangrijkste argumenten voor vergroening

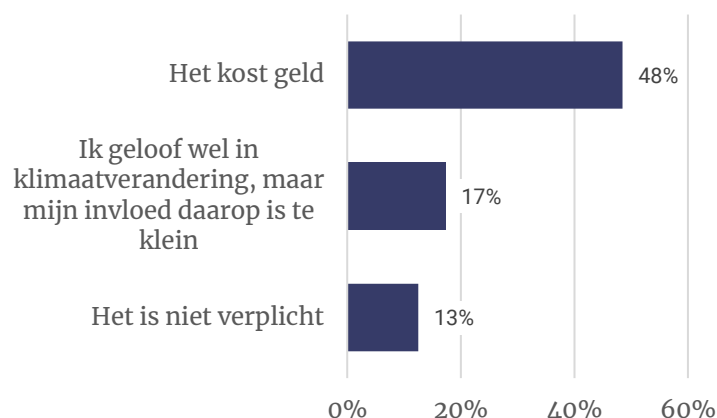
De belangrijkste reden voor inwoners die gebruik maken van duurzame energiebronnen is dat het goed is voor het milieu (67%), gevolgd door dat het geld bespaart (31%). Redenen die nauwelijks belangrijk zijn voor inwoners zijn het (mogelijke) verplichte karakter (2%), de invloed van andere personen (3%) en omdat men onafhankelijk wil zijn van energiebedrijven (5%).

Personen die geen gebruik maken van duurzame energiebronnen, doen dit voornamelijk niet omdat dit geld kost (48%). Andere, wat minder voorkomende redenen, zijn dat men wel in klimaatverandering gelooft, maar het idee heeft dat de eigen invloed hierop te klein is (17%) en dat het niet verplicht is om deze maatregelen te nemen (13%). Een op de tien denkt ook dat het niet bijdraagt aan het milieu en het comfort van de woning hierdoor zal verslechteren, of heeft hier niet over nagedacht. Ook blijkt hier het gedrag van anderen nauwelijks een rol te spelen in de eigen keuze (3%).

Figuur 6.14 - Waarom maakt u gebruik van duurzame energiebronnen? (top-3) (n= 2.268)

Figuur 6.15 - Waarom maakt u geen gebruik van duurzame energiebronnen? (top-3) (n= 645)

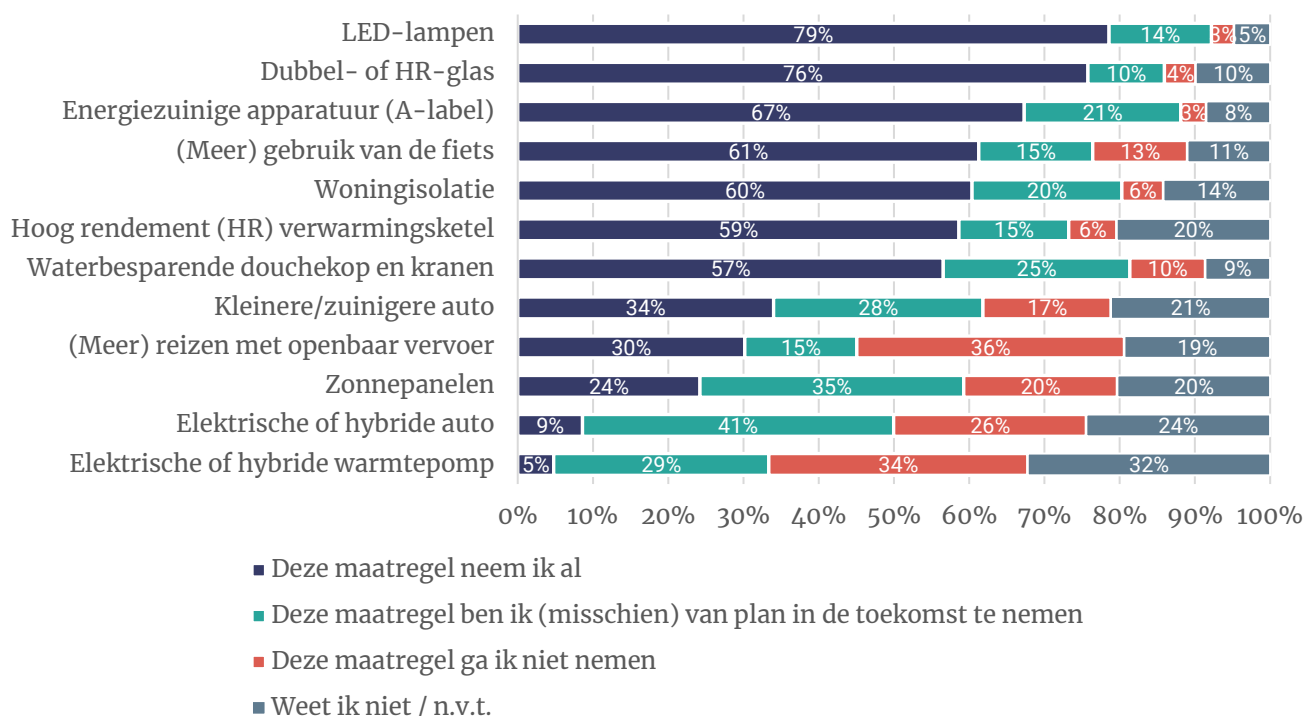

Elektrische auto (nog niet) populair

Figuur 6.16 laat zien welke maatregelen inwoners al nemen en in hoeverre ze van plan zijn bepaalde maatregelen te nemen. Acht op de tien inwoners hebben Ledlampen in huis en driekwart heeft de woning geïsoleerd met dubbel- of HR-glas. Twee derde heeft energiezuinige apparatuur aangeschaft.

Nog relatief weinig inwoners (9%) zijn in het bezit van een elektrische of hybride auto, maar dit is wel een energiebesparende maatregel die inwoners het meest van plan zijn om in de toekomst aan te schaffen (41%). Gevolgd door zonnepanelen (35%), waarvan ook al een kwart van de inwoners gebruikmaakt. De maatregelen die men in mindere mate van plan is te nemen zijn (meer) reizen met het openbaar vervoer (36%) en de aanschaf van een elektrische of hybride waterpomp (34%). De elektrische of hybride waterpomp blijken het minst populair onder inwoners, slechts 5 procent maakt daar nu al gebruik van.

Figuur 6.16 - Welke duurzame/energiebesparende maatregelen neemt u of bent u van plan te nemen?
(n= 3.113)

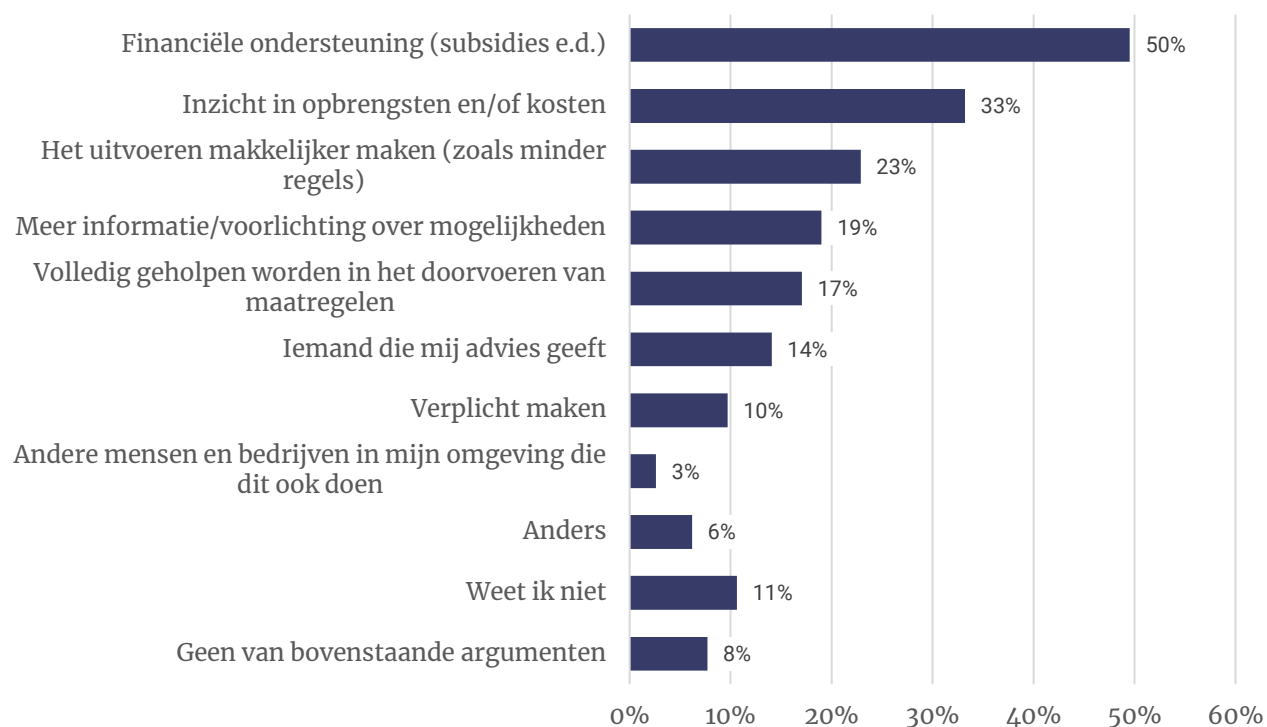

Inwoners is ook gevraagd of ze van plan zijn in het komende jaar maatregelen te nemen om hun huis energiezuiniger te maken. Drie kwart (73%) van de inwoners heeft geen concrete plannen hiervoor. De inwoners die wel dit voornemen hebben zijn redelijk verdeeld. Ongeveer een op de tien geeft aan om zonnepanelen of een zonneboiler aan te laten leggen. Daarna volgt dubbel glas, vloerisolatie of een andere (zuinigere) verwarmingsketel.

De helft van de inwoners zou (meer) duurzame energiebronnen gaan gebruiken als ze hiervoor financiële ondersteuning krijgen. Voor een derde helpt het als ze inzage krijgen in de opbrengsten en/of kosten. Iets minder dan een kwart noemt de uitvoering gemakkelijker maken als reden om (meer) duurzame energiebronnen te gebruiken.

Het verplicht maken van duurzame energiebronnen blijkt een minder effectief middel om inwoners te laten overstappen op (meer) duurzame energiebronnen, dit heeft op 10 procent van de inwoners invloed in hun keuze.

Figuur 6.17 - Wat zou voor u een reden zijn om (meer) duurzame energiebronnen te gebruiken?
(n= 3.113)

7 Culturele transitie

Dit hoofdstuk beschrijft als eerste het algemene beeld dat onder inwoners heerst met betrekking tot de culturele transitie, zoals omschreven in dit rapport (paragraaf 7.1). Vervolgens zet dit hoofdstuk de twee aspecten die de houding van inwoners ten opzichte van de culturele transitie weergeven af tegen achtergrondkenmerken en de mate van maatschappelijk vertrouwen (paragraaf 7.2). Tot slot gaat dit hoofdstuk in paragraaf 7.3 in op in hoeverre inwoners 'mee kunnen' met de culturele transitie. Hier gaat het om twee 'soorten' mee kunnen, als eerste de autochtone inwoners die zich 'bedreigd' voelen door de gevolgen van de multiculturele samenleving en aan de andere kant 'mee kunnen' van minderheidsgroepen die te maken krijgen met verschillende vormen van discriminatie en ongelijke behandeling.

Belangrijkste bevindingen

De helft van de inwoners staat positief tegenover andere culturen. Daarbij ziet een groot deel van de inwoners het cultureel diverser worden van de Nederlandse samenleving als een gegeven.

Wanneer specifieker naar de aspecten van de culturele transitie wordt gekeken, blijkt dat een kwart negatief tegenover het aspect culturele diversiteit en integratie staat. De verbondenheid met Nederland(ers) is wel hoog onder de inwoners van Zuid-Holland.

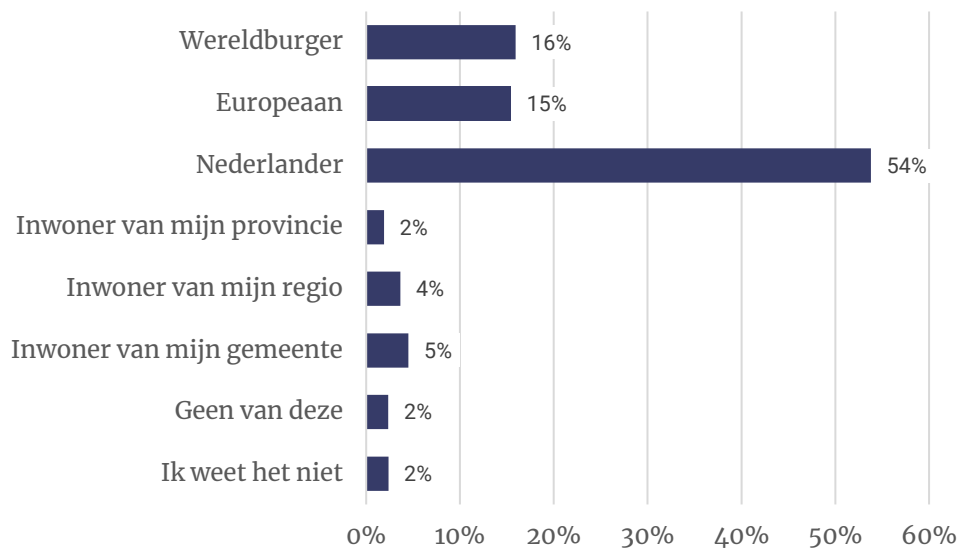
Wel erkennen inwoners de oorzaken die tot een mogelijke beperkte verbondenheid leiden, zoals discriminatie en uitsluiting. Uit dit onderzoek blijkt echter ook een klein deel van de inwoners van Zuid-Holland discriminatie op grond van cultuur heeft ervaren de afgelopen 12 maanden. Wel hebben veel inwoners met een niet-westerse achtergrond het gevoel dat ze er meer voor moeten doen om erbij te horen. Tegelijkertijd zien we relatief veel inwoners die tradities zien verdwijnen en zich niet meer thuis voelen in de buurt.

7.1 Algemeen beeld culturele transitie

Eigen identiteit

Een ruime meerderheid van de inwoners van Zuid-Holland (87%) voelt zich verbonden met Nederland, 6 procent met ander land en 7 procent weet het niet. Inwoners zien zich voornamelijk als een inwoner van Nederland (54%). Een op de zeven voelt zich Europeaan (15%) of wereldburger (15%). Een heel klein deel van de inwoners identificeert zich met de eigen gemeente, regio of provincie.

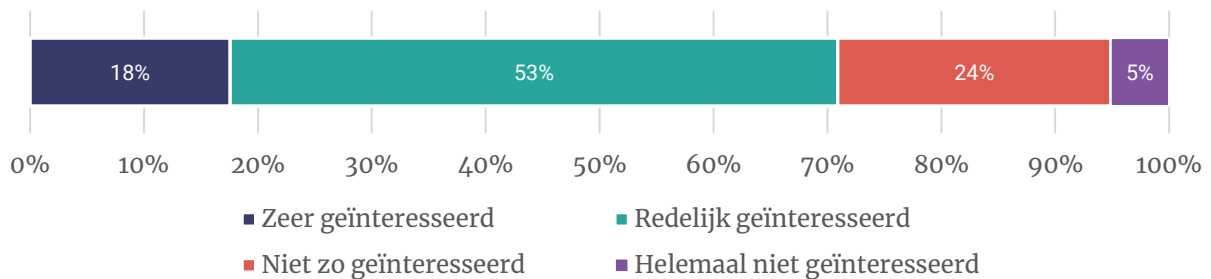
Figuur 7.1 - Hoe ziet u zichzelf vooral? (n= 3.113)

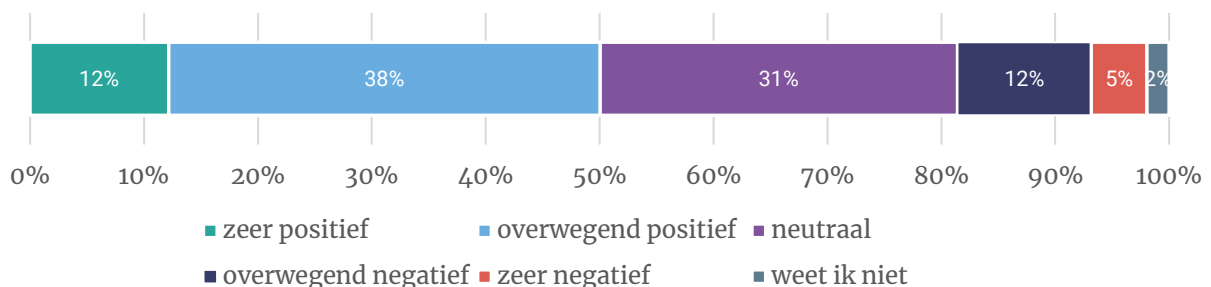
Interesse in andere culturen groter dan positieve houding

Zeven op de tien inwoners zijn geïnteresseerd in andere culturen, een klein deel van de inwoners (5%) is hier niet in geïnteresseerd. De helft van de inwoners staat positief tegenover de aanwezigheid van andere culturen, drie op de tien staan hier neutraal tegenover. Hieruit valt op te maken dat niet alle inwoners die interesse hebben in andere culturen, ook meteen positief staan tegenover de aanwezigheid van deze andere culturen in Nederland

Figuur 7.2 - In hoeverre bent u geïnteresseerd in andere culturen? (n= 3.113)

Figuur 7.3 - Hoe staat u in het algemeen tegenover de aanwezigheid van andere culturen in Nederland? (n= 3.113)

Negatieve houding: 'ik hoor er niet meer bij'

Inwoners met een negatieve houding (17%) geven aan dat zij het aandeel Nederlanders met een migratieachtergrond naar hun mening te veel vinden. Een inwoner zegt hierover: *"Er zijn er inmiddels te veel, ik voel me als blanke Nederlander in de minderheid"*. Het gevoel niet meer bij een meerderheid te passen vullen deze inwoners veelal aan met het argument dat mensen met een andere culturele achtergrond zich onvoldoende aanpassen aan een bestaande cultuur: *"Ze passen zich te weinig aan"*. Sommige inwoners hebben ook het gevoel dat zij zich zouden moeten aanpassen aan de 'ander': *"Bovendien vinden zij dat wij ons aan hen horen aan te passen"*.

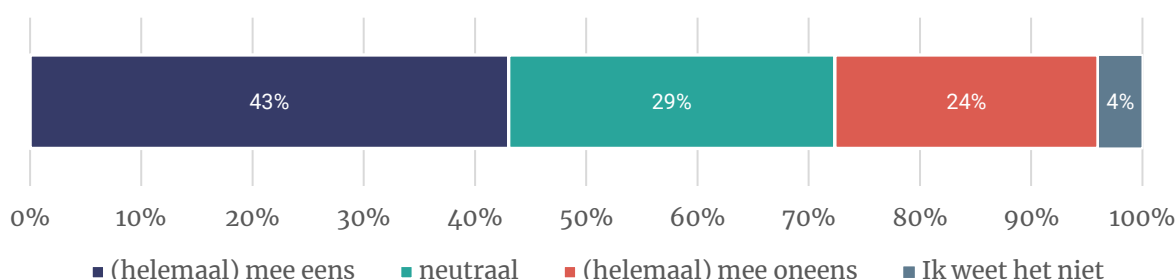
Positieve houding: culturen zijn een verrijking

De helft van de inwoners heeft een positieve houding tegenover de aanwezigheid van andere culturen. Andere culturen zijn, volgens hen, een verrijking van de samenleving: *"Het is goed om in Nederland een bevolkingssamenstelling te hebben die bestaat uit diverse culturen, dat kan verrijkend werken voor ieder van ons"*. Deze verrijking heeft voor deze inwoners meerdere positieve aspecten die samengevat kunnen worden als 'verbinding' en een verbreding van het eigen wereldbeeld. Inwoners met een positieve houding zijn toch soms kritisch: andere culturen zijn welkom, mits zij zich aanpassen aan bestaande Nederlandse tradities.

Ruim vier op de tien vinden kennis noodzakelijk om discussie te begrijpen

Inwoners is ook gevraagd in hoeverre ze denken dat je bekend moet zijn met andere culturen om de discussie over de voor- en nadelen van de aanwezigheid van meerdere culturen in Nederland te begrijpen. Ruim vier op de tien (43%) van de inwoners vinden dat je bekend moet zijn met andere culturen om deze discussie te kunnen begrijpen. Een kwart is het hiermee oneens.

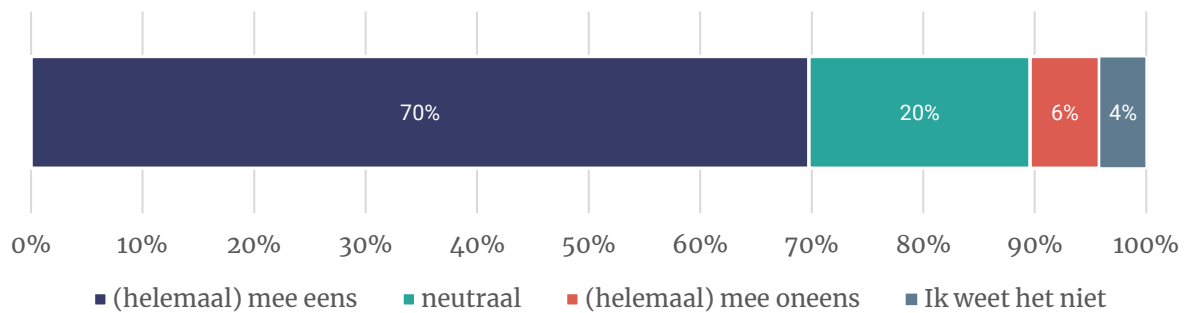
Figuur 7.4 - Je moet bekend zijn met andere culturen om de discussie over de voor- en nadelen van de aanwezigheid van meerdere culturen in Nederland te begrijpen (n= 3.113)

Culturele transitie is een gegeven

Zeven op de tien inwoners van Zuid-Holland hebben het beeld dat het een gegeven is dat de Nederlandse samenleving in de toekomst cultureel diverser wordt. Zes op de tien zijn het hier niet mee eens. Op basis van deze uitkomsten lijkt het onder inwoners van Zuid-Holland een wijdverbreid beeld te zijn dat de toename in culturele diversiteit een gegeven is.

Figuur 7.5 - Het is een gegeven dat de Nederlandse samenleving in de toekomst cultureel diverser wordt (n= 3.113)

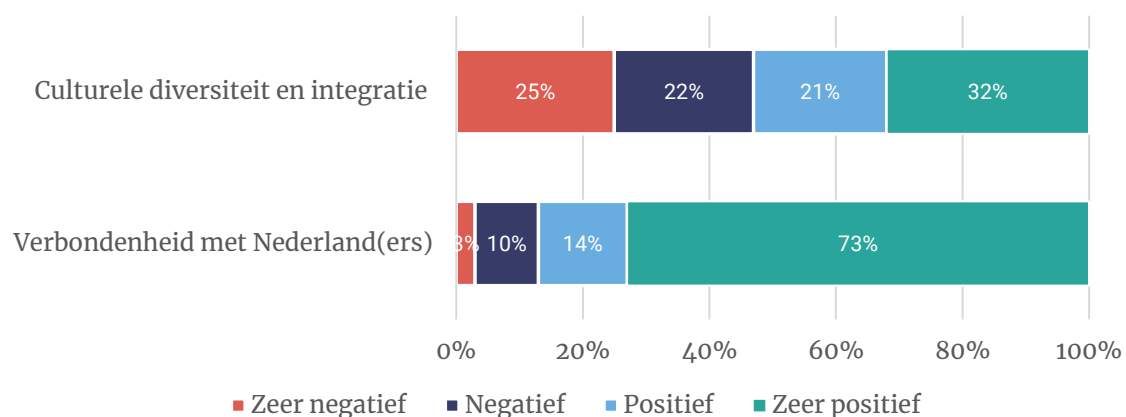
7.2 Inclusiviteit culturele transitie

Deze paragraaf beschrijft de mate waarin inwoners van Zuid-Holland de culturele transitie als inclusief beschouwen. De paragraaf start met een algemeen beeld van de houding die onder inwoners bestaat. Daarna gaan we dieper in op de twee aspecten van de culturele transitie, namelijk 'culturele diversiteit en integratie' en 'verbondenheid met Nederland(ers)' (zie Tabel 2.9 en Tabel 2.10). Deze paragraaf sluit af met de waarde die inwoners hechten aan religieuze gevoelens en tradities en gebruiken.

7.2.1 Totaalbeeld

De culturele transitie is in dit rapport opgebouwd uit twee aspecten: 'culturele diversiteit en integratie' en 'verbondenheid met Nederland(ers)'. Bijna drie kwart van de inwoners voelt zich verbonden met Nederland(ers). Een stuk kleiner deel, namelijk een derde, staat positief tegenover de aspecten van culturele diversiteit en integratie. Hier staat een kwart zelfs negatief tegenover.

Figuur 7.6 – Aspecten culturele transitie (n= 3.113)

7.2.2 Culturele diversiteit en integratie

Naar achtergrondkenmerken

- Vooral oudere inwoners (65 jaar en ouder) zien de negatieve aspecten van culturele diversiteit en integratie (31% zeer negatief). Inwoners tussen de 35 en 49 jaar zijn het positiefst over dit aspect (38% zeer positief).

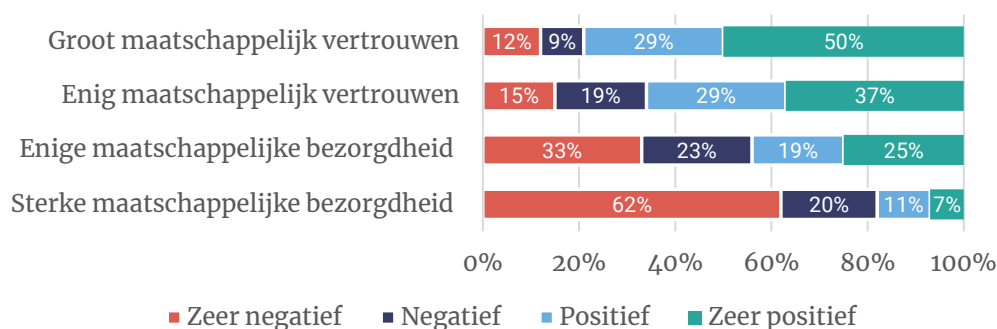

- Vooral inwoners met een laag opleidingsniveau hebben een negatiever beeld van culturele diversiteit en integratie. Een derde staat hier zeer negatief tegenover, een op de tien (12%) zeer positief. Hoger opgeleiden staan hier beduidend positiever tegenover, bijna de helft (47%) heeft een zeer positieve houding, 17 procent is zeer negatief. Tussen inwoners met verschillende inkomens bestaan ook verschillen in de mate waarin men een positieve houding heeft ten aanzien van culturele diversiteit en integratie. Vooral inwoners uit de hoogste inkomenscategorie (€ 66.000 of meer) hebben een positieve houding, vier op de tien (39%) zijn zeer positief.
- Autochtone inwoners staan negatiever ten opzichte van culturele diversiteit en integratie (28% zeer negatief) dan inwoners met een migratieachtergrond. Met name inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond staan hier positief tegenover (43% zeer positief).
- Vooral inwoners uit niet stedelijke gebieden zijn het negatiefst ten aanzien van culturele diversiteit en integratie (38% zeer negatief). Onder inwoners uit sterk stedelijke gebieden is een kwart zeer negatief ten aanzien van deze aspecten van de culturele transitie. Dit onderscheid is terug te zien in de regionale verschillen. In Goeree-Overflakkee staat maar liefst ruim helft van de inwoners (53%) zeer negatief tegenover culturele diversiteit en integratie. In de Leidse regio en in Rotterdam/Den Haag nemen inwoners de positiefste houding in. In de Leidse regio is de helft zeer positief en in Rotterdam/Den Haag bijna de helft (45%).
- Inwoners die Forum voor Democratie stemmen springen eruit qua negatieve houding, maar liefst 80 procent is zeer negatief ten aanzien van culturele diversiteit en integratie en 2 procent staat hier zeer positief tegenover. PVV-stemmers zijn de inwoners die de op twee na negatiefste houding innemen (62%), 3 procent is zeer positief ten aanzien van dit aspect. Inwoners die op GroenLinks stemmen nemen de positiefste houding in. Bijna driekwart van deze stemmers staat zeer positief tegenover culturele diversiteit en integratie, gevolgd door D66-stemmers (63%).

Naar maatschappelijk vertrouwen

Er is een duidelijk verschil te zien naar inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen en inwoners die een sterke maatschappelijke bezorgdheid ervaren. De helft van de inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen zien vooral de positieve aspecten van culturele diversiteit en integratie. Bij inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid geldt dit voor 7 procent, drie vijfde (62%) is zelfs zeer negatief ten aanzien van dit aspect van de culturele transitie.

Figuur 7.7 - Culturele diversiteit en integratie naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

7.2.3 Verbondenheid met Nederland(ers)

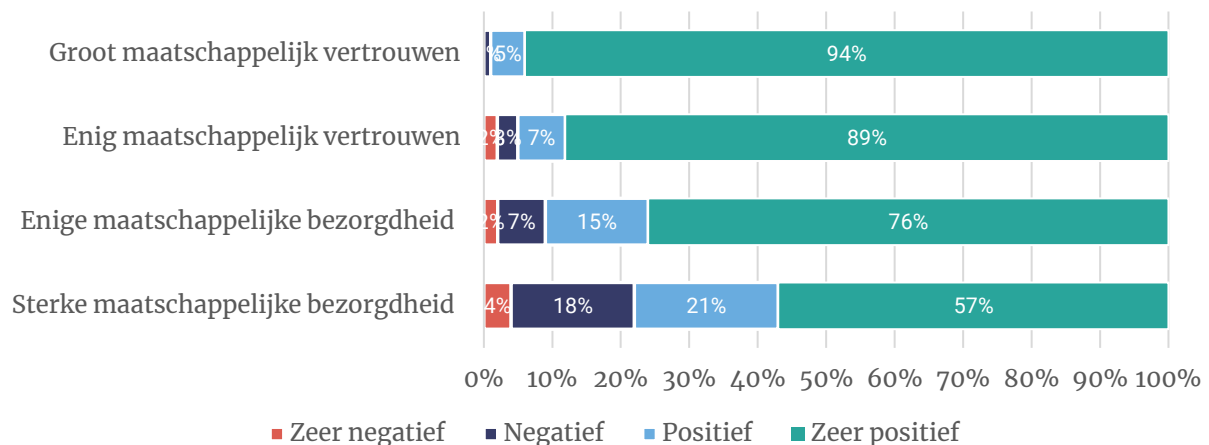
Naar achtergrondkenmerken

- Hoe ouder inwoners zijn, hoe sterker ze zich verbonden voelen met Nederland(ers). Van oudere inwoners (65 jaar en ouder) ervaren ruim acht op de tien een zeer sterke verbondenheid (84% zeer positief). Onder jongeren (18-24 jaar) is dit minder dan de helft (45% zeer positief).
- Inwoners met een hoog opleidingsniveau voelen zich het meest verbonden met Nederland(ers), acht op de tien zijn zeer positief ten aanzien van dit aspect. Onder inwoners met een laag opleidingsniveau is dit twee derde (67%). Inkomen is ook bepalend voor de verbondenheid die men met Nederland(ers) voelt. Inwoners uit de hoogste inkomenscategorie (€ 66.000 of meer) ervaren de meeste verbondenheid (85% zeer positief). Van de inwoners die minimum of beneden modaal verdienen (tot € 26.500) ervaren zeven op de tien (72% zeer positief) veel verbondenheid.
- Vooral inwoners met een niet-westerse achtergrond voelen zich minder verbonden met Nederland(ers). Iets meer dan de helft (54% zeer positief) voelt zich zeer verbonden met Nederland(ers). Onder inwoners met een westerse migratieachtergrond is dit zeven op de tien, en onder autochtone inwoners 77 procent.
- Vooral inwoners uit de minder stedelijke gebieden ervaren een sterke mate van verbondenheid met Nederland(ers). Van de inwoners uit niet stedelijke gebieden geldt dit voor acht op de tien inwoners (82% zeer positief). Van de inwoners uit zeer sterk stedelijke gebieden is dit zeven op de tien. Dit patroon is ook (deels) terug te zien in de verschillen tussen regio's. Inwoners uit Alblasserwaard (86% zeer positief), Duin- en Bollenstreek (85% zeer positief) en Goeree-Overflakkee (84% zeer positief) voelen zich het meest verbonden met Nederland(ers). In Rotterdam/Den Haag (64% zeer positief) en Drechtseden (67% zeer positief) ervaart men dit in mindere mate.
- De meeste verbondenheid met Nederland(ers) wordt ervaren door inwoners die stemmen op SGP (86% zeer positief), ChristenUnie (85% zeer positief) en VVD (85% zeer positief). Forum voor Democratie-stemmers ervaren de minste verbondenheid met Nederland(ers), iets meer dan de helft (53% zeer positief) ervaart een sterke mate van verbondenheid, en 13 procent ervaart geen verbondenheid met Nederland(ers). Ook inwoners die PVV (60% zeer positief) en SP stemmen (62% zeer positief) voelen zich minder sterk verbonden.

Naar maatschappelijk vertrouwen

Inwoners met een verschillende mate van vertrouwen in de maatschappij, verschillen ook in de mate waarin ze zich verbonden voelen met Nederland(ers). Vooral inwoners die vertrouwen hebben in de maatschappij, voelen zich ook sterk verbonden met Nederland(ers). Inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid ervaren deze verbondenheid in mindere mate. Echter is het niet zo dat men zich niet verbonden voelt met Nederland(ers). Vier procent van de inwoners die een sterke maatschappelijke bezorgdheid ervaren voelt zich nauwelijks verbonden met Nederland, dit aandeel wijkt niet significant af van het gemiddelde in Zuid-Holland (3%).

Figuur 7.8 - Verbondenheid met Nederland(ers) naar maatschappelijk vertrouwen (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

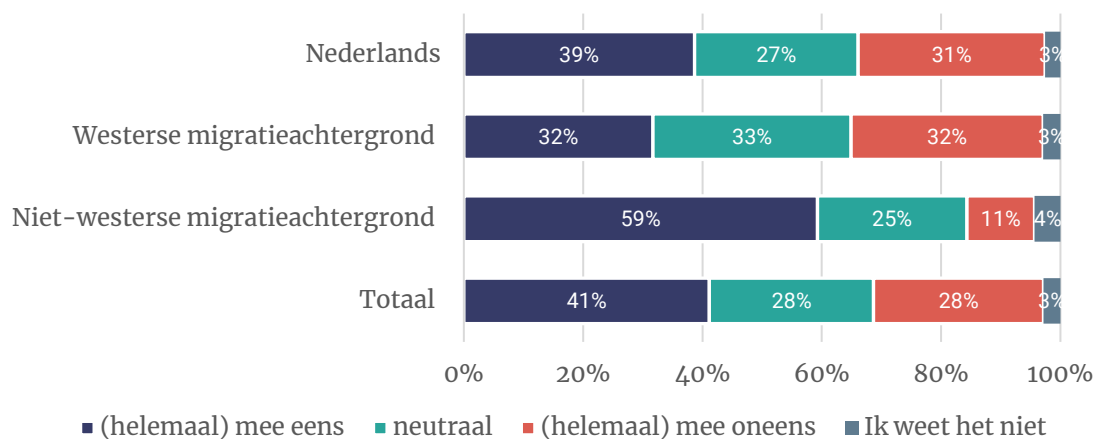

7.2.4 Waarde van religieuze gevoelens en belang tradities en gebruiken

Religieuze gevoelens wel of niet kwetsen

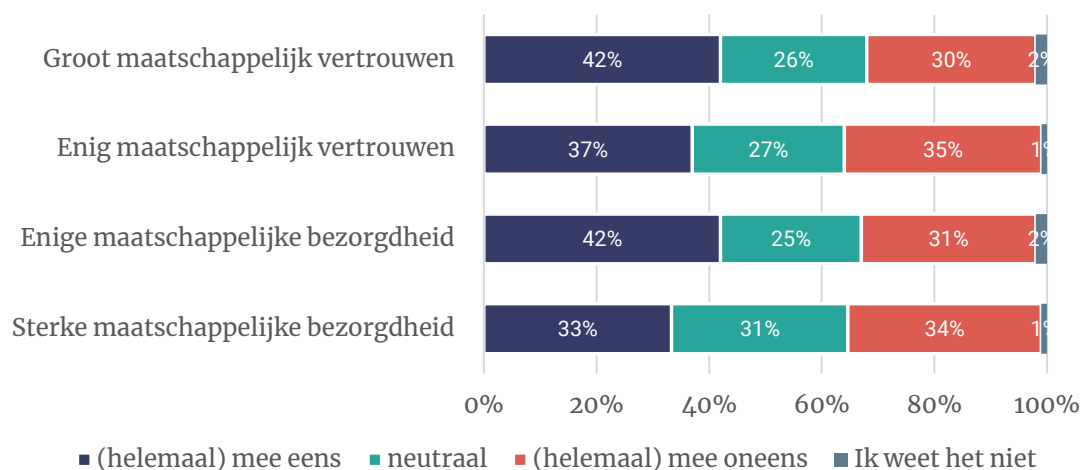
Inwoners is ook de stelling voorgelegd in hoeverre ze vinden dat religieuze gevoelens niet gekwetst mogen worden. Vier op de tien inwoners staan hier achter. Bijna drie op de tien zijn het hier niet mee eens. Een even groot deel staat hier neutraal tegenover. Vooral inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond zijn van mening dat religieuze gevoelens niet gekwetst mogen worden.

Figuur 7.9 - Religieuze gevoelens mogen niet gekwetst worden in Nederland (n= 3.113)

Inwoners met een verschillend maatschappelijk vertrouwen zijn het in vergelijkbare mate eens dat religieuze gevoelens niet gekwetst mogen worden in Nederland. De culturele achtergrond van iemand blijkt bepalender te zijn voor iemands houding op dit vlak dan de mate van maatschappelijk vertrouwen.

Figuur 7.10 - Religieuze gevoelens mogen niet gekwetst worden in Nederland (basis: inwoners van wie de mate van maatschappelijk vertrouwen bekend is) (n= 2.051)

7.3 Gedrag en ervaring

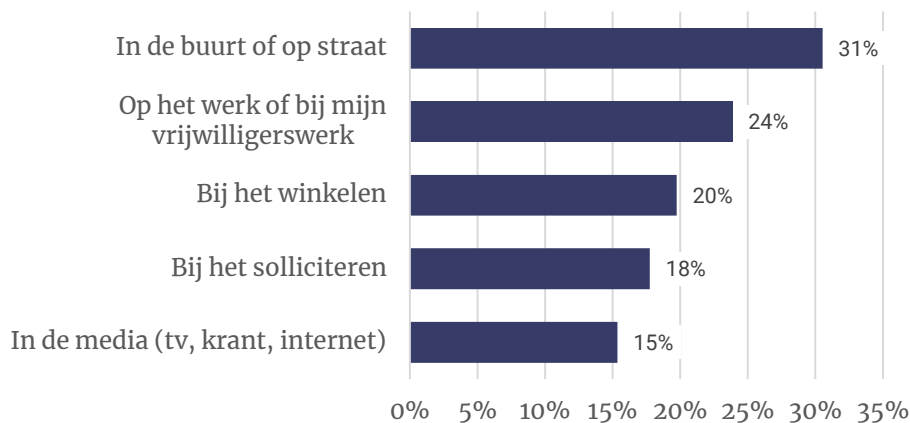
Deze paragraaf beschrijft de ervaringen die inwoners hebben met de culturele transitie. Deze ervaring kan twee kanten op gaan. Aan de ene kant kunnen autochtone inwoners zich bedreigd voelen door de aanwezigheid van andere culturen of moeite hebben met de zichtbaarheid van deze culturen. Aan de andere kant kunnen inwoners met een andere culturele of religieuze achtergrond zich niet geaccepteerd voelen door de ‘meerderheid’. Deze paragraaf belicht beide kanten van de medaille.

Ervaring met discriminatie en ongelijke behandeling

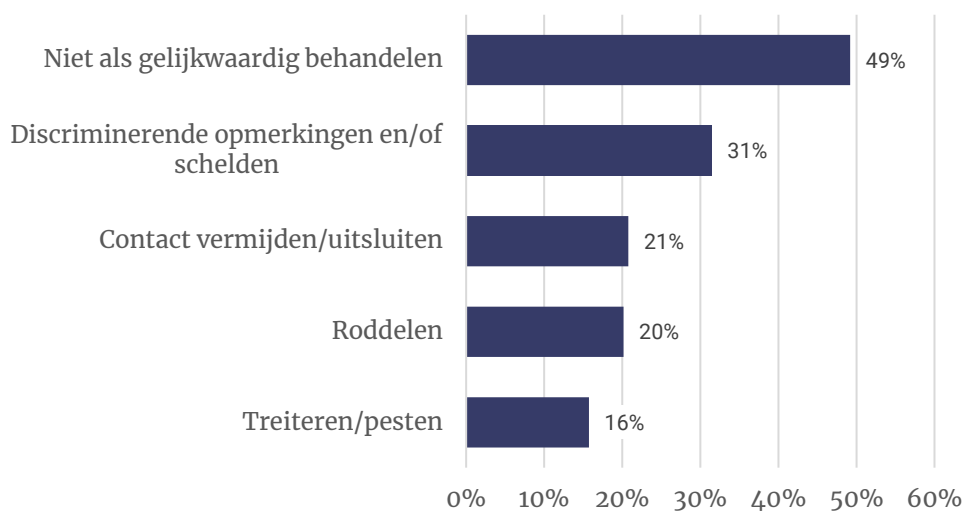
Drie op de tien inwoners geven aan de afgelopen 12 maanden discriminerend of ongelijk te zijn behandeld. Het meest gebeurt dit op grond van leeftijd. Tien procent heeft dit soort discriminatie de afgelopen 12 maanden ervaren. Ook noemen inwoners, in wat mindere mate, het eigen geboorteland (4%), het geboorteland van de ouders (4%), geloof of godsdienst (4%) of kleding en/of uiterlijk (4%).

Inwoners ervaren discriminatie of ongelijke behandeling het meest in de buurt of op straat (31%), gevolgd door op werk of bij vrijwilligerswerk (24%). Wanneer inwoners gediscrimineerd of ongelijk behandeld worden, gebeurt dit het meest doordat ze niet gelijkwaardig behandeld worden (49%). Drie op de tien inwoners die de afgelopen 12 maanden discriminerend of ongelijk behandeld werden, kregen discriminerende opmerkingen te horen of werden uitgescholden.

Figuur 7.11 - Waar bent u in de afgelopen twaalf maanden gediscrimineerd/ongelijk behandeld? (top 5) (n= 852)

Figuur 7.12 - Welke vorm(en) van discriminerende/ongelijke behandeling heeft u meegemaakt? (top 5) (n= 852)

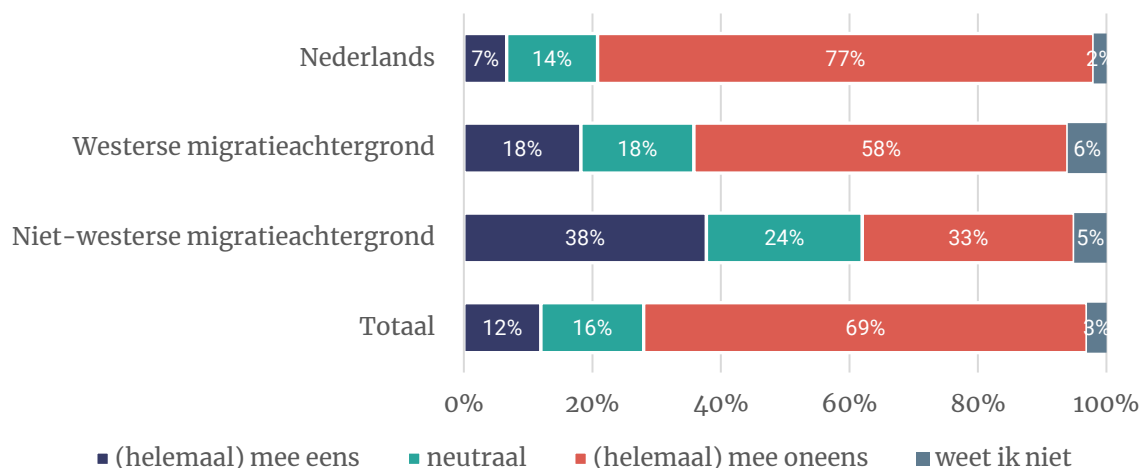

Erbij horen of uitsluiten

Naast discriminatie en ongelijke behandeling kunnen personen ook het gevoel hebben dat ze meer dan anderen hun best moeten doen om erbij te horen in Nederland. Dit kan een gevolg zijn van ongelijke behandeling, maar kan ook een breder gevoel zijn dat onder personen heerst. Het grootste deel van de inwoners heeft dit gevoel niet (69% (helemaal) mee oneens). Een op de tien (12% (helemaal) mee eens) geeft aan wel meer moeite te moeten doen dan anderen om er in Nederland bij te horen.

Voornamelijk inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond hebben moeten naar hun idee meer moeite doen dan anderen om er in Nederland bij te horen (38% (helemaal) mee eens). Inwoners met een westerse migratieachtergrond ervaren dit minder sterk, 18 procent geeft aan dat men meer moeite moet doen. Onder autochtone inwoners is dit 7 procent.

Figuur 7.13 - Ik moet meer moeite doen dan anderen om er in Nederland bij te horen (n= 3.113)

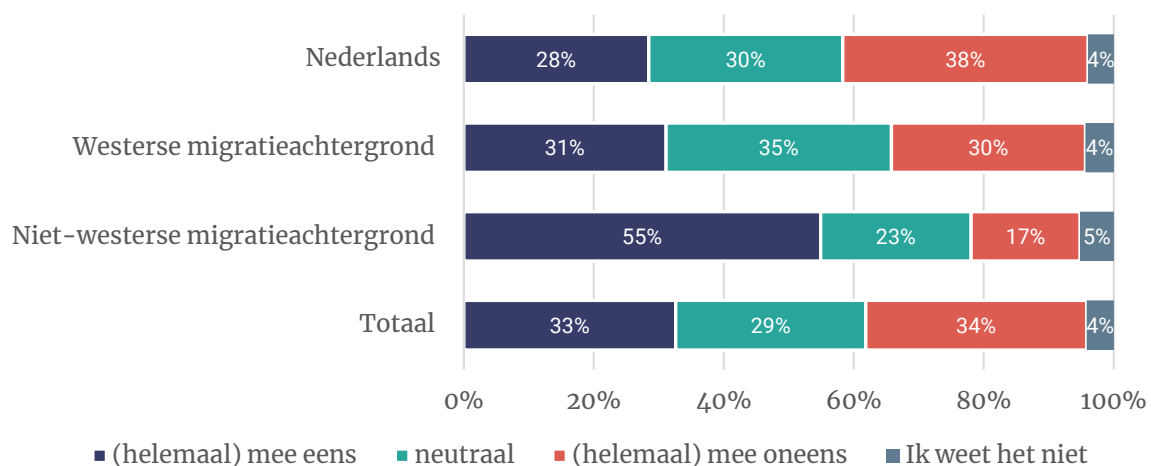

Er zijn ook andere groepen die dit gevoel sterker ervaren dan de rest van Zuid-Holland:

- de jongste inwonergroep (18-24 jaar), een kwart heeft dit gevoel;
- inwoners uit de laagste inkomenscategorie, namelijk minimum en beneden modaal (tot € 26.500) (19%);
- inwoners uit zeer sterk stedelijke gebieden (17%), dit komt overeen met de bevinding dat vooral inwoners uit Rotterdam/Den Haag dit gevoel ervaren (22%).

Een derde van de inwoners is van mening dat inwoners met een andere culturele achtergrond uitgesloten en gediscrimineerd worden, een even groot deel vindt dat dit niet het geval is. Vooral inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond zijn van mening dat mensen met een andere culturele achtergrond uitgesloten en gediscrimineerd worden (55%).

Figuur 7.14 - In Nederland worden mensen met een andere culturele achtergrond uitgesloten en gediscrimineerd (n= 3.113)

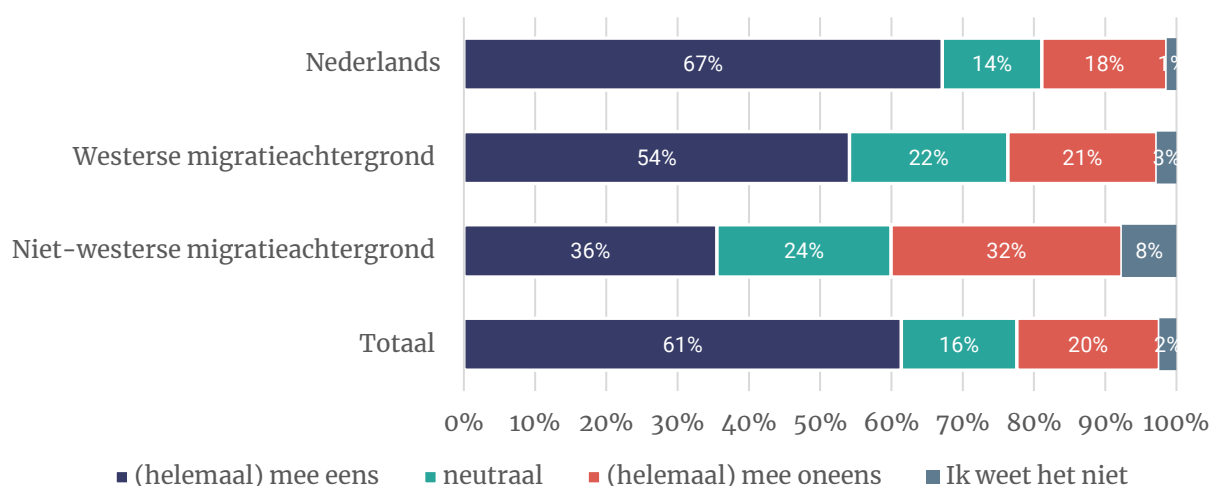

Vervreemding van cultuur en samenleving

Inwoners kunnen, door de culturele transitie en de aanwezigheid van verschillende culturen, een gevoel van 'vervreemding' krijgen. Dit gevoel uit zich in een gepercipieerde veranderende cultuur of 'eigen' samenleving. Het idee dat de eigen (Nederlandse) tradities, normen en waarden 'onder druk staan' kan hier een belangrijk fundament voor vormen.

Dit gevoel heerst bij zes op de tien inwoners. Vooral inwoners met een autochtone achtergrond hebben dit gevoel (67%). Toch heeft ook de meerderheid van inwoners met een westerse migratieachtergrond en ruim een derde van de inwoners met een niet-westerse achtergrond dit idee.

Figuur 7.15 - Nederlandse tradities staan onder druk (n= 3.113)

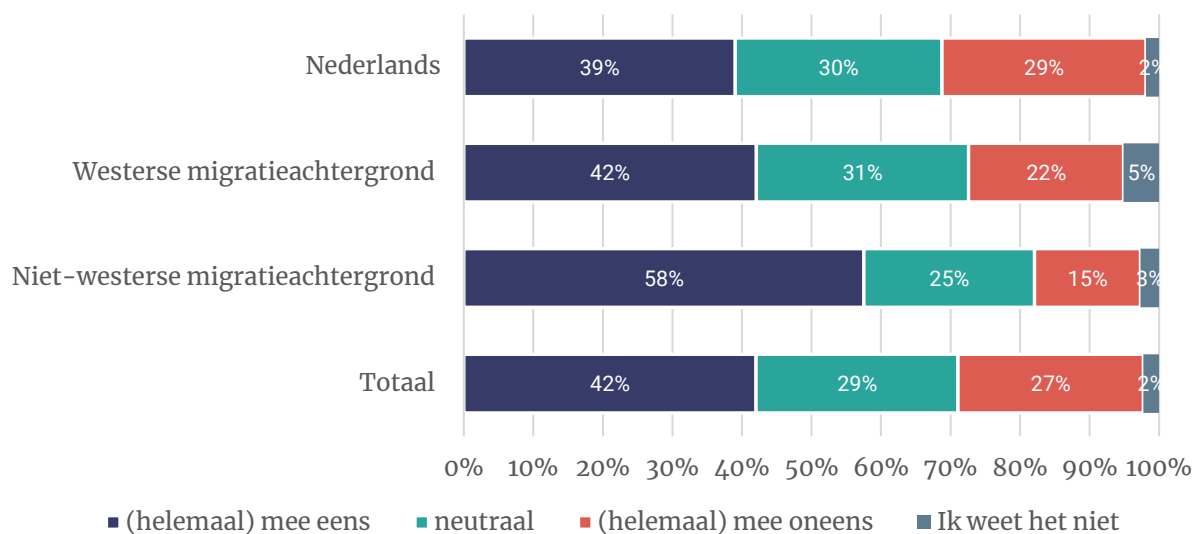
Naast migratieachtergrond zien we dat ook de volgende groepen in sterke mate het gevoel hebben dat Nederlandse tradities onder druk staan:

- de oudere inwoners (65 jaar en ouder) (72% (helemaal) mee eens);
- inwoners met een laag opleidingsniveau (75% (helemaal) mee eens);
- inwoners die bijna modaal verdienen (€ 26.500 tot € 33.000) (75% (helemaal) mee eens);
- inwoners die in de niet stedelijke gebieden wonen (89% (helemaal) mee eens), met name uit Alblasserwaard (83% (helemaal) mee eens);
- stemmers op Forum voor Democratie (98% (helemaal) mee eens), 50Plus (91% (helemaal) mee eens), SGP (88% (helemaal) mee eens) en PVV (87% (helemaal) mee eens).

Aanwezigheid van andere culturen in het straatbeeld

De aanwezigheid van andere culturen in het straatbeeld, bijvoorbeeld in de vorm van gebouwen, kan door inwoners als iets negatiefs worden gezien. Men kan het gevoel hebben dat het straatbeeld van hen 'vervreemdt'. Het is ook mogelijk dat men hier positief tegenover staat en dit als een verrijking ziet. Dit geldt voor vier op de tien inwoners (42%). Vooral inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond zien de voordelen van de aanwezigheid van andere culturen in het straatbeeld (58% (helemaal) mee eens).

Figuur 7.16 - De aanwezigheid van andere culturen, bijvoorbeeld in de vorm van religieuze gebouwen, winkels en horeca, zorgt voor een verrijking van het straatbeeld (n= 3.113)

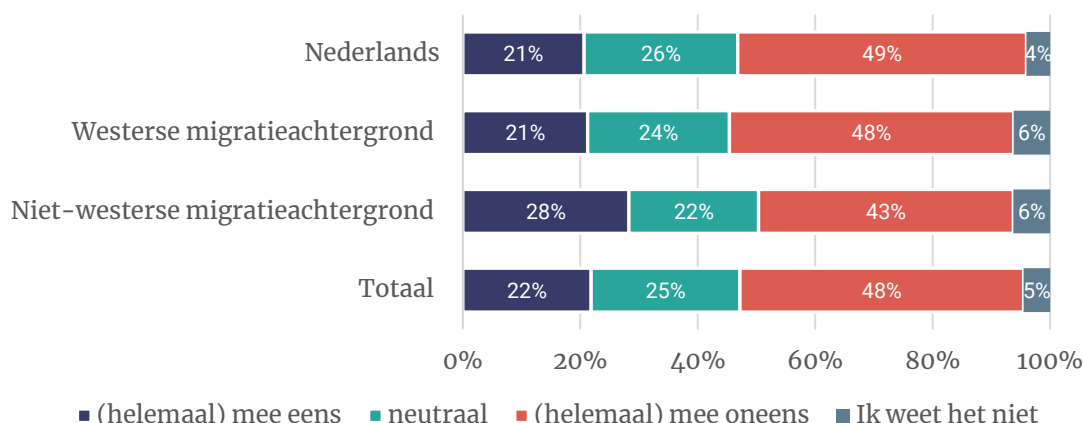
Ruim een kwart van de inwoners (27%) ziet de aanwezigheid van andere culturen niet als een verrijking van het straatbeeld. Dit gevoel bestaat in sterkste mate onder de volgende groepen:

- inwoners van 65 jaar en ouder (34% (helemaal) mee eens);
- inwoners met een laag (32% (helemaal) mee eens) en middelbaar (31% (helemaal) mee eens) opleidingsniveau;
- inwoners wonend in niet stedelijke gebieden (39% (helemaal) mee eens), met name inwoners uit Goeree-Overflakkee (50% (helemaal) mee eens);
- Forum voor Democratie-stemmers (69% (helemaal) mee eens) en PVV-stemmers (62% (helemaal) mee eens).

Zichtbaarheid culturen in de buurt

Naast de gebouwen die inwoners in het straatbeeld kunnen aantreffen, die duiden op de aanwezigheid van andere culturen, kan er in de eigen buurt ook sprake zijn van zichtbaarheid van andere culturen in bredere zin. Deze zichtbaarheid, en mogelijke verandering van de buurt over tijd, kan ertoe leiden dat inwoners zich minder thuis voelen in hun eigen buurt. Twee op de tien inwoners ervaren dit gevoel. Inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond hebben deze perceptie opvallend genoeg in sterkere mate (28%).

Figuur 7.17 - Door de zichtbaarheid van andere culturen in mijn buurt voel ik me niet meer thuis in mijn buurt (n= 3.113)

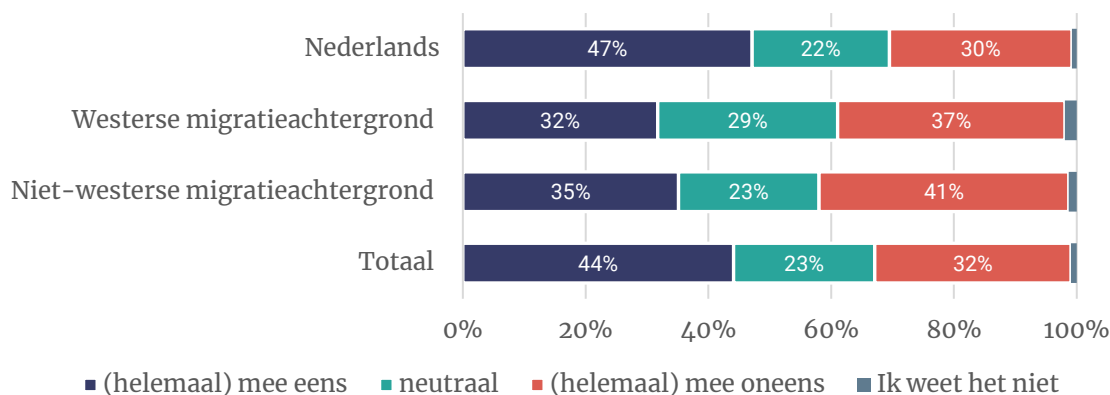
De volgende groepen voelen zich ook minder thuis in de eigen buurt door de zichtbaarheid van andere culturen dan gemiddeld:

- inwoners met een laag opleidingsniveau (31% (helemaal) mee eens);
- inwoners met een beneden modaal inkomen (tot € 26.500) (29% (helemaal) mee eens);
- inwoners woonachtig in Goeree-Overflakkee (28% (helemaal) mee eens), maar ook Rotterdam/ Den Haag (27% (helemaal) mee eens);
- inwoners die stemmen op PVV (46% (helemaal) mee eens) en Forum voor Democratie (42% (helemaal) mee eens) en in iets mindere mate inwoners die stemmen op 50Plus (36% (helemaal) mee eens) of SGP (35% (helemaal) mee eens).

Aanwezigheid van andere talen dan Nederlands op straat

Het feit dat er andere talen dan Nederlands worden gesproken kan een gevoel van vervreemding veroorzaken, doordat men zich hierdoor niet meer 'thuis voelt'. Ruim vier op de tien inwoners hebben hier moeite mee in Zuid-Holland (44%). Het gevoel bestaat het sterkst onder de inwoners met een autochtone achtergrond (47%). Ook heeft ruim een derde van de inwoners met een niet-westerse achtergrond moeite met andere talen dan Nederlands op straat.

Figuur 7.187 - Ik heb er moeite mee als er op straat andere talen dan Nederlands worden gesproken (n= 3.113)

De volgende groepen ervaren ook meer moeite als er op straat andere talen dan Nederlands wordt gesproken:

- inwoners tussen de 50 en 64 jaar (49% (helemaal) mee eens);
- inwoners met een laag opleidingsniveau (52% (helemaal) mee eens);
- inwoners met een beneden modaal inkomen (tot € 26.500) (57% (helemaal) mee eens);
- inwoners uit niet stedelijke gebieden (66%) (helemaal) mee eens, met name inwoners uit Alblasserwaard (68% (helemaal) mee eens);
- inwoners die Forum voor Democratie stemmen (75% (helemaal) mee eens), PVV (65% (helemaal) mee eens), SGP (65% (helemaal) mee eens) en 50Plus (62% (helemaal) mee eens).

8 Rol provincie

Om de thematiek van het onderzoek te kunnen plaatsen in de context van de provincie, hebben we een viertal expertinterviews gehouden met beleidsmedewerkers van de provincie Zuid-Holland. Elk gesprek had betrekking op een van de vier transities. In deze gesprekken gingen we in op de betekenis van inclusiviteit, het huidige beleid omtrent de vier transities, en deelden we de eerste resultaten van de kwantitatieve analyse. Tot slot is de blik op de toekomst gericht: hoe kan de provincie Zuid-Holland bijdragen aan het inclusief maken van grote maatschappelijke transities?

Gelijktijdig en gelijkwaardig profiteren

In dit onderzoek staat de, door de provincie Zuid-Holland gehanteerde, definitie van ‘inclusiviteit’ centraal: *‘gelijke kansen voor alle inwoners om deel te nemen aan de maatschappij, ongeacht culturele achtergrond, sociaaleconomische status, beperkingen of identiteit’*. Deze definitie bespraken we in de interviews met de experts en diepten deze zodoende verder uit. De gedeelde betekenis van het begrip ‘inclusiviteit’ vormde de basis in de interviews om na te gaan in hoeverre de vier transities, volgens de geïnterviewden, in de huidige situatie inclusief zijn. En hoe deze inclusief kunnen worden gemaakt.

Een belangrijke bevinding uit de gesprekken is dat inclusiviteit niet enkel betrekking moet hebben op een einddoel, maar dat juist het proces hier naartoe toegankelijk moet zijn voor iedereen. In dit onderzoek hanteren wij de volgende definitie van het begrip transitie: *‘Een transitie is een proces van fundamentele en onomkeerbare veranderingen in cultuur, (institutionele) structuur en werkwijze op systeemniveau. Het duurt ongeveer 25 tot 50 jaar voor een transitie volledig verwezenlijkt is’*. Iedereen in een samenleving moet volgens de experts gelijktijdig en gelijkwaardig kunnen profiteren van de stappen in het proces, maar bovenal de mogelijkheid hebben om invulling te geven aan deze stappen. Een gedeelde visie op een eindpunt is hierin niet voldoende: *“Er is een fundamenteel verschil tussen het bouwen van een inclusief systeem of het proces ernaartoe inclusief maken”*. Inclusief betekent hierin ook de vrijheid hebben om niet gedwongen te worden tot keuzes die zij of hij niet wil.

Onvermijdelijkheid

Bij de meerderheid van de inwoners van Zuid-Holland bestaat het beeld dat grote maatschappelijke veranderingen onvermijdelijk zijn. Dit beeld is echter minder sterk onder inwoners die niet mee willen met deze veranderingen. Zij leggen zich in mindere mate neer bij een veranderende maatschappij en herkennen en erkennen hiermee niet dat ontwikkelingen onvermijdelijk zijn. Dit kan voortkomen uit een gevoel weerstand. Men vindt dat er iets aan de ontwikkelingen moet worden gedaan en dat deze een halt moeten worden toegeroepen. Deze bevinding wordt anders ervaren door de experts. Bij hen bestaat het idee dat een gevoel van gedwongenheid (als uitingsvorm van onvermijdelijkheid) samengaat met weerstand. Zo geldt bijvoorbeeld voor de flexibilisering van de arbeidsmarkt: *“Mensen die gedwongen worden zijn de dupe. Mensen die zelf de keus hebben gemaakt kunnen zichzelf vaak goed beschermen”*. Uiteraard zal gelden dat wanneer mensen uit vrije wil een keus maken, zij hier achter staan. Bij het gevoel dat een transitie te vermijden is geldt echter het omgekeerde: er is ruimte voor weerstand.

Wen er maar aan?

De experts omschrijven digitalisering als “*een trein die gaat*”. De snelheid van deze ‘trein’ bepaalt volgens hen de mate van angst voor digitalisering. Voor sommigen gaat deze te snel, maar mensen zullen uiteindelijk wennen: “*In het begin hadden mensen ook moeite met een pinautomaat*”. De gesproken experts schetsen een beeld van gewenning en daarmee gepaard gaande afnemende weerstand. Toch laten onze bevindingen een ander patroon zien. Zo zien zes op de tien inwoners negatieve persoonlijke gevolgen van de energietransitie, kan een kwart niet mee met de digitalisering en vindt meer dan de helft van de inwoners van niet-westerse achtergrond dat hij of zij meer moet doen dan anderen om mee te komen in de samenleving. De energietransitie, digitalisering en culturele transitie zijn maatschappelijke ontwikkelingen waarvan de oorsprong decennia geleden ligt. De uitingen van een gevoel van weerstand, zoals in dit rapport omschreven, laten geen tendens van gewenning zien. Inwoners hebben na jaren confrontatie met deze transitie nog steeds in sterke mate weerstand of kunnen niet goed meekomen met deze transitie.

Niet naïef zijn

Om een bijdrage te kunnen leveren aan het inclusief maken van grote maatschappelijke transitie zeggen experts dat de provincie eerst naar haar eigen organisatie moet kijken. De provincie moet intern de focus op inclusiviteit hebben. Concreet betekent dat “*een divers personeelsbestand en kansen durven geven aan mensen die voorop lopen in ervaring, maar bijvoorbeeld wel een kleine taalachterstand hebben*”. Door de organisatie divers en inclusief te maken bereikt de provincie de groepen in de samenleving die moeilijk mee kunnen komen met transitie, zo is het idee. Met deze basis op orde moet de provincie vervolgens goed kijken naar haar eigen invloedssfeer. De experts zijn het er namelijk over eens: de provincie moet zich bewust zijn van de uitwerking van haar invloed op lokaal en nationaal niveau. Deze invloedssfeer ligt tussen het Rijk en de gemeenten. De keuzes die de provincie maakt hebben vaak op lager schaalniveau haar uitwerking. De expert op het gebied van de culturele transitie waarschuwt hiervoor: “*Wij als provincie moeten niet naïef zijn. We weten dat een bepaalde sector behoefte heeft aan seizoensmigranten. We weten ook dat het aantrekken van seizoensmigranten kan leiden tot bijvoorbeeld problematiek op de lokale woningmarkt, met als gevolg lokale sociale problematiek en kansengelijkheid. Als provincie moet je hier vooraf over in gesprek, dat doen we nu niet. We kijken niet naar het totale plaatje*”.

Experts benadrukken dat de provincie deze verantwoordelijkheid niet van zich af moet schuiven, maar een integrale visie moet ontwikkelen waarin lokaal-sociale uitwassen van beleid moeten worden meegenomen, “*de provincie moet niet te veel blijven hangen in haar strikte rolopvatting*”, zo wordt dit punt samengevat.

Wel moet de provincie deze rolopvatting goed benutten. In het bewaken van de inclusiviteit van maatschappelijke transitie liggen essentiële taken weggelegd voor het Rijk en de gemeenten. De provincie moet volgens experts haar rol pakken als verbinder tussen deze lagen. Dit door bijvoorbeeld als kennispartij op te treden – dit onderzoek is daar een voorbeeld van. Ook kan zij haar rol als lobbyist voor de regionale belangen, in een nationaal en mondiaal speelveld, sterk benutten.

Transities zijn verweven

De experts benadrukken tot slot dat transities elkaars oorzaak en gevolg zijn. Bijvoorbeeld: digitalisering draagt bij aan snelle communicatie, brengt werelden dichterbij elkaar en versterkt zo de culturele transitie. Maar digitalisering heeft ook haar effect op de arbeidsmarkt en draagt bij aan de flexibilisering. Deze verwevenheid zien we dan ook terug in de conclusie dat een vaste groep inwoners lastig mee kan met de verschillende transities. Dit is de groep inwoners waarvan we weten dat ze relatief minder sociaal-maatschappelijke kansen hebben en een grote mate van maatschappelijke bezorgdheid kennen. Deze groep heeft over het algemeen minder mogelijkheden om mee te kunnen met veranderingen. In de eerder gepleite integrale benadering waar de provincie van uit zou moeten gaan, moet hier rekening mee worden gehouden. De inzet moet, volgens de experts, zijn: het versterken van vaardigheden die men nodig heeft om mee te willen met grote maatschappelijke ontwikkelingen.

9 Conclusie

Een inclusieve samenleving en inclusieve transitie behoren tot de grote opgaven voor de provincie Zuid-Holland. Gelijke kansen voor inwoners om mee te kunnen met grote maatschappelijke veranderingen en zo toegang te krijgen en houden tot werk, voorzieningen, woning en opleiding is hier essentieel. Culturele achtergrond, sociaaleconomische status of identiteit zouden hierin geen rol in moeten spelen. Dit rapport geeft antwoord op de vraag in hoeverre transitie in de samenleving voor inwoners van Zuid-Holland inclusief zijn. In dit laatste hoofdstuk formuleren wij conclusies aan de hand van de beantwoording van de deelvragen.

We lichten vervolgens toe in hoeverre er groepen te onderscheiden zijn die met meerdere transitie niet mee kunnen komen, en bespreken we het belang van maatschappelijk vertrouwen. Tot slot formuleren we vier aanknopingspunten voor provinciaal beleid.

1. In hoeverre staan inwoners positief tegenover maatschappelijke transitie?

Hoe verder van het bed, hoe sterker men het idee heeft dat het de verkeerde kant op gaat met de samenleving. Inwoners van Zuid-Holland hebben het idee dat het prima gaat met de eigen buurt, dorp of stad. Echter, met Nederland gaat het volgens hen een stukje slechter en mondiaal gaat het nog verder de verkeerde kant op.

Inwoners van Zuid-Holland bekijken de grote maatschappelijke transitie dan ook met gemengde gevoelens. Zij zien zowel de voor- als de nadelen van deze transitie. Bij bepaalde transitie ervaren ze sterker de nadelen dan de voordelen. Dit geldt met name voor de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Mensen met een flexibele arbeidsovereenkomst zouden deze het liefst inwisselen voor een vaste aanstelling. Ook bij de culturele transitie is de houding genuanceerd. Zo hebben veel inwoners weliswaar interesse in andere culturen, maar zien zij een bedreiging in verdwijnende tradities en de zichtbaarheid van andere culturen in het straatbeeld. Dit laatste geldt zowel voor inwoners met een autochtone, als allochtone achtergrond.

De vier transitie die centraal staan in dit onderzoek kennen een nationale, dan wel mondiale oorsprong, maar hun weerslag is wel lokaal. Ze zijn terug te zien in de directe leefomgeving van inwoners, bijvoorbeeld in de vorm van windmolens, datacenters, internationale winkels en religieuze centra. Inwoners staan niet zonder meer achter deze lokale uitwerkingen van transitie. Ondanks dat het algehele beeld bestaat dat het met de directe leefomgeving niet de verkeerde kant op gaat, vormt de lokale uitwerking van een grote maatschappelijke verandering wel een bedreiging voor de waardering van de directe leefomgeving.

2. In hoeverre zijn er verschillen tussen groepen inwoners te onderscheiden voor wat betreft de houding ten aanzien van maatschappelijke transitie?

In grote lijnen zijn er parallellen te vinden in groepen die een negatieve houding hebben ten opzichte van meerdere transitie. Dit zijn met name inwoners met een laag inkomen en lager opleidingsniveau. Niet verrassend ervaren ook inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid een negatieve houding ten aanzien van deze transitie.

Logischerwijs geldt andersom dan ook dat inwoners die verandering als vooruitgang beschouwen, met name jongeren en inwoners met een hoog opleidingsniveau en inkomen zijn. Ook geldt dat een sterk maatschappelijk vertrouwen staat voor een sterk gevoel dat veranderingen in de samenleving een vooruitgang zijn.

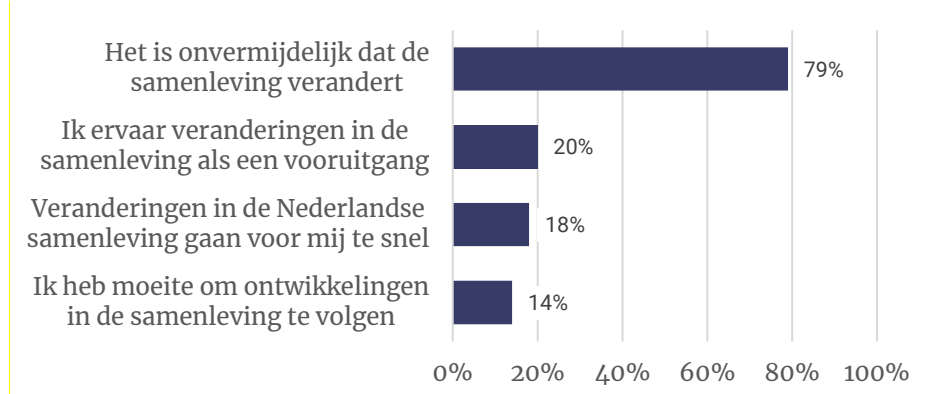

Inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen zien de veranderingen in de samenleving in sterkere mate als onvermijdelijk én als een vooruitgang. Hieruit kan worden opgemaakt dat juist de personen die in voldoende mate mee kunnen en willen met de veranderingen in de samenleving deze ook als onvermijdelijk zien. Voor inwoners met een sterke mate van maatschappelijke bezorgdheid geldt het omgekeerde; ze zien veranderingen in de samenleving minder als vooruitgang en ook in wat mindere mate als onvermijdelijk. Mogelijk bestaat onder inwoners die niet het gevoel hebben dat deze veranderingen onvermijdelijk zijn ook een wens: veranderingen moeten worden ingeperkt, omdat deze voor (persoonlijke) nadelige gevolgen zorgen.

3. In hoeverre kunnen inwoners mee met maatschappelijke transitie?

Het grootste deel van de inwoners stelt dat ze de veranderingen in de samenleving goed kunnen volgen. Het zijn de eerder genoemde groepen die hierin moeite ervaren. Dit geldt met name voor inwoners met een lager opleidingsniveau en inkomen en sterke maatschappelijke bezorgdheid. Daarbij zien we dat ook inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond moeite hebben om mee te komen. Enigszins opvallend is dat ook de jongere inwoners (tussen 24 en 34 jaar) relatief veel moeite ervaren om de ontwikkelingen te volgen. Dit komt mogelijk omdat ze ook het meest te maken krijgen met deze ontwikkelingen en in die zin het snelst en het meest mee moeten.

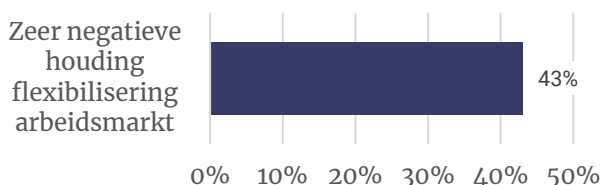
Figuur 9.1 – Houding maatschappelijke veranderingen (% (helemaal) mee eens) (n= 3.113)

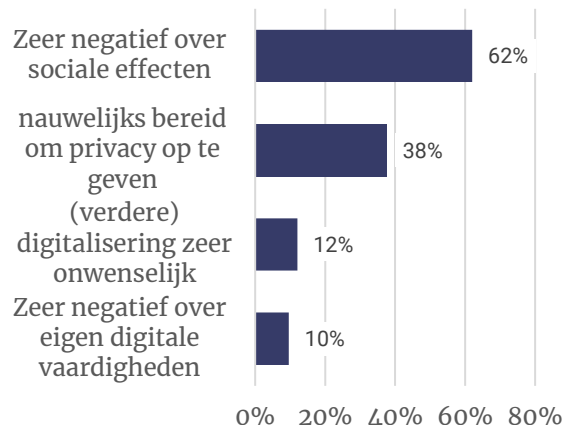
De groep die met meerdere maatschappelijke transitie niet aan kan haken kan dit vooral niet door praktische en persoonlijke bezwaren. Een duidelijk voorbeeld is de energietransitie. De groep inwoners die niet mee kan, doet dit niet omdat men niet gelooft in klimaatverandering, maar omdat men bang is het overstappen op duurzame energie veel kosten met zich meebrengt. Men is het eens over de problematiek, maar kan niet mee in de geboden oplossing. Hetzelfde geldt voor digitalisering. Men wijst digitalisering als ontwikkeling niet af, maar keert zich hier tegen doordat men zelf moeite heeft om zich deze ontwikkelingen eigen te maken.

Figuur 9.2 – Elementen inclusiviteit transities (% zeer negatieve houding) (n= 3.113)

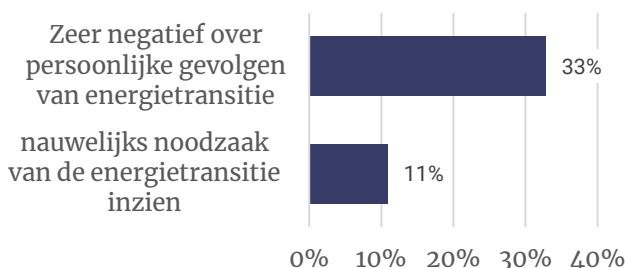
Flexibilisering arbeidsmarkt

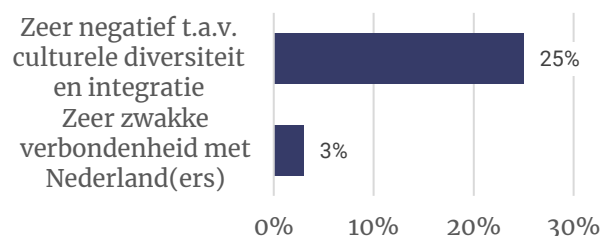
Digitalisering

Energietransitie

Culturele transitie

4. Welk verband bestaat er tussen maatschappelijk vertrouwen en de houding ten aanzien van maatschappelijke transitie?

Het vertrouwen van inwoners in de maatschappij vormt een sterke verklaringsgrond voor het wel of niet kunnen aanhaken bij maatschappelijke transitie. Een sterk vertrouwen staat voor een sterk gevoel dat veranderingen in de samenleving een vooruitgang zijn.

Inwoners met een groot maatschappelijk vertrouwen zien de veranderingen in de samenleving niet alleen als een vooruitgang, zij ervaren deze ontwikkeling ook meer als onvermijdelijk. Vanuit eerder onderzoek weten we immers dat maatschappelijk vertrouwen samenhangt met vertrouwen in instituties en overheden, vertrouwen in menselijk handelen en geloof in gelijke kansen. Anders gezegd: een veranderende maatschappij wordt vertrouwd. Er is voor hen geen reden om aan te nemen dat deze verandering moet worden tegengehouden.

Inwoners met een sterke maatschappelijke bezorgdheid hebben in mindere mate het gevoel dat veranderingen een voortuitgang én onvermijdelijk zijn. Mogelijk bestaat onder deze inwoners ook een wens: veranderingen moeten worden afgeremd, om zo de (persoonlijke) nadelige gevolgen in te perken.

5. Welke aanknopingspunten bieden de uitkomsten voor de provincie Zuid-Holland om in haar beleid betreffende transitie rekening te houden met het vermogen van verschillende groepen in de samenleving om mee te kunnen dan wel te willen met transitie?

Inclusiviteit van maatschappelijke transitie kent een complexe variëteit aan oorzaken. We vatten deze samen in een viertal aanknopingspunten voor de provincie Zuid-Holland.

Wees bewust van maatschappelijk wantrouwen

We zien een duidelijke samenhang tussen maatschappelijk vertrouwen en bezorgdheid en het kunnen aanhaken bij maatschappelijke transitie. Vanuit eerder onderzoek weten we dat maatschappelijke bezorgdheid diepgeworteld ligt. Het komt onder andere tot uiting in het een groot wantrouwen tegen instituties en overheden en kent een oorsprong in sociaaleconomische en -culturele factoren, waaronder inkomen en opleidingsniveau. Het vertrouwen dat zeer belangrijk is gebleken in het aan- of afhaken bij transitie.

De provincie moet zich ervan bewust zijn dat de groep maatschappelijk bezorgden pas mee kan en wil met transitie wanneer het vertrouwen wordt teruggewonnen. Dit wantrouwen is niet zomaar weg te nemen. Anders gezegd: wanneer een inwoner niet mee wil met de energietransitie, krijgt de provincie deze persoon niet zondermeer mee door een subsidie te verstrekken voor, bijvoorbeeld zonnepanelen. Wanneer een overheid niet wordt vertrouwd, wordt de oplossing die zij biedt niet ontvangen.

Wanneer de provincie inwoners ertoe wil motiveren om mee te gaan met een transitie, moet dus worden gewerkt aan de oorsprong voor het wantrouwen, namelijk de sociaaleconomische positie waarin iemand verkeerd.

Focus niet op geografische verschillen

We zien weinig verschillen naar stedelijkheid of regio. Om verbinding te zoeken in de samenleving wordt er veelal gezocht naar een geografische verklaringsgrond. Zo is tweedeling tussen stad en platteland, of 'ommeland', bijvoorbeeld snel gemaakt. Een dergelijk geografisch onderscheid zien wij niet sterk voor wat betreft het aan- of afhaken bij maatschappelijke transitie. Eerder noemden we al dat maatschappelijke bezorgdheid een sterkere verklaringsgrond vormt. Verder zien we dat transitie specifiek bepaalde achtergrondkenmerken een sterke rol spelen, zoals migratieachtergrond en leeftijd bij digitalisering. Een te regionale focus in beleid kan de aandacht afleiden van de, uit dit onderzoek, relevante verschillen.

Integrale focus op maatschappelijke transitie

Verschillende experts benadrukken het belang van de integraliteit van maatschappelijke transitie. Grote ontwikkelingen staan niet op zich. Ze zijn elkaars oorsprong en gevolg, versterken en verbinden elkaar. Vanuit dit perspectief pleiten wij ervoor dat de provincie zorgt voor een visie waarin deze integraliteit van grote maatschappelijke transitie is vertegenwoordigd. Hiermee wordt voorkomen dat negatieve uitwassen van de ontwikkeling van de ene transitie, de inclusiviteit van een andere transitie in de weg staan. Bijvoorbeeld: digitalisering maakt de wereld kleiner, brengt culturen bij elkaar en beïnvloedt hiermee de culturele transitie.

Blijf niet hangen in een strikte rol opvatting

Beleidsmedewerkers zijn het erover eens dat de provincie een belangrijke rol kan spelen als verbinder, lobbyist en kennispartij. Als verbinder tussen nationaal en lokaal, lobbyist voor regionale belangen en als kennispartij door inzicht te vergaren voor ontwikkeling van de regio. Hierbij benadrukken ze dat de provincie zich niet te veel moet vasthouden in haar positie als middenpartij tussen gemeenten en het Rijk. Bij de eerder genoemde integrale visieontwikkeling zou de provincie rekening moeten houden met de effecten van provinciaal beleid op gemeentelijk niveau.

A Bijlage: Literatuurlijst

- Arntz, M., Gregory, T. & Zierahn, U. (2016). *The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries. A comparative analysis*. OECD Social, Employment and Migration
- Bolhaar, J., Brouwers, A., & Scheer, B. (2016). *De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt: een analyse op basis van microdata*, cpb Achtergronddocument. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Beugelsdijk, S. (2020). *In vrijheid zoeken naar het nieuwe wij*. In: Van den Berg, E., Beugelsdijk, S., Boerefijn, I., & De Ridder, J. (Red) *De stand van vrijheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W W Norton & Co.
- Carabain, C. & De Kluizenaar, Y. (2019). *Samen zijn we sterk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2018). Personen met een migratieachtergrond werken vaker flex. Geraadpleegd op 27 oktober 2020, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/47/personen-met-migratieachtergrond-werken-vaker-flex>
- CBS (2019). Hoeveel opdrachtgevers hebben ZZP'ers? Geraadpleegd op 27 oktober 2020, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/faq/zzp/hoeveel-opdrachtgevers-hebben-zzp-ers->
- CBS (2019). Prognose bevolking naar migratieachtergrond (2019-2016). Geraadpleegd op 22 oktober 2020, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2019/51/prognose-bevolking-naar-migratieachtergrond--2019-2060-->
- CBS (2019). Dossier flexwerk. Ontwikkelingen flexwerk. Geraadpleegd op 20 oktober 2020, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-flexwerk/hoofdcategorieen/ontwikkelingen-flexwerk>
- CBS (2019). Dossier flexwerk. Flexwerk in Nederland en de EU. Geraadpleegd op 20 oktober 2020, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-flexwerk/hoofdcategorieen/flexwerk-in-nederland-en-de-eu>
- CBS (2019). Aantal flexwerkers in 15 jaar met driekwart gegroeid. Geraadpleegd op 27 oktober 2020, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/07/aantal-flexwerkers-in-15-jaar-met-drie-kwart-gegroeid>
- CBS (2020). Dossier flexwerk. Wat zijn flexwerkers? Geraadpleegd op 20 oktober 2020, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-flexwerk/hoofdcategorieen/wat-zijn-flexwerkers->
- CBS (2020). Dossier flexwerk. Kenmerken van flexwerkers. Geraadpleegd op 20 oktober 2020
- De Beer, P., Bouwhuis, S., Chkalova, K., Dekker, F., de Vries, J., de Vries, R., & Lennartz, C. (2019). *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt: de focus op zekerheid*. TNO; Centraal Bureau voor de statistiek.

- Dekker, P. & Den Ridder, J. (2020). *Burgerperspectieven 2020*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Deloitte (2014). *De impact van automatisering op de Nederlandse Arbeidsmarkt. Een gedegen verkenning op basis van Data Analytics*. Amstelveen.
- Engbersen, G.B.M., Kremer, M., Went, R.C.P.M. & Boot, A.W.A. (2020). Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht. WRR-Rapport 102. Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid.
- Euwals, R., M. de Graaf-Zijl en D. van Vuuren (2016) *Flexibiliteit op de arbeidsmarkt. Lusten en lasten ongelijk verdeeld; verklein verschillen vast, flex en zzp*, Den Haag: Centraal Planbureau.
- Flexbarometer (2020). Totaaloverzicht voor vaste en flexibele contracten en zelfstandigen. Geraadpleegd op 27 oktober 2020, van: <https://flexbarometer.nl/totaaloverzicht-voor-vaste-en-flexibele-contracten-en-zelfstandigen>
- Frey, C.B. & M.A. Osborne (2013). *The future of unemployment. How susceptible are jobs to computerization?* Oxford: Oxford Martin Publication.
- Gründemann, R. (2018). *Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt*. Tijdschrift voor HRM, 21(2), 45-72.
- De Hart, J. (2019). *Wat ons typeert en wat ons bindt: het burgerperspectief*. In S. Beugeldijk, J. J. M. Hart, P. Houwelingen, & M. C. Versantvoort (Red.), *Denkend aan Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klimaatakkoord (2019). Den Haag
- Kösters, L., & Smits, W. (2017). Zelfstandig of toch niet?. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 33(3), 360-369.
- Leerssen, J. (2019). *Nationale identiteit als perpetuum mobile: identiteitsbesef in permanente wording*. In S. Beugeldijk, J. J. M. Hart, P. Houwelingen, & M. C. Versantvoort (Red.), *Denkend aan Nederland* (). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rijksoverheid (2020). Nederland profiteert van de digitale toekomst. Geraadpleegd op 21 oktober 2020, van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ict/nederland-profiteert-van-digitale-toekomst>
- Schalkwijk, P. (2019). *Onderzoek: Nederlandse Identiteit*. EenVandaag.
- Scholte, S., De Kluizenaar, Y., De Wilde, T., Steenbekkers, A., & Carabain, C. (2020). *Op weg naar aardgasvrij wonen – De energietransitie vanuit burgerperspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schoots, K. & P. Hammingh (2019). *Klimaat- en Energieverkenning 2019*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

- Straver, K., Fijn van Draat, A. G., Polen, S. V., Kooger, R., Hulshof, M., & Wesselink, B. (2018). *Winnaars en verliezers van de energietransitie-Verkenning van problemen, visies en oplossingen* (No. ECN-E--18-013). ECN.
- Van Hal, T., Van Straaten, G., & Bouwmeester, J. (2020). *Maatschappelijk vertrouwen en bezorgdheid in Zuid-Holland*. I&O Research.
- Van Dijk, L., de Haan, J., Rijken, S., & Verweij, A. (2000). *Digitalisering van de Leefwereld*.
- Went, R., Kremer, M., & Knottnerus, A. (2015). *De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk*.

B Bijlage: vragenlijst

Onderzoek veranderingen in de samenleving

Fijn dat u wilt meewerken aan dit onderzoek. We hebben een aantal vragen voor u over veranderingen in de samenleving, zoals digitalisering en de overgang van fossiele brandstoffen naar duurzame energie. We willen graag weten hoe u tegen deze ontwikkelingen aankijkt en wat u hiervan in uw dagelijks leven merkt. Het invullen duurt ongeveer 15 tot 20 minuten. Alvast hartelijk dank voor het invullen!

A – Algemeen beeld

We beginnen met een aantal vragen over het volgen van nieuws en actuele ontwikkelingen.

A1a. Als het gaat om het volgen van nieuws en actuele ontwikkelingen, van welke media maakt u dan gebruik?

Meerdere antwoorden mogelijk, random aanbieden

1. Televisie
2. Radio
3. Nieuwsapps (o.a. NOS, NU.nl)
4. Krant (zowel op papier als digitaal)
5. Facebook
6. Twitter
7. Instagram
8. LinkedIn
9. YouTube
10. WhatsApp
11. Anders, namelijk...
12. Geen van deze

Indien vraag A1a: twee of meer media

A1b. En wat is voor u de belangrijkste bron voor het volgen van nieuws en actuele ontwikkelingen?

<Antwoorden A1a>

A2. In hoeverre bent u geïnteresseerd in wat er gebeurt in:

Random aanbieden

- a. uw eigen buurt
- b. uw eigen dorp of stad
- c. Nederland
- d. de wereld
 - Zeer geïnteresseerd
 - Redelijk geïnteresseerd
 - Niet zo geïnteresseerd
 - Helemaal niet geïnteresseerd

A3. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

- a. Ik vind het belangrijk om op de hoogte te zijn van het nieuws/de actualiteiten.
- b. Ik heb moeite om ontwikkelingen in de samenleving te volgen.
- c. Veranderingen in de Nederlandse samenleving gaan voor mij te snel.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens – neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

Indien A3b=(helemaal) mee eens

A4. U geeft aan dat u moeite heeft om ontwikkelingen in de samenleving bij te houden.

In hoeverre ervaart u negatieve gevolgen hiervan in uw dagelijks leven?

open antwoord

A5. In hoeverre gaat het volgens u de goede of verkeerde kant op met ...

Random aanbieden

- a. uw eigen buurt
- b. uw eigen dorp of stad
- c. Nederland
- d. de wereld

Antwoordcategorieën: Duidelijk de verkeerde kant op – Iets meer de verkeerde dan goede kant op – ik merk geen verandering – Iets meer de goede dan verkeerde kant op – Duidelijk de goede kant op – Ik weet het niet

Indien A5a=verandering

A6a. U vindt dat het met uw eigen buurt <de goede/verkeerde kant> opgaat. Aan welke veranderingen of ontwikkelingen denkt u dan?

(open)

Indien A5c=verandering

A6b. U vindt dat het met Nederland <de goede/verkeerde kant> opgaat. Aan welke veranderingen of ontwikkelingen denkt u dan?

(open)

A6c. Verwacht u dat Nederland er in 2050 over het geheel genomen beter of slechter voorstaat dan nu? Of ongeveer hetzelfde?

- 1. Veel beter
- 2. Iets beter
- 3. Ongeveer hetzelfde
- 4. Iets slechter
- 5. Veel slechter
- 6. Weet niet

A7. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

- a. Ik ervaar veranderingen in de samenleving als een vooruitgang.
- b. Het is onvermijdelijk dat de samenleving verandert.
- c. Mensen zoals ik hebben geen invloed op wat er in de samenleving gebeurt.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens – neutraal – mee eens – helemaal mee eens – ik weet het niet

A8. In hoeverre beschouwt u zichzelf politiek als conservatief (i) of als progressief (i)?

- 1. Zeer conservatief
- 2. Gematigd conservatief
- 3. Geen van beide
- 4. Gematigd progressief
- 5. Zeer progressief
- 6. Ik weet het niet

(i) conservatief: voor het behouden van traditionele waarden

(i) progressief: veranderingsgezind

A9. Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende organisaties, instanties en media in Nederland?

Geef uw positie aan op een schaal van 1 tot 10, van 1 'geen enkel vertrouwen' tot 10 'alle vertrouwen'. U kunt ook een van de tussenliggende punten kiezen.

Random aanbieden

- a. Grote ondernemingen
- b. Sociale media (zoals Facebook, Twitter)
- c. De traditionele media (radio, kranten, tv, nieuwssites)
- d. De rechtspraak
- e. De wetenschap
- f. Het bestuur van uw gemeente
- g. De Nederlandse regering
- h. De Europese Unie
- i. De provincie Zuid-Holland

B – Flexibilisering arbeidsmarkt

B1. Welke situatie(s) is/zijn op u van toepassing?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Ondernemer met personeel
2. Zzp'er/freelancer
3. Werkzaam in loondienst, in het bedrijfsleven
4. Werkzaam in loondienst, bij de overheid (gemeente, Rijk, provincie, waterschap)
5. Werkzaam in loondienst, bij semioverheid (onderwijs, zorg, politie, woningcorporatie, uitvoeringsorganisatie, etc.)
6. Arbeidsongeschikt
7. Werkloos / werkzoekend / bijstand
8. Gepensioneerd of VUT
9. Studerend / schoolgaand
10. Huisvrouw / huisman
11. Anders

Indien B1= meerdere antwoorden

B2. Wat beschouwt u als uw belangrijkste bezigheid?

<antwoorden B1>

Indien B1= 3, 4 of 5

B3. Wat voor dienstverband heeft u?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Vast dienstverband (voor onbepaalde tijd)
2. Tijdelijk dienstverband, met uitzicht op vast
3. Tijdelijk dienstverband voor 1 jaar of langer
4. Tijdelijk dienstverband, korter dan 1 jaar
5. Oproep-/invalcontract (waaronder nul-urencontract)
6. Uitzend- of payrollovereenkomst (via uitzendbureau/payrollbedrijf)
7. Anders, namelijk: _____

B4. Hoe moeilijk of hoe gemakkelijk kunt u rondkomen met het totale inkomen van uw huishouden?

1. Zeer moeilijk
2. Moeilijk
3. Kom net rond
4. Gemakkelijk
5. Zeer gemakkelijk

Indien vraag B1 = 1, 2, 3, 4, 5 of 7

B4. Op wat voor manier heeft u in uw werk iets gemerkt van de coronacrisis?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Ik ben minder uren gaan werken
2. Ik ben meer uren gaan werken
3. Ik ben ontslagen / mijn contract is niet verlengd (*alleen indien B1 = 3, 4, 5 of 7*)
4. Ik heb personeel ontslagen (*alleen indien B1=1*)
5. Ik ben gestopt of ga binnenkort stoppen als ondernemer (*alleen indien B1=1, 2*)
6. Geen van deze gevolgen (* exclusive)

Indien B1 = 1, 2

De Rijksoverheid heeft verschillende financiële regelingen opengesteld voor ondernemers om de gevolgen van de coronacrisis op te vangen, zoals de NOW- en TOZO-regeling.

B5a. Heeft u als ondernemer gebruikgemaakt van een of meer van deze financiële regelingen?

1. Ja
2. Nee

Indien B5a = 1

B5b. Van welke financiële regelingen heeft u gebruikgemaakt?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. NOW-regeling (NOW: Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging voor Werkgelegenheid)
2. Tozo-regeling (TOZO: Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers)
3. Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL) / Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren (TOGS)
4. Uitstel van belastingbetaling
5. Een coronakrediet of garantie
6. Een andere regeling, namelijk...

Indien B1=2

B6a. U bent actief als zzp'er. In hoeverre was dit een vrije keuze?

1. Dit was volledig mijn eigen keuze
2. Dit was deels mijn eigen keuze
3. Dit was helemaal niet mijn eigen keuze

Indien B6a=2, 3

B6b. Kunt u dit toelichten? Waarom was dit <deels / helemaal niet> uw eigen keuze?

Open

Een deel van de werkenden in Nederland heeft een flexibel arbeidscontract of is zzp'er. Personen met een flexibel arbeidscontract hebben een tijdelijk contract, een contract met flexibele uren, of werken op uitzend- of oproepbasis. Samen met de groep zzp'ers worden zij ook wel 'flexwerkers' genoemd.

De laatste jaren is in Nederland het aandeel flexwerkers toegenomen. Deze ontwikkeling staat bekend als de 'flexibilisering van de arbeidsmarkt'.

B7a. Wat voor gevolgen heeft de flexibilisering van de arbeidsmarkt volgens u?

1. Vooral positieve gevolgen
2. Vooral negatieve gevolgen
3. Zowel positieve als negatieve gevolgen
4. Weet ik niet

Indien B7a =1, 3

B7b. Aan wat voor positieve gevolgen denkt u dan specifiek?

Open vraag

Indien B7a =2, 3

B7c. Aan wat voor negatieve gevolgen denkt u dan specifiek?

Open vraag

Houding

B8. In hoeverre heeft u vertrouwen in de volgende zaken?

Geef uw positie aan op een schaal van 1 tot 7, van 1 'helemaal geen vertrouwen' tot 7 'heel veel vertrouwen'. U kunt ook een van de tussenliggende punten kiezen.

Schaal 1 tot 7 (helemaal geen vertrouwen – 7 heel veel vertrouwen) – weet niet / n.v.t.

Random aanbieden

- a. De waarde van mijn pensioen
- b. Het behoud van mijn baan (*indien vraag B1 = 2, 3, 4 of 5*)
- c. Mijn financiële situatie
- d. Het vinden van een (nieuwe) woning
- e. Het gemakkelijk kunnen aannemen en afstoten van mijn personeel (*indien vraag B1 =1*)

B9. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

1. Flexwerkers[i] hebben minder kans zich te ontwikkelen dan werknemers met een vast contract.
2. Flexwerkers zijn beter af dan werknemers met een vast contract.
3. Werkgevers moeten sneller een vast contract aanbieden aan hun werknemers.
4. Om te kunnen concurreren met het buitenland is het goed dat Nederlandse bedrijven vaker flexcontracten aanbieden.
5. In de toekomst moet het aantal flexwerkers worden verminderd.
6. De toename van het aantal flexwerkers is onvermijdelijk.
7. Je moet veel kennis van de economie hebben om de discussie over de voor- en nadelen van flexibilisering van de arbeidsmarkt te begrijpen.

[i] Personen met een flexibel arbeidscontract (tijdelijk, wisselende uren of uitzend-/oproepcontract) en zzp'ers.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – ik weet het niet

Gedrag

B13. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Meerdere antwoorden mogelijk (voor personen die zowel zzp'er/zelfstandige als een werknemer zijn)

1. *Indien B1= 3, 4 of 5: Als ik de keus zou hebben, zou ik liever zelfstandige zijn dan werknemer in loondienst.*

2. **Indien B1= 1 of 2:** Als ik de keus zou hebben, zou ik liever werknemer in loondienst zijn dan zelfstandige.
3. **Indien B3= 2, 3, 4, 5 of 6:** Als ik de keus zou hebben zou ik liever een vast contract hebben dan (huidige werksituatie bij B3).
4. **Indien B3= 1:** Als ik de keus zou hebben, zou ik liever een flexibel arbeidscontract hebben dan een vast contract.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens – neutraal – mee eens – helemaal mee eens – ik weet het niet

Indien vraag B1 = 1, 2, 3, 4, 5 of 7

B14. Hoe verwacht u dat uw arbeidscontract of -relatie er over 5 jaar uitziet?

a. Hoe verwacht u dat uw arbeidscontract of -relatie er als werknemer er over 5 jaar uitziet?

1. Ik verwacht (nog steeds) hetzelfde contract te hebben (al dan niet bij dezelfde werkgever) [indien B1 = 3,4,5]
2. Ik verwacht dat ik geen vast contract meer heb, maar een flexibel contract [indien B3= 1]
3. Ik verwacht dat ik een vast contract heb in plaats van een flexibel contract [indien B3= 2, 3, 4, 5 of 6]
4. Ik verwacht dat ik geen werknemer meer ben, maar zzp'er [indien B1 = 3,4,5]
5. Ik verwacht geen werk te hebben
6. Ik ben (waarschijnlijk) met pensioen
7. Weet ik niet

b. Hoe verwacht u dat uw arbeidssituatie er als zzp'er over 5 jaar uitziet?

1. Ik verwacht nog steeds zelfstandig ondernemer/ zzp'er te zijn [indien B1= 1, 2]
2. Ik verwacht dat ik geen zelfstandig ondernemer meer ben, maar werknemer [indien B1 = 1, 2]
3. Ik verwacht geen werk te hebben
4. Ik ben (waarschijnlijk) met pensioen
5. Weet ik niet

B15. Verwacht u dat werknemers in 2050 betere of slechtere arbeidsvoorwaarden hebben dan werknemers nu? Of zijn deze arbeidsvoorwaarden ongeveer hetzelfde?

Bij arbeidsvoorwaarden kunt u denken aan afspraken over het salaris, werktijden, onkostenvergoedingen etc.

1. Veel beter
2. Iets beter
3. Ongeveer hetzelfde
4. Iets slechter
5. Veel slechter
6. Weet niet

C – Digitalisering

De samenleving wordt steeds 'digitaler'. Dit wordt ook wel digitalisering van de samenleving genoemd. Dit is op veel manieren zichtbaar. We kopen steeds meer spullen online, doen aan internetbankieren en communiceren digitaal (via WhatsApp, Zoom of Skype). Ook het contact met de overheid en andere organisaties verloopt steeds vaker digitaal. De digitalisering gaat in de toekomst verder, zoals de opkomst van kunstmatige intelligentie en *virtual reality*.

C1. In hoeverre bent u geïnteresseerd in nieuwe digitale ontwikkelingen?

Voorbeelden van nieuwe digitale ontwikkelingen zijn: digitale sensoren, zoals slimme meters, smartwatches, Google Home, virtual reality, kunstmatige intelligentie.

1. Zeer geïnteresseerd
2. Redelijk geïnteresseerd
3. Niet zo geïnteresseerd
4. Helemaal niet geïnteresseerd

C2a. Wat voor gevolgen heeft de digitalisering van de samenleving voor u op dit moment?

1. Vooral positieve gevolgen
2. Vooral negatieve gevolgen
3. Zowel positieve als negatieve gevolgen
4. Weet ik niet

Indien C2a=1, 3

C2b. Aan wat voor positieve gevolgen denkt u dan specifiek?

Open vraag

Indien C2a=2, 3

C2c. Aan wat voor negatieve gevolgen denkt u dan specifiek?

Open vraag

C2d. Wat voor gevolgen denkt u dat digitalisering van de samenleving over 10 jaar voor u heeft?

1. Vooral positieve gevolgen
2. Vooral negatieve gevolgen
3. Zowel positieve als negatieve gevolgen
4. Weet ik niet

C3. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

- a. Digitalisering vormt een verrijking voor de samenleving.
- b. Digitalisering zorgt voor grotere verschillen tussen groepen mensen.
- c. Door digitalisering wordt het contact met andere mensen oppervlakkiger.
- d. De ontwikkelingen op het vlak van digitalisering gaan mij nu te snel.
- e. Digitalisering biedt mij persoonlijk vooral voordelen.
- f. Ik word onzeker van nieuwe digitale ontwikkelingen.
- g. Ik heb het gevoel dat we als samenleving té afhankelijk worden van digitalisering.
- h. Ik heb minder persoonlijk contact met andere mensen door digitalisering.
- i. Datacenters (waarin computerservers staan) vormen een aantasting van het landschap.
- j. Het verdwijnen van stenen winkels en voorzieningen door digitalisering ervaar ik als een gemis.
- k. Er komen meer nieuwe banen bij door digitalisering dan dat er banen verloren gaan.
- l. Digitalisering maakt veel taken binnen mijn werk gemakkelijker.
- m. je moet veel kennis hebben van digitalisering, om de discussie over de voor- en nadelen van digitalisering te begrijpen.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens - mee oneens - neutraal - mee eens - helemaal mee eens - weet niet

C4. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

- a. Ik heb er vertrouwen in dat techbedrijven zoals Google of Apple op een betrouwbare manier omgaan met mijn persoonlijke data.
- b. Ik heb er vertrouwen in dat de overheid op een betrouwbare manier omgaat met mijn persoonlijke data.

- c. Inlichtingendiensten (zoals de AIVD) moeten meer mogelijkheden krijgen om mensen digitaal te volgen, ook als dat ten koste gaat van mijn privacy.
- d. Ik lever graag een deel van mijn privacy in om de samenleving veiliger te maken.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

Mensen kunnen op verschillende manieren te maken hebben met digitalisering.

C5. In hoeverre bent u oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

- a. Ik moet vaak een beroep doen op mensen uit mijn omgeving om zaken digitaal te regelen.
- b. Ik heb voldoende mensen in mijn omgeving die me kunnen helpen bij het regelen van digitale zaken.
- c. Ik vertrouw mezelf in het digitaal regelen van mijn zaken.
- d. Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om mee te doen met digitalisering.
- e. Ik heb voldoende ervaring om mee te kunnen met digitale ontwikkelingen.
- f. Ik heb het gevoel dat ik minder goed mee kan met digitale ontwikkelingen dan ik zou willen.

(Als C5f = (helemaal) mee eens)

C6. In hoeverre ervaart u, doordat u minder goed mee kan met digitale ontwikkelingen, problemen op één van deze terreinen?

- 1. Het opzoeken van informatie op internet
- 2. Het betalen met contant geld in winkels
- 3. Het kopen van niet-dagelijkse artikelen, zoals kleding, schoenen, huishoudelijke artikelen etc.
- 4. In het vinden van werk
- 5. In het contact met overheidsinstanties
- 6. In het aanmelden bij sociale voorzieningen
- 7. In het aanmelden bij culturele voorzieningen (o.a. bibliotheek)

Antwoordcategorieën (vrijwel) nooit, af en toe, regelmatig, vaak, weet ik niet/n.v.t.

C7. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

random aanbieden

- a. Digitalisering moet doorgaan, ook als mensen niet of nauwelijks kunnen meekomen.
- b. Verdere digitalisering van de samenleving is onvermijdelijk.
- c. Ik ben bang dat de digitale ontwikkelingen in de komende tien jaar voor mij te snel zullen gaan.
- d. Het moet altijd mogelijk zijn om een persoonlijke afspraak (op locatie) te maken met een medewerker van de overheid.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

D – Energietransitie

Voordat we verdergaan met het volgende onderdeel, hebben we enkele vragen over uw huis en hoe u dat verwarmt.

D1a. Woont u in een...?

- 1. Huurwoning [i]
- 2. Koopwoning

[i] hieronder vallen ook antikraakwoningen, woningen die tijdelijke verhuurd worden volgens de Leegstandswet en studentenwoningen

Indien D1a = 1

D1b. Welk type huurwoning heeft u?

1. Sociale huurwoning
2. Huurwoning in vrije sector, via een woningcorporatie
3. Huurwoning in vrije sector, via particuliere verhuurder
4. Weet ik niet

D2. Met hoeveel personen woont u in deze woning?

Als dit wisselt, wilt u dan een gemiddelde kiezen?

- a. 1 persoon (ik woon alleen)
- b. 2 personen
- c. 3 personen
- d. 4 personen
- e. 5 personen of meer

D3. Hoe wordt uw huis momenteel verwarmd?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Gas (CV)
2. Gaskachel
3. Warmtepomp
4. Zonnepanelen
5. Houtkachel(s) / open haard(en) / pelletkachel
6. Elektriciteit: CV / infrarood
7. Stadsverwarming
8. Anders, namelijk: _____

De energietransitie houdt in dat Nederland geleidelijk overstapt van fossiele energiebronnen, zoals aardgas, aardolie en kolen, naar duurzame energiebronnen, zoals zon, wind en warme lucht. Daarmee wordt de uitstoot van CO₂ verminderd en de opwarming van de aarde tegengegaan.

D6. In hoeverre bent u geïnteresseerd in de energietransitie?

- Zeer geïnteresseerd
- Redelijk geïnteresseerd
- Niet zo geïnteresseerd
- Helemaal niet geïnteresseerd

D7a. Wat voor gevolgen heeft de overschakeling op duurzame energiebronnen volgens u?

- Vooral positieve gevolgen
- Vooral negatieve gevolgen
- Zowel positieve als negatieve gevolgen
- Weet ik niet

Indien D7a=1, 3

D7b. Aan wat voor positieve gevolgen denkt u dan specifiek?

Open vraag

Indien D7a=2, 3

D7c. Aan wat voor negatieve gevolgen denkt u dan specifiek?

Open vraag

D7d. Wat voor gevolgen heeft de overschakeling op duurzame energiebronnen volgens u over 10 jaar?

- Vooral positieve gevolgen
- Vooral negatieve gevolgen
- Zowel positieve als negatieve gevolgen
- Weet ik niet

D8. In hoeverre maakt u zich zorgen over klimaatverandering en de effecten daarvan voor het milieu?

- Veel zorgen
- Enige zorgen
- Niet zo veel zorgen
- Helemaal geen zorgen
- Weet ik niet

D9. In hoeverre maakt u zich zorgen over de invloed van de mens op klimaatverandering?

- Veel zorgen
- Enige zorgen
- Niet zo veel zorgen
- Helemaal geen zorgen
- Weet ik niet

D10. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

- a. Bedrijven betalen te weinig mee aan de kosten van de energietransitie.
- b. De energietransitie vergroot de verschillen tussen groepen mensen.
- c. Ik heb het gevoel dat ik gedwongen word om over te schakelen op duurzame energie.
- d. Het overschakelen op duurzame energie gaat mij te snel.
- e. Ik zie vooral voordelen van het overschakelen op duurzame energie.
- f. Ik word onzeker van de energietransitie.
- g. Het overschakelen op duurzame energiebronnen is onvermijdelijk.
- h. Ik ben bang dat het leven duurder wordt, als ik overschakel op duurzame energie.
- i. Ik voel me persoonlijk verantwoordelijk om bij te dragen aan het verminderen van de CO₂-uitstoot.
- j. De mens is de belangrijkste veroorzaker van klimaatverandering.
- k. De energietransitie moet doorgaan, ook als sommige mensen hier niet aan willen meedoen.
- l. Als elektrisch rijden verplicht wordt gemaakt ben ik bang dat ik niet meer kan autorijden, omdat ik elektrisch rijden niet kan betalen.
- m. Als gasloos wonen verplicht wordt gemaakt door de overheid, ben ik bang dat ik mijn huis niet meer kan verwarmen en kan koken, omdat ik dit niet kan betalen.
- n. Je moet veel kennis van de energietransitie hebben om de discussie over dit onderwerp te begrijpen.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens – mee oneens – neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

D11. In hoeverre is het voor u acceptabel om op de volgende manieren duurzame energie op te wekken?

Random aanbieden

- a. Windmolens in mijn gemeente
- a. Windmolens op zee
- b. Windmolens in open landschappen of natuurgebieden
- c. Windmolens binnen 1 kilometer van mijn woning
- d. Zonneparken (velden met zonnepanelen) in mijn gemeente
- e. Zonnepanelen op het dak van bedrijven en schuren
- f. Zonnepanelen op het dak van woningen

Acceptabel, acceptabel onder voorwaarden, niet acceptabel

D12. Welke duurzame/energiebesparende maatregelen neemt u of bent u van plan te nemen?

Random aanbieden

- a. (Meer) reizen met openbaar vervoer
- b. Kleinere/zuinigere auto
- c. Woningisolatie
- d. Waterbesparende douchekop en kranen
- e. (Meer) gebruik van de fiets
- f. Energiezuinige apparatuur (A-label)
- g. Dubbel- of HR-glas
- h. LED-lampen
- i. Hoog rendement (HR) verwarmingsketel
- j. Zonnepanelen
- k. Elektrische of hybride auto
- l. Elektrische of hybride warmtepomp

Antwoordcategorieën: deze maatregel neem ik al, deze maatregel ben ik (misschien) van plan in de toekomst te nemen, deze maatregel ga ik niet nemen, weet ik niet

D12. Van welke van de onderstaande energiebronnen maakt u gebruik?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Ik koop grijze stroom (van fossiele herkomst, zoals kolen of gas) via een energieleverancier
2. Ik koop groene stroom via een energieleverancier
3. Ik heb zonnepanelen / een zonneboiler
4. Ik maak gebruik van warmte-/koudeopslag
5. Ik maak gebruik van een warmtewisselaar
6. Anders, namelijk: ...
7. Weet ik niet

[indien D12 = 2 t/m 5]

D13a. Waarom maakt u gebruik van duurzame energiebronnen?

(maximaal drie antwoorden mogelijk)

random aanbieden, behalve laatste twee categorieën

1. Het bespaart geld
2. Het kost niet veel extra tijd
3. Het is makkelijk om te doen
4. Om comfort te verbeteren

5. Om de waarde van mijn woning te verhogen
6. Om mijn groene/duurzame imago te versterken
7. Iedereen doet het/het hoort zo
8. Mensen in mijn directe omgeving doen het ook
9. Het is verplicht
10. Het is goed voor het milieu
11. Ik wil onafhankelijk zijn van energiebedrijven
12. Ik heb er niet bewust voor gekozen / niet over nagedacht
13. Anders, namelijk _____
14. Geen van bovenstaande argumenten (* exclusive)

[indien D12 = 1]

D13b. Waarom maakt u geen gebruik van duurzame energiebronnen?

(maximaal drie antwoorden mogelijk)

random aanbieden, behalve laatste twee categorieën

1. Het kost geld
2. Het kost tijd
3. Het kost moeite
4. Het comfort verslechtert
5. De waarde van mijn woning vermindert
6. Niemand (in mijn omgeving) doet het
7. Het is niet verplicht
8. Het draagt niet bij aan het milieu
9. Ik geloof niet in klimaatverandering
10. Ik geloof wel in klimaatverandering, maar mijn invloed daarop is te klein
11. Ik heb er niet over nagedacht
12. Anders, namelijk _____
13. Geen van bovenstaande argumenten (* exclusive)

D13c. Wat zou u voor u een reden zijn om (meer) duurzame energiebronnen te gebruiken?

(maximaal drie antwoorden mogelijk)

[random aanbieden]

1. Andere mensen en bedrijven in mijn omgeving die dit ook doen
2. Het uitvoeren makkelijker maken (zoals minder regels)
3. Meer informatie/voorlichting over mogelijkheden
4. Iemand die mij advies geeft
5. Volledig geholpen worden in het doorvoeren van maatregelen
6. Inzicht in opbrengsten en/of kosten
7. Financiële ondersteuning (subsidies e.d.)
8. Verplicht maken
9. Anders, namelijk _____
10. Weet ik niet
11. Geen van bovenstaande argumenten

D14. Heeft u concrete plannen om binnen twaalf maanden iets te doen om uw woning energiezuiniger te maken? Zo ja, welke concrete plannen heeft u?

1. Nee
2. Ja, zonnepanelen / zonneboiler aan (laten) leggen
3. Ja, andere verwarmingsketel aanschaffen / regelen
4. Ja, dubbel glas of HR-glas (laten) plaatsen
5. Ja, spouwmuur (laten) isoleren

6. Ja, vloerisolatie (laten) aanleggen
7. Ja, dak (laten) isoleren
8. Ja, ander/beter ventilatiesysteem (laten) leggen
9. Ja, iets anders, namelijk: _____

E - Culturele transitie

In dit laatste blok gaat het over het samenleven van inwoners met verschillende culturele achtergronden.

E1. In hoeverre bent u geïnteresseerd in andere culturen?

1. Zeer geïnteresseerd
2. Redelijk geïnteresseerd
3. Niet zo geïnteresseerd
4. Helemaal niet geïnteresseerd

E2a. Hoe staat u in het algemeen tegenover de aanwezigheid van andere culturen in Nederland?

1. Zeer positief
2. Overwegend positief
3. Neutraal
4. Overwegend negatief
5. Zeer negatief
6. Weet ik niet

Indien E2a =1, 2, 4 of 5

U staat <antwoord E2a> tegenover andere culturen in Nederland.

E2b. Kunt u dit toelichten?

Open vraag

Houding

E3. Met welk land voelt u zich het meest verbonden?

- a) Nederland
- b) Ander land, namelijk: _____
- c) Ik weet het niet

E4. Hoe ziet u zichzelf vooral?

(één antwoordoptie mogelijk)

1. Wereldburger
2. Europeaan
3. Nederlander
4. Inwoner van mijn provincie
5. Inwoner van mijn regio
6. Inwoner van mijn gemeente
7. Geen van deze
8. Ik weet het niet

E5. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

Random aanbieden

- a) Ik voel me thuis in Nederland.
- b) Ik voel me verbonden met Nederland.

- c) Ik ervaar een gevoel van saamhorigheid met Nederlanders.
- d) Ik voel me geaccepteerd door Nederlanders.
- e) Ik voel me thuis bij de mensen die in mijn buurt wonen.
- f) Ik moet meer moeite doen dan anderen om er in Nederland bij te horen.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

E6. In hoeverre bent u het oneens of eens met de volgende stellingen?

- a) De aanwezigheid van verschillende culturen is een verrijking voor onze samenleving.
- b) Nieuwkomers doen hun best onderdeel te worden van de Nederlandse samenleving.
- c) Ik ga graag om met mensen met een andere culturele achtergrond.
- d) Religieuze gevoelens mogen niet gekwetst worden in Nederland.
- e) In Nederland worden mensen met een andere culturele achtergrond uitgesloten en gediscrimineerd.
- f) Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen.
- g) Nederlandse tradities staan onder druk.
- h) Ik heb er begrip voor als werkgevers minder snel een baan aanbieden aan mensen met een andere culturele achtergrond.
- i) Het is een gegeven dat de Nederlandse samenleving in de toekomst cultureel diverser wordt.
- j) Je moet bekend zijn met andere culturen om de discussie over de voor- en nadelen van de aanwezigheid van meerdere culturen in Nederland te begrijpen

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet

E7. Hoe belangrijk vindt u de volgende tradities en religieuze gebruiken? Kunt u dit op een schaal van 1 tot 10 aangeven?

(1 helemaal niet belangrijk, 10 heel belangrijk)

Random aanbieden

- a) Koningsdag
- b) Het Sinterklaasfeest
- c) Carnaval
- d) Suikerfeest
- e) Ramadan
- f) Kerstmis

E8. In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

- a. De aanwezigheid van andere culturen, bijvoorbeeld in de vorm van religieuze gebouwen, winkels en horeca, zorgt voor een verrijking van het straatbeeld.
- b. Door de zichtbaarheid van andere culturen in mijn buurt voel ik me niet meer thuis in mijn buurt.
- c. Ik vind het positief als meer mensen met een andere culturele achtergrond in mijn buurt komen wonen.
- d. Ik heb er moeite mee als er op straat andere talen dan Nederlands worden gesproken.

Antwoordcategorieën helemaal mee oneens- mee oneens- neutraal – mee eens – helemaal mee eens – weet niet / n.v.t.

Gedrag

De volgende vragen gaan over ongelijke behandeling. Dat kan gaan over het anders behandelen, achterstellen of uitsluiten van mensen op basis van (persoonlijke) kenmerken. Denk aan

afkomst, geslacht, huidskleur, seksuele voorkeur, leeftijd, religie, handicap of chronische ziekte. Wij noemen dit discriminatie.

E9. Bent u in de afgelopen twaalf maanden wel eens discriminerend/ongelijk behandeld om één van onderstaande redenen?

(Meerdere antwoorden mogelijk)

1. Ja, namelijk vanwege:	
1. leeftijd	2. geboorteland van mij of mijn (groot) ouders
4. geloof / godsdienst	3. Taal/ dialect
6. huidskleur	5. kleding en/of uiterlijk
8. levensovertuiging en/of politieke overtuiging	7. zwangerschap
10. geslacht / genderidentiteit	9. woonplaats
12. seksuele gerichtheid / geaardheid	11. inkomen
14. handicap of chronische ziekte	13. anders, namelijk
-
15. Nee, ik ben niet discriminerend/ongelijk behandeld → ga door naar vraag waardenmodel
16. Dat zeg ik liever niet → ga door naar vraag waardenmodel

E10. Waar kwam dit voor?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Thuis
2. In de buurt of op straat
3. Op het werk of bij mijn vrijwilligerswerk
4. Tijdens opleiding
5. Op mijn stage
6. Bij het solliciteren
7. Bezoek openbaar toilet
8. Bij (overheids-)diensten [i]
9. Bij het winkelen
10. Tijdens het uitgaan of bezoek horeca
11. Bij deelname aan een sport(vereniging)
12. Tijdens bezoeken van een voetbalwedstrijd
13. In de media (tv, krant, internet)
14. Op sociale media (Facebook, Instagram, Twitter, etc.)
15. Anders, namelijk:
16. Weet ik niet / zeg ik liever niet

[i] Voorbeelden van (overheids)diensten: politie, gemeente, dokterspraktijk, ziekenhuis, UWV, Centrum voor werk en inkomen/arbeidsbureau, schuldhulpverlening/kredietbank enz.

E11 Welke vorm(en) van discriminerende/ongelijke behandeling heeft u meegemaakt?

Meerdere antwoorden mogelijk

1. Discriminerende opmerkingen en/of schelden
2. Niet als gelijkwaardig behandelen
3. Contact vermijden/uitsluiten

4. Roddelen
5. Treiteren/pesten
6. Bedreiging
7. Beschadiging/bekladding van eigendommen
8. Lichamelijk geweld
9. Discriminerende teksten op muren e.d.
10. Discriminerende uitingen in kranten, tijdschriften, radio, tv, internet, etc.
11. Anders, namelijk:
12. Weet ik niet / zeg ik liever niet

Waardenmodel

F. Geef uw positie aan op een schaal van 1 tot 7, van 1 'tegen mijn principes' tot 7 'zeer belangrijk'. U kunt ook een van de tussenliggende punten kiezen.

- Macht: sociale macht, gezag, rijkdom
- Prestatie: succes, bekwaamheid, ambitie, invloed op mensen en gebeurtenissen
- Hedonisme: bevrediging van verlangens, genieten van het leven, jezelf verwennen
- Stimulering: een gewaagd, gevarieerd, spannend en uitdagend leven
- Autonomie: creativiteit, vrijheid, nieuwsgierigheid, onafhankelijkheid, eigen doelstellingen kiezen
- Universalisme: Ruimdenkend, schoonheid van de natuur en kunst, sociale rechtvaardigheid, een wereld in vrede, gelijkheid, wijsheid, eenheid met de natuur, klimaatbescherming
- Welwillendheid: behulpzaamheid, eerlijkheid, vergeving, loyaliteit, verantwoordelijkheid
- Traditie: respect voor traditie, nederigheid, aanvaarding eigen lot in het leven, toewijding, bescheidenheid
- Conformisme: gehoorzaamheid, ouders en ouderen eren, zelfdiscipline, beleefdheid
- Veiligheid: nationale veiligheid, gezinsveiligheid, sociale orde, hygiëne, wederkerigheid van gunsten

C Bijlage: overzicht expertinterviews

Transitie	Functie
Flexibilisering arbeidsmarkt	Senior beleidsmedewerker, aandachtsgebied Human Capital
Digitalisering	Coördinator digitale economie
Energietransitie	Beleidsmedewerker lokale energie initiatieven Projectleider lokale energie initiatieven
Culturele transitie	Strategisch adviseur bestuur en beleid

I&O Research Enschede

Zuiderval 70
Postbus 563
7500 AN Enschede
T (053) 200 52 00
E info@ioresearch.nl
KVK-nummer 08198802

I&O Research Amsterdam

Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam
T (020) 308 48 00
E info@ioresearch.nl